

Etnografické múzeum SNM

Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ústav etnológie SAV

Etnologické

rozpravy

2/2002

Bratislava

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvod	6
------------	---

štúdie

Jolana Darulová Lokálne a generačné determinanty medzikultúrnej komunikácie	7
--	---

Hana Hlôšková Výskumné metódy slovesnej folkloristiky vo vzťahu k objektu výskumu (K problematike historickej pamäti)	15
---	----

Margita Jágerová K problematike uchovávaní a prezentácie ľudovej piesne	22
--	----

Katarína Košťalová Pažravá a bryndziari	37
--	----

Ivan Murin Reálne o možnostiach extrakcie a archivácie pohybu	34
--	----

Viera Sedláková Tradičný zvukový svet na gramofónových platniach Fonografický archív Českej akadémie vied a umenia (1935)	40
---	----

Miroslav Sopoliga K problematike etnickej histórie a narodnostnej identifikácie Ukrajincov na Slovensku	44
---	----

Ivana Šusteková Obraz drotára a podomového obchodníka vo vedomí lokálnych spoločností na začiatku 21. storočia na príklade obce Čadca – Horelica	55
---	----

Iveta Zuskinová Obraz lokálnej a regionálnej kultúry Liptova v rámci prezentačno-aktivizačných programových podujatí v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline	60
---	----

diskusia

Diskusia o etike v etnologickom výskume	65
---	----

Juraj Podoba

Na okraj diskusie o využívaní informačných etnografických prameňov	65
Diskusné fórum	70
Alexandra Bitušiková: Etika v etnológii	75
Archívy – úryvok z www. kulturnapolitika.sk	76
Juraj Zajonc: Ochrana osobných práv v etnologickom bádání	76
správy	
XV. Valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti Svidník – 22.mája 2002	79
Hana Hlôšková Valné zhromaždenie Národopisní společnosti ČR a konferencia Čeněk Zíbrt – historik a etnograf Lázně Sedmihorky 17. – 18.9.2002	90
Nové knihy	92
Zoznam autorov	93

Content

Introduction	6
--------------	---

Articles

Jolana Darulová Local and generation determinants of intercultural communication	7
---	---

Hana Hlôšková Research methods of folkloristics in relation to the research object (On the issue of historical memory)	15
--	----

Margita Jágerová To the Problems of Preservation and Presentation of Folk Song	22
--	----

Katarína Košťalová 'Pažravá' and 'Bryndza-makers'	27
--	----

Ivan Murin About the Options of the Extraction and Archivation of the Motion in Reality	34
---	----

Viera Sedláková The Traditional Audio World on the gramophone records of the Phonographic Library of the Czech Science and Art Academy	40
--	----

Miroslav Sopoliga To the Topic of the Ethnic History and National Identification of Ukrainians in Slovakia	44
--	----

Ivana Šusteková The picture of a tinker and pedlar in the consciousness of the local communities at the beginning of 21st century following the examples of the village Čadca – Horelica	55
--	----

Iveta Zuskinová The Picture of the Local and Regional Culture of Liptov Within the Promotion Events in the Open-air Museum of a Liptov Village in Pribylina	79
--	----

Discussion

Discussion on ethic in ethnographic research	60
--	----

Juraj Podoba

On the margin of discussion on exploitation of information sources in ethnographic research	65
---	----

News

XV. plenary meeting of Slovak ethnographical society	79
--	----

Hana Hlôšková

Plenary meeting of Ethnographical society of the Tschech republic and the conference “Čeněk Zíbrt – historian and ethnographer”	90
--	----

New books	92
-----------------	----

List of authors	93
-----------------------	----

Úvod

Predchodca Etnologických rozpráv, Národopisné informácie, vznikli ako spravodaj Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Postupne sa však vyprofilovali na odborný časopis, ktorý má špecifické miesto v štruktúre etnologických periodík. V súčasnosti ich stabilizovanú odbornú úroveň ohodnotila edičná rada SAV zaradením Etnologických rozpráv medzi periodiká finančne podporované z rozpočtu na edičnú činnosť SAV. Táto podpora je podmienená splnením niektorých formálnych požiadaviek (cudzojazyčný abstrakt, dodržiavanie termínu vydania), čo sa odrazilo v tomto čísle.

Ďalším zo zdrojov financovania časopisu je Rada Slovenských vedeckých spoločností pri SAV, ktorá však podporuje pôvodnú funkciu spravodaja. To znamená, že Etnologické rozpravy musia vymedziť určitý priestor pre aktuálne informácie Slovenskej národopisnej spoločnosti.

Túto požiadavku v tomto roku redakcia splnila vrchovato. Číslo, ktoré držíte v rukách, vzniklo na základe XV. valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV v máji 2002 vo Svidníku a konferencie Kultúrne dedičstvo a sociálna komunikácia, ktorá sa pri ňom konala. V rubrike štúdie sa nachádzajú referáty pripravené pre konferenciu, diskusia o etike etnologického výskumu vychádza z diskusného fóra, konaného v rámci uvedených podujatí, a správy obsahujú základné informačné dokumenty o činnosti spoločnosti i správu o aktuálnom dianí partnerskej Národopisnej spoločnosti v Českej republike. Predpokladáme že členovia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV / Národopisnej spoločnosti Slovenska takýto spôsob komunikácie uvítajú a prejaví sa to aj v spätnej väzbe v spoločnom úsilí o napĺňanie jej poslania. V blízkej budúcnosti dostanú podobný priestor ďalší spoluvydavatelia časopisu - Etnografické múzeum SNM a Ústav etnológie SAV.

Stále aktuálna je aj diskusia o koncepcii Etnologických rozpráv, ktorá sa pravidelne vynára na redakčných radách. Očakávania, že budú kvalitným odborným časopisom zasluhujúcim si dotáciu z rozpočtu SAV, spravodajom občianskeho združenia a navyše vyrábané s mládežníckym entuziazmom už značne nemládežníckych tvorcov, je čoraz obtiažnejšie skĺbiť. V záujme skvalitnenia časopisu a usmernenia ich ďalšieho vývinu sú názory a pripomienky našich čitateľov v akejkoľvek podobe v redakcii vítané.

Redakcia

Lokálne a generačné determinanty medzikultúrnej komunikácie

Jolana Darulová

Kľúčové slová: kultúrna výmena, tradícia, súčasnosť, Hronsek, Badín

Key words: cultural exchange, tradition, present, Hronsek, Badín

The research into traditional culture within the monographic processing of the neighbouring communities of Hronsek and Badín gave an insight into their mutual communication. This communication was conditioned not only by the common border of both of the communities but also by the administrative and governmental authorities and the ecclesiastic arrangement. In the traditional culture, the intercultural exchange was influenced by the peasant character of work, the parallel way of life and by the same-value creed. Changes in the course of time were demonstrated in the changes in private property and in the relationship to the education, etc. Nowadays, the intercultural exchange in Hronsek and Badín is conditioned mostly by the effort to organise festival events and to provide the free-time activities, in which we can find the trends of folklorism.

Termíny kultúra a komunikácia, ako aj generačné a lokálne patria k tradičnej etnologickej terminológii. Používame ich teda bežne ako termíny, ktorých náplň a význam sú takmer notoricky jasné a známe. Napriek tomu v súvislostiach ozrejmovania kultúrnych zmien, kde sa etnologické ponímanie javov rozširuje o ďalšie spoločenskovedné dimenzie – predovšetkým sociologické (sociálne), pociťujeme potrebu ich prehodnocovať, či dovysvetliť.

V tejto súvislosti sa na začiatku príspevku budem venovať terminológii, v ďalšej časti príspevku sa sústredím na lokálne a generačné determinanty medzikultúrnej komunikácie, pričom budem vychádzať z terénnych výskumov vidieckych lokalít Badín a Hronsek, ako aj z výskumov mesta Banská Bystrica. ISKŠ získal v roku 2001–2003 grantový projekt¹ zameraný na výskum sociálnych skupín, z ktorých mládež tvorí jednu z významných vekových skupín, lebo ju pokladáme za sprostredkovateľa transmisie kultúrnych hodnôt. Ako prebieha tento mechanizmus v súčasnosti v lokalitách Zvolen – Banská Bystrica a v rámci nich v obciach ležiacich na cestnej trati medzi nimi – Badín, Vlkanová, Hronsek, Sliač – kúpeľné mesto – je cieľom súčasného etnologického a sociologického výskumu.² Táto štúdia nadväzuje na výskumy tradičnej ľudovej kultúry a jej premeny.

Sociálna komunikácia je proces, v rámci ktorého sa odovzdávajú či vymieňajú informácie a ktorý je zároveň braný ako typ sociálnej interakcie (proces ovplyvňovania). Z hľadiska nášho prístupu je dôležitý kódový kontext komunikácie – vedomie historickej, sociálnej a kultúrnej podmienosti. Podľa predstaviteľov chicagskej školy R. E. Parka a E. W. Burgesse (1921) interakčné procesy zahŕňajú „štyri veľké formy“: **sút'áž, konflikt, prispôsobenie (akomodácia) a asimilácia**. Všeobecným médiom interakcie je pre nich komunikácia (VSS, 440), pričom komunikácii je prisudzovaný význam: poznávací, presvedčovací, ovplyvňovací.

Lokálne determinanty

¹ Grantový projekt 1/8187/01 „Koexistencia generácií v meste“, sa zameriava na vzájomnú komunikáciu a medzigeneračnú transmisiu kultúrnych hodnôt v mestskom, prímestskom a vidieckom prostredí v regióne miest Zvolen – Banská Bystrica prostredníctvom výskumu vybraných sociokultúrnych javov v skupinách ľudí vekovo a sociálne diferencovaných.

² Výskumy boli realizované v rámci etnologického spracovania tradičnej ľudovej kultúry do monografií Hronsek (2000) a Badín (2002).

Obyvatelia obce **Badín** pracovali v dávnej minulosti a prakticky po celé stáročia prevažne v poľnohospodárstve (32 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva v 70. rokoch 20. storočia). Od roku 1892 boli v prevádzke hnedouhoľné bane, ktoré taktiež poskytovali tunajším obyvateľom možnosť zárobku – išlo teda o robotnícke profesie. Bane boli zatvorené v 20. rokoch 20. storočia (1919 a 1922 štrajky baníkov). JRD bolo v Badíne založené v roku 1952. V 20. storočí bol v prevádzke i kameňolom (Encyklopédia Slovenska I. Zväzok, A-D, VEDA SAV 1976:98).

Podobne sa aj obyvatelia **Hronseku** zaoberali v minulosti prevažne poľnohospodárstvom. Hlavným doplnkovým zamestnaním bolo pltníctvo. Väčší i menší gazdovia doplňali príjmy z poľnohospodárstva furmanstvom – najmä zväzáním dreva do okolitých píl (Vlkanová, Banská Bystrica). Z **hľadiska sociálno-profesijného** boli teda v obciach zastúpení roľníci, robotníci, zamestnanci, pričom prevažovali roľníci – strední gazdovia, ktorí vlastnili od 2 ha do 5 ha pôdy. Status bohatých gazdov mali tí, ktorí vlastnili 10–20 hektárov polí, bolo ich však málo. Sociálny status sa manifestoval aj navonok: bohatí gazdovia sa správali hrdo a vyžadovali od okolia náležitú úctu. V obci Badín žila aj jedna zemanská rodina – Hudobovci.³ Ich obydlie sa odlišovalo od ostatných tým, že mali celý dom ohradený múrom, chodník do evanjelického kostola a vyryté meno na zvone.

Mali predikát, ako to bolo u zemanov zvykom „*Hudoba de Badín*“ (na čo sa hneď ozvali zlomyseľné jazyky a dodali a „*Psota de garansek*“, čo znamená chudoba z Badína, psota z Hronseku. Bezzemkov bolo v obciach nepatrné množstvo.

Takéto sociálne rozvrstvenie bolo všeobecne akceptované a prejavovalo sa i v bežnom živote. Odrazilo sa okrem iného aj v zasadačom poriadku v kostole. Najbohatší Hudobovci sedávali pravidelne v lavici na bočnom mieste za presbyterskými lavicami. Podobne mali pevné miesta i ostatní. Ako zemanovia však na lavici v kostole nijaký znak nemali. Ak však prišli neskoro a ich lavica bola obsadená, sadli si inde.

Zdá sa, že táto príbuznosť prevýšila v medzikultúrnej výmene a aj vo vedomom spájaní obcí veľkostný rozdiel obcí (Badín 1670 obyvateľov, Hronsek 590 obyvateľov) a ďalší rozdiel, ktorý spočíval v posudzovaní sociálnej úrovne obcí – „Badín špajza Pohronia“, Hronsek chudobná obec.

Medzikultúrnu výmenu je možné sledovať aj z **hľadiska konfesie a etnicity**. Obidve skúmané obce boli zmiešané, pričom v minulosti prevažovalo obyvateľstvo evanjelického vierovyznania. Pamätníci uvádzajú v minulosti veľkú konfesionálnu znášanlivosť. „*Až za slovenského štátu boli mocensky katolíci navrchu, ale u nás bol tak zjednotený svet, kľudný, ani sa neudávalo, ľudia boli veľmi znášaví. Až po fronte – vtedy sa začalo aj udávať – cez vojnu držalo obyvateľstvo spolu. Príkladom dobrého spolunažívania bola aj vzájomná výpomoc medzi katolíkmi a evanjelikmi. Katolíci opravovali skôr vežu na kostole ako evanjelici. A tam mali väčšinou kravičky zo traja, ale konský poťah nie – iba jeden Kitajkovský, to bol najväčší gazda z katolíkov. Tak išiel s koňmi prvý syn najväčšieho gazdu medzi evanjelikmi – od Hudobov. Ale táto výpomoc sa tradovala – katolíci boli zvonit' bezplatne, keď zomrel Hudoba starší.*“

Zmiešané manželstvá medzi katolíkmi a evanjelikmi sú evidentné aj v minulosti (príkladom sú napríklad zmiešané manželstvá v rodine Hudobovcov), ale možno uviesť aj príklady „rozbitia vzťahov medzi snúbencami rodičmi“. Pri výbere manželského páru sa prihliadalo síce aj na konfesionálnu príslušnosť budúcich manželov, ale rozhodujúcim faktorom bola sociálna úroveň mladoženíchov. Teda, skôr sa prijala nevesta iného vierovyznania, ako s oveľa nižším sociálnym statusom. „*Spájali sa majetky.*“

³ Iba jedna vetva rodiny bola bohatšia – kúpili v Iliashi majetok a dali si maďarizovať meno „Badinyi“. Hudobovci mali kúriu v Iliashi, v Badíne nie. Výsadou zemanov bolo, že si mohli v kúrii zriadiť krčmu bez povolenia, mohla tam byť pálenica bez poplatkov. Hudobovci mali aj svoj erb, ktorý dostali v roku 1243 za Bélu IV. Na erbe bola znázornená mužská osoba na koni s knihou v ruke a koleso, čo malo vyjadrovať dovozcu striebra a zlata na Zvolenský zámok.

V rámci lokality je vedomie o svojej societe dané „kolektívnou pamäťou“, teda aj sociálne a konfesionálne charakteristiky sú zdedené v rámci socializácie.

V súčasnom období z hľadiska konfesionálnej príslušnosti prevažujú katolíci – v obci Badín ich evidujú okolo sedemsto, v Hronseku dvestopäťdesiat. Ide prevažne o novopristáňované obyvateľstvo. Roľnícke obyvateľstvo je teda starousadlícke – zväčša evanjelického vierovyznania, robotnícke pristáňované, väčšinou rímskokatolíckeho vierovyznania. Do Badína prišli ako poľnohospodárski sluhovia na roľnícke usadlosti. Badínske a hronsecké obyvateľstvo v minulosti nemigrovalo. Manželské zväzky sa uzatvárali väčšinou v rámci obce, či susedných obcí, z čoho vyplýva veľká pokrvná spriaznenosť. Možno usudzovať, že v najstarších domoch bývajú pristáňovalci, keďže Badínčania si stavali nové domy a staré predávali najmä ľuďom z okolia – najmä z detvianskych lazov a z Horehronia.

Od roku 1840 (podľa obecnej matriky) sa v obci Badín usídlili rómski obyvatelia. Príbytky (koliby) začali stavať na pozemku rímsko-katolíckej školy. Kým medzi partnermi rôzneho vierovyznania sa manželstvá tolerovali, a teda možno predpokladať vzájomné medzikultúrne ovplyvňovanie, zmiešané manželstvá s obyvateľmi rómskeho etnika neboli prípustné – z čoho vyplýva dlhodobá existencia Rómov v značnej kultúrnej izolácii. S majoritným obyvateľstvom však komunikovala iba mládež, rodiny nie.

Podobný charakter obcí, vzájomná kultúrna ale aj územná blízkosť – chotáre obcí rozdeľoval na jednej strane Hron (v minulosti spojené dreveným mostom) – umožnila výskum medzilokálnej komunikácie v období tradičného spôsobu života, ako aj v súčasnosti.

V rámci tradičnej kultúry patrili k pozitívnym javom:

- Spoločné návštevy kostolov. (Do postavenia ev. a. v. kostola v Badíne navštevovali Badínčania artikulárny kostol v Hronseku, katolícky kostol v Badíne navštevovali i evanjelici a. v. počas významných sviatkov – napríklad na polnočnú omšu. V Hronseku pôsobil významný národný dejateľ A. H. Krčméry, z ktorého iniciatívy postavili Badínsky evanjelický kostol, kde odišiel pracovať. V súčasnosti patria katolíci z Hronseka pod Badínsku farnosť.)
- Návštevy kultúrnych podujatí založené na reciprocite. (Išlo najmä o divadelné predstavenia, ktoré organizovali Badínčania – keďže nemali sálu, premiérovali i reprízovali predstavenia v Hronseku.)
- Zmiešané manželstvá medzi obyvateľmi Badína a Hronseka boli bežné.
- Spoločná školská dochádzka. (Deti z Hronseka chodili do osemročnej základnej školy do Badína, kde pôsobil učiteľ /terajší starosta v Hronseku/ z Hronseka. Podobne chodili Hronsečania do Badína do zdravotného strediska a v Badíne bol aj notársky úrad.)

V súčasnosti:

- Identita obyvateľov oboch obcí, založená na príslušnosti ku kultúrnej totožnému regiónu.
- Zmiešané manželstvá.
- Medzikultúrna výpomoc – pri konaní akýchkoľvek akcií, ktoré vyžadujú aktivitu v duchu tradičnej ľudovej kultúry – najčastejšie využívaná ľudová hudba regiónu (cigánska v minulosti).
- Pri konaní tzv. tradičnej svadby, ktorá vyžaduje organizáciu starejším (starejší z Hronseka pôsobí na pozvanie v oboch lokalitách, pričom používa model svadby podľa predlôh z Hronseka) a podobne.

V súčasnom období sa organizujú spoločenské podujatia, na ktorých sa zúčastňujú obyvatelia susedných obcí: v Badíne sa konajú Dni Badína a v Hronseku Kultúrne leto, kde sú pozývané súbory z celého Slovenska, ale kde sa prezentuje aj tunajšia ľudová hudba Hronsečania. Keďže je vo všeobecnosti menší záujem o tanečné zábavy s ľudovou hudbou,

okrem Kultúrneho leta hrajú Hronsečania jeden-dvakrát do roka – napríklad na podujatí „pre poslancov“, pri príležitosti dňa „úcty starším“ a pod. V obci Hronsek pôsobí i folklórna skupina Hronsečanka a od roku 1999 aj divadelný súbor Hronsečan. Okrem toho sa v Hronseku pravidelne koná Hronsecká lipová ratolesť – prehliadka detských speváckych súborov.

Hoci sa v obciach konajú diskotéky – napríklad v Hronseku za účasti i 200–300 ľudí, ide o zábavné podujatia výlučne pre mládež od 14 do 22–23 rokov. Mladí ľudia navštevujú diskotéky aj v najbližšom okolí – vo Vlkanovej, Veľkej Lúke a pod.

Šport – najmä futbal a futbalové turnaje spájali obyvateľov obcí: keďže Badínčania hrávali futbal na vyššej kvalitatívnej úrovni, na futbalové turnaje si pozývali lepšie kluby, Hronsečania si však Badínčanov na turnaje pozývali pravidelne.

Okrem vzťahov založených na kultúrnej podobnosti lokalít a prirodzenom medzilokálnom ovplyvňovaní a kultúrnej výmene však existovali v minulosti, a ako sa zdá existujú aj v súčasnosti, vzťahy založené na odlišných súvislostiach. Medzi Badínom a Hronsekom je obec Vlkanová, s ktorou obidve obce menej komunikujú.

„Skôr sa znášajú Hronsečania a Badínčania, vo Vlkanovej boli výbojné rody a to sa prenáša až dodnes. Keď Vlkanovčania prídu na diskotéku – vždy robia problémy – alkohol, bitky a podobne.“

Aj z hľadiska socioprofesioného bola Vlkanová odlišná – keďže tu boli strojárne, bolo i veľa prisťahovaných obyvateľov, ktorí obývali panelové bytovky.

Na druhej strane sa niektoré lokality v minulosti, ale aj v súčasnom období považovali za konkurenčné – napríklad mestá Zvolen – Banská Bystrica, na ktorých cestnej komunikácii sa skúmané lokality nachádzajú. Z tohto hľadiska sú zaujímavé názory obyvateľov skúmaných obcí na Zvolen – Banskú Bystricu, inklináciu k jednému z nich z hľadiska povedomia, identity, zamestnania, návštevy škôl, výberu manželského partnera a podobne. Hronsečania uvádzajú, že ich vzťah k týmto mestám je vyvážený.

Generačné determinanty:

Tradičný spôsob života sa mohol v minulosti rozvíjať iba vďaka všeobecne prijatým normám správania sa, vyznávaným hodnotám, akceptovaným a tolerovaným sociálnym, konfesionálnym, etnickým rozdielom. Transmisia kultúrnych informácií prebiehala obvykle plynule – spravidla od staršej generácie k mladšej, a to najmä v rodinnom prostredí, kde navyše platili aj pravidlá seniorátu. Starší mali nadradené postavenie nad mladšími a najnižšie postavenie medzi mladými mala nevesta.

Všeobecne bola prijatá norma nadradenosti rodinného majetku nad všetkým ostatným: preferovalo sa zveľadovanie rodinného majetku v prospech budúcich pokolení.

Potvrdzujú to viaceré výpovede informátorov:

„Otec ma učil všetkým prácam odmladi.“

Modelom pre mladú rodinu bola rodina otca a starého otca:

„V nedelju sme všetci obedovali spoločne. Po obede sme zvykli vyspievať tri nábožné pesničky zo spevníka. Spevu sa zúčastňovala celá rodina. Ani za otca, ani za starého otca sa na veľké sviatky nesmel hnoj kydať z maštale von, iba nachovať a podojiť statok. Musel sa dodržiavať klud a ticho, žiadna robota. Tak to bolo na Vianoce, na Turíce, na Veľkú noc.“

K spoločným informáciám v lokalite patrilo vedomie o sociálnom statuse jednotlivcov, uznávaných autoritách.

Výber manželského páru bol v minulosti veľmi dôležitým medzníkom nielen pre samotnú dvojicu, ale aj pre celú rodinu. Výberom vhodnej nevesty sa totiž prihliadalo na spojenie rodinných majetkov. Budúcu manželskú dvojicu vyberali preto pochopiteľne rodičia a bolo v ich záujme, aby sa mladí ľudia spojili manželským putom čo najskôr. Preto nebolo

zriedkavosťou, že sa vydávali šestnásťročné dievčatá. Toto spájanie majetkov nebolo tajomstvom, naopak už deti vedeli, s kým budú spojené v manželstve.

„Dakedy, keď sme do školy chodili, tak už sme vedeli, také lepšie dievčence z gazdovských domov, kde sa budú vydávať. Napríklad moja svatka – my sme vrstovnice, ešte len do školy sme chodili a už sme vedeli, že do Hudobov sa bude vydávať. No, veru to tak bolo.“

Z hľadiska medzikultúrnej výmeny v lokálnom merítke prebiehala komunikácia v rámci interakcie – **prispôsobovania (akomodácie)**, prípadne v niektorých prípadoch i asimilácie.

Zmeny sociálne chápeme „ako v čase rozložené alternácie (zámena, striedanie, premena) v sociálnej štruktúre (t. j. v sociálnej hierarchii, vzorcoch činnosti a interakcie medzi sociálnymi skupinami), vo vzorcoch chovania a v kultúrnych vzorcoch, menovite v hodnotových a normatívnych štruktúrach (VSS 1443).

Možno ich študovať prinajmenšom na základe času (historicky) a priestoru (etnologicky) s využitím komparácie porovnateľných časových údajov a tém. Z typologického hľadiska sú pre nás rozhodujúce oblasti, v ktorých zmena prebieha: vzdelanie, práca, rodina a pod., teda kultúrnych prvkov určitého sociokultúrneho systému.

Tradičná ľudová kultúra, zameraná predovšetkým na vzťah k pôde, súkromné vlastníctvo pôdy, sebestačnosť hospodárstiev sa po druhej svetovej vojne vplyvom zmeny hospodársko-politického systému, kolektivizácie a industrializácie začala meniť. Materiálne zložky kultúry – ako je predovšetkým architektúra a odev podľahli zmenám ako prvé. Starý komorový typ domu nahradili novostavby, kroj nahradil civilný odev. Duchovná kultúra, najmä v svojej zvykoslovnej oblasti najdlhšie odolávala zmenám a pretrvávala v pôvodnom obsahu naďalej. Postupom času sa menili najmä jej udržiavatelia, realizátori. V zmenených funkciách sa niektoré zvykoslovné prejavy, najmä z oblasti rodinného zvykoslovia udržiavajú doposiaľ. Ide najmä o svadbu, pohrebné zvyky. Takisto zotrval rebríček hodnôt. V prvej fáze sa od neho začali odkláňať príslušníci mladej generácie. Umožnila im to zmena zamestnania – obyčajne v mestách a pravidelný mesačný príjem. Disproporcie medzi uznávanými hodnotami starších a mladej generácie boli zjavné už koncom 50. rokov. Zmeny sú však evidentné oveľa skôr. O nich a o **povahe a správaní sa** Badínčanov v priebehu storočí, no najmä v prelomových situáciách, sa dozvedáme z obecnej a evanjelickej kroniky Už z niektorých výpovedí badať jasne protichodné postoje a hodnotenia. Naznačuje to spor, či krízu v komunikácii. Napríklad A. H. Krčméry v roku 1885 píše „o vnútornom mravnom stave cirkve“ a vzťahu Badínčanov k nej nasledovné:

„V tomto nedá sa riecť mnoho potešiteľného. Duch času, ženúci sa za hmotárstvom, spôsobuje že čím ďalej, tým menším počtom účastnía sa zvlášte muži a mládež nedeľných služieb božích. Nič neprospejú napomínania verejné a súkromné. Z tých vyše 900 duší navštevuje vyjmúc výročitých slávností – v ktorých chrám naplnený – sotva 200 duší, mužov 20–30... ale zato nedeľu odpoľudnia je plná krčma, kde povstávajú často zvady a bitky. Ba znesväcuje a poškvŕňuje sa tento svätý deň – odpoľudnia v letnom čase zväzanim sena a obilia a vykonávaním i iných vzdajších prác, ženské i počas raňajších služieb božích chodia zbierať jahody, maliny atď“. A ďalej pokračuje v hodnotení:

- A. „Hier a zvykov zatratiteľných – okrem kúpačky v pondelok velikonočný a chodenia mládencov k pannám v noci po kôľňách – niet.
- B. Vzťah k vzdelávaniu: Vôbec badínci neradi čítajú, a preto ani neradi obetujú na knihy, zušľachtľujúce srdce a vzdelávajúce um i rozum.
- C. Hriechov dost': hlavne pijanstvo a zlodejstvo, ktorým oddané sú i ponektoré ženy. Zlodejstvo, páchané zvlášte mládežou, túlajúcou sa po nociach a... čiastočne aj smilstvo.
- D. Z povahy a mentality obyvateľov obce: „Hlboko zakorenené lakomstvo a sebeckosť nežičlivá, k tomu zvady a pranice.“

- E. Hoci sa v obci koncom 19. storočia našli i veľmi zle žijúce manželstvá, nebolo ani jedno, kde by žili odlúčené. „Z nemanželstva pošlých dietok narodilo sa v roku 1884 jedno medzi 40–timi.“
- F. Evanjelici a. v. nažívajú s rímskokatolíkmi v pokoji a dobrom pomere.

Za svoje priestupky, jako sú krádeže, surové bitky a urážky na cti sú často Badínčania trestaní väzením.“

Aj poznámka z roku 1929 o Badínčanoch svedčí o pretrvávajúcej „náture“: „Nároky ľudí sú vždy väčšie a vyplniť ich často nie je možné. Skromnosť a znášateľnosť je zriedkavá medzi ľuďmi. Každý má pred sebou len svoje osobné záujmy a so závisťou hľadá na bližného“ (Kronika evan. A. v.).

V minulosti, ako aj v súčasnej dobe, bol **za negatívum** považovaný individualizmus. Dokladá sa úslovím, podľa ktorého sa obyvatelia riadia: „Toto je moje, to mi nechajte, a o ostatné, čo nie je moje sa nestarám“. Alebo: „Každé hrable hrabali pre seba a pre obec žiadne.“ Medzi negatíva patril a aj patrí alkoholizmus.

„Pije sa mnoho a žiaľbohu si vypijú aj ženy, ktoré sa voľakedy pálenky nedotkli. Dokonca ženy varia pálenku mužom doma. Majú nato všelijaké primitívne i odbornejšie prístroje... a sú skoro všade rozšírené.“ Alebo inde: „Manželstvá sú rozvrátené, nedobrá pečlivosť o deti, nemierne pitie liehových nápojov“ (1935).

Zmeny je možné demonštrovať predovšetkým na vzťahu k pôde, vzťahu k vzdelaniu a v správaní sa mládeže:

– **vzťah k pôde** – Pracovitosť sa prejavila v období odkupovania majetkov a ich splácania, sebecká chamtivosť v období slovenského štátu – roľník zabezpečoval trh a aj ceny. V období socializmu, keď fungovalo badínske JRD sa zmenil postoj k pôde, vlastníctvu, a tým aj hodnotový rebríček ľudí. V kronike sa táto situácia hodnotí ako „útek od pôdy“. „Ľudí vábi pohodlnejší život robotníka v továrni, alebo zamestnanca v závode, ktorý má svoju pracovnú dobu a po nej voľno a finančne je zaistený pevným mesačným dôchodkom. U poľnohospodárov je to iné, nikdy nie isté...“ Aj generačne je vzťah k poľnohospodárstvu podmienený: „Ako stáli pracovníci pracujú na JRD iba starší ľudia v živočíšnej výrobe. V rastlinnej výrobe síce pracujú aj mladší – sú to však viac iba príležitostné sily.“

Zmenou zo súkromného vlastníctva pôdy na kolektívne sa zmenilo aj **hodnotenie vzdelania**. V minulosti sa „dedinčania“ stavali k inteligencii odmietavo, považujúc učených ľudí za cudzí živel – pánmi a pánikmi ich nazývajú. Od 60. rokov 20. storočia sa inteligencia začína hodnotiť pozitívne a rodiny sa snažia dať školit' svojich potomkov.

Po druhej svetovej vojne sa prehĺbili generačné rozdiely hodnotového charakteru: starší vytykajú mladším márnivosť a ľahkomyselnosť: „Mladší si nevedia cenit' zarobené peniaze, vedia ich na všelijaké márnivé veci – ako je paráda – bez všetkých výčitiek svedomia vyhádzat', ...v minulosti boli ľudia pracovitejší ako dnešná mládež, ktorá vyhľadáva iba príjemnú prácu – a aj tú robí ledbolo a ťažšej sa vyhýba“ (Obecná kronika s. 26).

Všimneme si zmeny v postavení mládeže v spoločnosti:

V tradičnej rurálnej spoločnosti tvorila mládež významnú skupinu, lebo sa aktívne podieľala na organizovaní a aj praktickej realizácii viacerých zvykov v priebehu roka a bola teda akýmsi mediátorom tradícií v lokálnej spoločnosti. Na dvoch sociokultúrnych javoch možno demonštrovať miesto mládenčov a dievok spoločnosti: regrútsvo a priadky.

Dlhú tradíciu mali odchody chlapcov na vojenčinu – „za **regrútov**“. Regrútom sa označoval mládenec v čase vojenského odvodu. Mládenčov v Badíne odprevádzal richtár a pri tejto príležitosti vznikali i spoločné pamiatkové fotografie. V tradičnom dedinskom spoločenstve bola fyzická sila predpokladom vyspelosti, a preto sa nástup na vojenskú službu a absolvovanie povinnej vojenskej služby považoval za určitú skúšku mužnosti a začlenenia chlapcov do radov dospelých členov lokálnej komunity. Povinná základná vojenská služba

bola zavedená v Rakúsko-Uhorsku v roku 1868 a vzhľadom na to, že pri odvode – asentírke neboli **odvedení iba zjavne fyzicky slabí a duševne zaostali jedinci, stávala sa vojenčina zo subjektívneho hľadiska mládencov prestížnou záležitosťou**. Odchod mládencov sa vždy spájal so zábavou, spevom, často sa vo vidieckych lokalitách konali rozlúčkové odprevádzania za účasti rodiny, ostatnej mládeže. Pri tejto príležitosti sa konali aj rodinné oslavy.

Mládenci jednej vekovej kategórie tvorili v Badíne pomerne početnú skupinu, a hoci boli sociálne – a teda aj majetkovo diferencovaní priatelili sa navzájom „*neboli prieky medzi nami*“. Silu súdržnosti a spolupatričnosti medzi vekovo príbuznými dokumentuje aj vzťah k rómskym chlapcom.

Spoločenskou príležitosťou, na ktorej sa mohli stretávať mládenci s dievčatami a aj nadväzovať intímnejšie vzťahy boli **priadky**. „*Aj na priadky sme chodievali požartovať s týma dievčencí.*“ A všeličo sa prihodilo aj na páračkách. Tam pri práci okolo jedného dlhého stola sa počas dlhých hodín rozprávali najrôznejšie novinky, ale aj príhody z oblasti ľudovej slovesnosti – najmä o strašení a rozličných nadprirodzených bytostiach. Pracujúce dievčence na páračkách prichádzali navštíviť partie chlapcov, kedy-ako, aj s harmonikou a vtedy o spev, ba ani o tanec nebolo núdza. Najprv sa však zastavili pod oknom a všelijakými prekáračkami sa snažili dievčatá vystrašiť. V súčasnej dobe sa už páračky nekonajú, lebo sa zmenila predstava mladých neviest o postelnej bielizni – prispôsobila sa dnešnému vkusu, ktorému nevyhovuje bielizeň (periny) z peria. Uprednostňujú sa kupované paplóny, šité z rôznych materiálov – protialergické a podobne.

Etnológia chápala mládež ako dynamizujúcu skupinu. Mládež teda môže vnášať do spoločnosti inovácie, na druhej strane aj napätie, vývojovú diskontinuitu. V mestskom prostredí (možno aj vo vidieckom, ale to nie je overené výskumami) pôsobí po roku 1989 mnoho mládežníckych skupín – ide predovšetkým o marginálne skupiny mládeže – od undergrandové, cez rôzne sektárske až po deviantné skupiny (Darulová 2001). Sociológia odhalila, že čím je nekonformnejšia sociálna skupina, tým ťažšie odкрýva nečlenom a záujemcom svoj mechanizmus fungovania. Čo je badateľné navonok, čo síce tušíme, ale nemáme o tom doklady, čo vedia iba príslušníci malých sociálnych skupín, môže byť predmetom ďalších etnologických výskumov. Avšak pri výskume transmisie kultúrnych hodnôt zistujeme, že spomínané sociálne skupiny majú tendencie k uzavretosti a minimalizácii komunikácie nielen v medzigeneračnej línii, ale aj smerom k iným mládežníckym skupinám.

Záverom je potrebné povedať, že mládež bola v rurálnom prostredí mediátorom kultúrneho dedičstva. V súvislosti so zmenami materiálnych a duchovných podmienok života, zmenili sa hodnotové postoje mládeže najmä v súvislosti s ich životnými cieľmi. Mládež sa stáva iniciátorom zmien v materiálnej a aj duchovnej kultúre, pričom môže nastať **konflikt** v koexistencii so staršou a strednou generáciou, prípadne aj medzi uznávanými osobnosťami lokality (cirkevní predstavitelia). Podobnú zmenu v medzigeneračnej transmisii kultúrnych hodnôt môžu iniciovať cudzie kultúrne vzory, ktoré je mládež ochotná preberať.

Literatúra

BÁNIK, J. 1891: *Slobodná a kráľovské mesto Zvolen. Turčiansky sv. Martin 1891.*

DARULOVÁ, J. 2001: *Sociálne skupiny v mestskom prostredí (na príklade výskumov mládeže v Banskej Bystrici). Národopisná revue, 11, (2001), č. 3, s. 137–141.*

DARULOVÁ, J. 2000: *Tradičná ľudová kultúra. In: Hronsek – história a súčasnosť. Zostavili S. Matejkin, D. Bohuš. Banská Bystrica, TRIAN, spol. s.r.o. 2000, s. 57–81.*

- DARULOVÁ, J. 2002: Tradície a zmeny ľudovej kultúry v Badíne. In: Pohľad do histórie obce Badín. Banská Bystrica, Vydavateľstvo PARTNER 2002, s. 122–168.*
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. a II. diel. Bratislava, VEDA 1995.*
- Encyklopédia Slovenska I. Zväzok, A-D. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1976.*
- Velký sociologický slovník. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1996.*
- Obecná kronika obce Badín.*
- Cirkevná kronika – evanjelická, a.v. obec Badín.*

**Výskumné metódy slovesnej folkloristiky vo vzťahu
k objektu výskumu
(K problematike historickej pamäti)⁴**

Hana Hlôšková

*Kľúčové slová: folkloristika, historická pamäť, metodológia,
Key words: folkloristics, historical memory, methodology*

The aim of article is to try to point out some topical methodological problems of folkloristics as a subdiscipline of ethnology. The author characterizes folklore as a dynamic, open, but also a holistic system: therefore she will narrow consideration and will rely on the material limited by the categories of narrativeness – the past – non-officiality. The genre forms of the combination of these categories are: autobiography, memoir, oral personal narrative, rumours, legend. The historical fact lives in three levels: as a factual course of a historical event or an act of a personality, as a reflection, processing of this event or an act in historiography, and thirdly: as a memory and recollections of a historical event. The point of contact with folkloristics is, by examining the picture of the past, its spiritual dimension/mental image. Folkloristics is interested in the past as its verbalized and thematized interpretation with a dominant link to the bearer. Spontaneous autobiography could have been then recorded in a chronological order of many narrative occasions - that means the motives and themes, which can be denoted as a core of the individual narrative repertoire. In view of the content we obtain one of the variants of the interpretation of personal/family history, which can be in harmony but often also in contradiction with the interpretations of the other members of the family/group. The longitudinal study and recording of the narratives can also indicate how a worldview or historical consciousness of an individual is shaped. The entry of the narratives about the past - legends as well as oral personal narratives into the processes of folklorism leads to the changes from thematical or formal point of view with specific hierarchy of functions.

Cieľom môjho príspevku je pokúsiť sa poukázať na niektoré aktuálne metodologické problémy folkloristiky, ako subdisciplíny etnológie. Vychádzam z viacerých podnetov: 31. mája v roku 1990 sa v Prahe konal I. Folkloristický seminár ÚEF ČSAV, ktorý priniesol určitý sumár výsledkov, ale i východísk do budúcnosti. Inšpirovali ma však i príspevky poľských kolegov o problematike súčasnej metodologickej orientácie folkloristiky (Kowalski, P. 1990, Simonides, D. 1995). Podnetom je aj spolupráca s bádateľmi z iných vedných disciplín (sociológia, historiografia, psychológia, filozofia) na problematike historickej pamäti. Interdisciplinárny prístup otvára otázky spoločných a špecifických čít jednotlivých disciplín v predmete poznania, predmete bádania, objekte bádania a v metódach výskumu. Predmetom poznania je výskumný konštrukt vednej disciplíny a predmetom bádania je jeho empirický ekvivalent (Nižnik, J. 1979:30–31). Uvedomujem si zároveň zložitosť vymedzenia folklóru ako dynamického otvoreného, ale celostného systému, a tak svoje uvažovanie zúžim a opriem sa o materiál, ktorý je vymedzený kategóriami *naratívnosť*

⁴ Článok je prepracovanou verziou príspevku, ktorý odznel na sympóziu Lokální společnosti v terénních výzkumech, Praha, 12.–13.6. 2000 a je v anglickom jazyku odovzdaný do tlače.

– *minulosť* – *neoficiálnosť*. Žánrovou podobou kombinácie týchto kategórií sú: autobiografia, memoár, spomienkové rozprávanie, rozprávanie zo života, fáma, povesť (Kiliánová, G. 1992). Pokúsim sa výberovo pomenovať problémy, ku ktorým sa folkloristika v 90. rokoch na Slovensku v naznačených súvislostiach vyjadřila.

Nazdávam sa, že medzi odborníkmi nie je potrebné nejako špeciálne zdôrazňovať, v akom personálnom, finančnom i inštitucionálnom rámci slovesná folkloristika na Slovensku pôsobí. Komplexné zhodnotenie výsledkov a úloh folkloristiky na Slovensku by sa znova žiadalo, veď naposledy tak urobil Milan Leščák pred dvadsiatimi piatimi rokmi (Leščák, M. 1975). Viacero podnetov možno nájsť v „iskrivej“ a „iskriacej“ polemike M. Kanovského a E. Krekovičovej na stránkach Slovenského národopisu (Krekovičová, E. 1998, Kanovský, M. 1998). Jadro polemiky tvorí problém ne/dostatočného teoreticko-metodologického uvažovania v etnológii a teda i vo folkloristike, pričom E. Krekovičová za priznaným „istým odklonom od teoreticko-metodologického uvažovania v súčasnosti“ vidí aj určitú „dezilúziu z budovania teoretických konštruktov“ (Krekovičová, E. 1998:77). Konštatuje tiež „neustále zmeny samotného predmetu bádania“, pričom *dynamickosť* možno považovať za jednu z jeho kategoriálnych vlastností.

Ak historiografia za svoj predmet považuje *dejiny ľudskej spoločnosti*, jedným dychom dodáva, že jej predmet nie je „reálny“ – existuje ako materiálne a duchovné pozostatky minulosti (Skladaný, M. 1995). Historický fakt žije v troch rovinách: ako faktický priebeh historickej udalosti alebo činu osobnosti, ako odraz, spracovanie tejto udalosti alebo činu osobnosti v historiografii a po tretie ako pamäť a spomienky na historickú udalosť. Styčným bodom s folkloristikou je pri skúmaní obrazu minulosti jej duchovný rozmer/mentálny obraz. Minulosť folkloristiku zaujíma ako *jej verbalizovaná a tematizovaná interpretácia*, pričom dominantná je tu väzba na *nositeľ'a*. Klasická či tradičná folkloristika používa v tejto súvislosti termín *ľudovosť*, čo je však kritérium dobové, sociálne a dokonca ideologicky či politicky limitované (Dundes, A. 1980). Komplikácie nastávajú totiž pri štúdiu súčasných foriem, obsahov, ale i mechanizmov folklórnych textov, pričom folklórny text chápem ako semiotický znak v komunikácii malej sociálnej skupiny. Objektom výskumu folkloristiky sú tak účastníci folklórnej komunikácie, tradične však tí, ktorí informáciu odovzdávajú – odborne nazývaní *nositelia, informátori, rozprávači, rozprávkar, narátori*. Za tradičné kritériá folklórnosti sú považované: *ústnosť, kolektívnosť, tradičnosť, variantnosť* (Leščák, M., Sirovátka, O. 1982:22) v podstate sú však tieto kritériá už od konca 19. storočia samým predmetom bádania relativizované (K. V. Čistov, K. Goldstein, L. Honko, D. Simonides, L. Dégh). Práve problematika naratívnych foriem *historického povedomia* pridáva argumenty k redefinovaniu spomenutých kritérií folklórnosti. Špecifikom historického povedomia a jeho naratívnych foriem je skutočnosť, že prostredníctvom faktov či kvázifaktov vyjadřujú postoje a názory, teda ide skôr o *historiozofiu* ako o *historiografiu*.

Objektom výskumu ústnej historickej tradície sa stávajú *malé sociálne skupiny* s týmito vlastnosťami:

- prevažuje v nich medziosobná komunikácia;
- jej členovia majú povedomie integrity skupiny;
- členovia skupiny majú spoločný základný repertoár poznatkov o minulosti skupiny a postojov k nej.

Objektom výskumu sú však aj *jednotlivci*, pretože práve cez mikropohľad na jednotlivého nositeľ'a historickej tradície sa dozvieme informácie o:

- mechanizmoch formovania historického povedomia;
- zdrojoch informácií a postojov;
- nositeľ'skej „špecializácii“.

Folkloristický výskum zameraný na osobnú a rodinnú históriu (Hlôšková, H. 1996) upozornil na zdanlivo banálnu metodickú zásadu – zaznamenávať naratívy podľa možnosti v

čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Tak sa v chronologickom slede mnohých rozprávačských príležitostí dala zachytiť *spontánna autobiografia* – teda tie motívy a témy, ktoré môžeme označiť ako *jadro individuálneho rozprávačského repertoáru*. Z obsahového hľadiska tak získame jeden z variantov interpretácie osobnej/rodinnej histórie, ktorý môže byť, samozrejme, v súzvuku, no nezriedka v protiklade s interpretáciami iných členov rodiny/skupiny. Dlhodobé sledovanie a zaznamenávanie naratívov môže zároveň naznačiť, ako sa formuje svetonázor či historické povedomie jednotlivca. Takýto prístup umožní sledovať, ktoré faktory vplývajú na zmeny obsahov a formy naratívov. Tieto ovplyvňujúce faktory si pritom rozprávači vôbec nemusia uvedomovať, resp. sa môžu od nich dištancovať a to trebárs i takou argumentáciou: *ja svoje názory nemením, ja neprezliekam kabát* a pod. Mám tu na mysli reinterpretácie osobnej, rodinnej či skupinovej histórie pod vplyvom politicko-spoločenských zmien. Práve individuálne a rodinné či skupinové povedomie zachováva naratívy o osobnostiach a udalostiach tzv. veľkej histórie, ktoré oficiálna historiografia vykladá jednostranne alebo dokonca marginalizuje či tabuizuje (Slovenská republika, roky 1948, 1968, osobnosť M. R. Štefánika, A. Dubčeka, A. Hlinku a i.). Štúdium jednotlivca nás upozorňuje i na biopsychickú určenosť človeka a teda na mechanizmy zabúdania/zapamätávania si, čo je problematika spadajúca do kompetencie neurofyziológie (zborník NATO, 1992). Psychológia nás zase upozorňuje na skutočnosť, že je potrebné brať do úvahy sklony, temperament, vôľu, city i pocity človeka, čo všetko sa môže a aj sa premieta v naratívoch. Katarzný účinok spomínania prostredníctvom rozprávania tiež nie je zanedbateľný, ako na to poukazujú viaceré výskumy, týkajúce sa holokaustu, vojnových konfliktov (Salner, P. 1997). Tu sa situácia komplikuje o skutočnosť, na ktorú práve poukazuje výskum P. Salnera, ale aj Z. Búrikovej o identite nemeckej minority na Slovensku. Rozprávania – spomínania Židov, ktorí prežili holokaust a slovenských Nemcov z prísne folkloristického hľadiska môžeme považovať za *protofolklor*. Psychologická ťažoba prežitej skutočnosti spôsobila, že mnohí účastníci výskumných projektov sa k skúmanej problematike vyjadrili po prvýkrát. Fakty a zážitky žili v podobe latentných spomienok. Existuje tu len možnosť, že tieto rozprávania vstúpia do rodinného či širšieho rozprávačského repertoáru a až v tom prípade ich môžeme merať kritériami rozprávačských žánrov.

Sociálna psychológia poskytuje poznatky o prejavoch a mechanizmoch kolektívnej identity – *otvorenosť/zatvorenosť skupiny*, vyjadrené napr. obavou z neznámeho, *suicentrizmus skupiny*, prejavujúci sa pozitívnym či negatívnym sebavyzdvihovaním skupiny. Pozitívne sebavyzdvihovanie skupiny sa prejavuje poukazovaním na výnimočnú, hodnotnú atď. minulosť skupiny, negatívne sebavyzdvihovanie zase poukazovaním na „holubičiu povahu“, zlý historický osud a pod.

I keď D. Simonides sa prikláňa k prístupu emic, teda za folklor považovať to, čo sami nositelia zaň považujú, dostávame sa tu k ďalšej komplikácii – u nositeľov totiž prevažuje tematické povedomie viac ako žánrové (rozprávanie o tom, ako vznikol názov obce, a nie etymologická povest'). Musíme zároveň počítat' i so skutočnosťou, že dnešní nositelia folklóru prešli do istej miery i „odborným“ školením, prostredníctvom všetkých foriem folklorizmu – výučbou, prezentáciou folklóru všetkými možnými médiami. Sprostredkované pôsobenie sa u nositeľov nezriedka kombinuje s aktívnym záujmom o tradičnú kultúru – účinkovanie vo folklórnych súboroch a skupinách, amatérsky záujem o miestne historické tradície apod. Na základe poznatkov o jednej z nositeľských skupín – o deťoch a mládeži, možno konštatovať, že už na základnom stupni školského vzdelávania sa formuje prostredníctvom publikovaných folklórnych textov a informácií o ich vlastnostiach žánrové povedomie i znalosti o lokálnej, regionálnej či národnej znakovosti folklórnych javov. Prechodom naratívov o minulosti do procesov iného komunikačného systému – do literárneho folklorizmu sa posilňuje ich symbolická funkcia a nezriedka sa stávajú i argumentom v politickom zápase. U moderných národov ako jeden z národných symbolov vyjadrujú v

koncentrovanej forme centrálne hodnoty a idey národa (Mach, Z. 1992:89). Vstupom naratívov o minulosti – povestí do procesov folklorizmu sa mení recipient: vekovo i sociálne, mení sa text: upravovatelia text rozširujú, fabulujú, kontaminujú motívy, menia jazyk: dialekt približujú spisovnej norme jazyka, na druhej strane ho archaizujú. Menia sa tak i funkcie výsledného textu: upravovatelia alebo autori kladú dôraz predovšetkým na didaktickú funkciu. Posilnená je i estetická a reprezentatívna funkcia, ktoré majú didaktickú funkciu umocňovať. Z neuviedenej intencionálnej ústnej historickej tradície sa prostredníctvom jej publikovania či šírenia inými médiami stáva uvedomele intencionálnou tvorbou. Ako alternatívny zdroj informácií o historických a kultúrnych hodnotách konkrétnej lokality, regiónu s dominantnou didaktickou a estetickou funkciou môžu u nositeľov výrazne posilňovať pocity intimizácie prostredia, v ktorom žijú.

Informácie o minulosti, o tzv. veľkých dejinách dostáva človek v súčasnosti už v detskom veku, prevažne inštitucionalizovanou cestou – prostredníctvom školskej výučby. Deje sa tak na hodinách vlastivedy, resp. dejepisu. Špeciálny problém predstavujú obdobia histórie a osobnosti, ku ktorým existuje viacero výkladov i v rámci oficiálnej historiografie. Na Slovensku je to napríklad problém slovenskej štátnosti, obdobie Slovenskej republiky (1939–1945), úloha osobností v dejinách Slovenska: franský kupec Samo ako prvý vládca Slovákov, Matúš Čák Trenčiansky, J. Tiso, A. Hlinka či A. Dubček a i. Viaceré interpretácie historických udalostí či pôsobenia osobností sa úzko viažu na politicko-spoločenské zmeny, keď mocenské štruktúry alebo politická opozícia interpretujú historické udalosti a úlohu osobností často úplne protichodne.

S povest'ou ako jednou z naratívnych foriem sa v súčasnosti dieťa na Slovensku stretne po prvýkrát v rámci inštitucionalizovaného formovania historického povedomia v 2. ročníku základnej školy. Texty povestí sú v čítankách, resp. v učebniciach literatúry, čím sa v deťoch utvrdzuje genetická príbuznosť folklóru a literatúry. Analýza textov povestí v učebniciach, dovoľuje konštatovať, že formujú povedomie žiaka o texte ako o určitom žánri, o tematike povestí, o jazyku povestí a rovine identifikácie (lokalita, región, národ). Dieťa si tak utvára predstavu o povesti ako o artefakte, pričom sa ale nikde nedozvie, v akom jazyku vlastne bola rozprávaná (dialekt), nie je uvedený prameň, takže vlastne ide o folklorizmus folklorizmu alebo o tradíciu v rámci literárneho folklorizmu. Ak dieťa nedostane informácie aj z iných prameňov (orálna história v rámci rodiny, knižné spracovania, filmové spracovania, noviny, časopisy, rozprávania sprievodcov po historických pamiatkach a i.), prostredníctvom školy sa mu formuje povedomie v zmysle vyššie spomenutých kritérií. Dôsledkom je i fakt, že z pôvodne lokálne či regionálne znakovo viazaných folklórnych javov sa tieto dostávajú na úroveň národnoreprezentatívnych znakov (Hlôšková, H. 1997).

Zdanlivo triviálne znie konštatovanie, že folklór existuje aj bez folkloristiky, no záujem o folklór z mimofolklórneho prostredia má vážne dôsledky na folklór samotný i na jeho obraz. Na to, akým zmenám podliehajú naratívy o minulosti v procesoch folklorizmu som poukázala vyššie, teraz sa sústredím na vedecký záujem o naratívy o minulosti. Veda ich skúma na základe týchto prameňov:

1. archívne materiály terénnych výskumov;
2. publikované texty (zbierky, vedecké edície, populárno-vedecké publikácie, periodiká);
3. kroniky rodín, rodov a skupín všetkých typov (zamestnanecké, konfesijné, záujmové a i.);
4. recentný terénny výskum ústnych historických tradícií.

Z hľadiska kritiky prameňov tu narážame na viaceré metodické úskalnia. Pokúsím sa na niektoré poukázať: pri sprostredkovaných prameňoch (mám tu na mysli pramene, ktoré nezaznamenal sám bádateľ) veľmi často jednotiacim znakom je apriórnosť cieľov výskumu, ktorá však, samozrejme, môže byť i problémom „autorských“ výskumov súčasného bádateľa. Ved' už len formulovanie problému a postavenie hypotéz výskumného projektu určitým

spôsobom limituje predmet poznávania a voľbu objektu výskumu. Mám tu však na mysli inú skutočnosť, že totiž zberatelia materiálu v 19. storočí sledovali v prevažnej väčšine mimofolklorne ciele. Takéto snahy vzdelancov na Slovensku vôbec neboli výnimočné v dobovom kontexte strednej Európy. Emancipačné snahy tzv. malých národov (termín M. Hrocha) sa s rovnakými cieľmi a podobnými prostriedkami naplňali aj u iných národov: „Zaujímam sa o tzv. tradičnú kultúru a spôsob života nižších sociálnych vrstiev českej spoločnosti nebol chápaný len ako vedecká úloha, ale *národopisná práca* bola radená k výlučným činnostiam na prospech národnej identity“ (Brouček, S. 1995:49). Možno tu hádam hovoriť o ideologizácii zberateľskej práce, čo však vyplýva z filozoficko-historického kontextu doby. V národnoobrodeneckom boji 19. storočia sa na Slovensku práve historické témy z ústnej ľudovej tradície spracúvali ako ideový i formálny vzor a inšpirácia v literatúre, publicistike, v politickom boji. Ľ. Štúr predložil v roku 1841 na umeleckú adaptáciu register *vhodných* tém a mien z národnej histórie. Ako konštatuje M. Pišút: „Pre budenie národného vedomia v znamení buržoázno-demokratických ideí mali historické témy prvoradý význam.“ (Pišút, M. 1962:283). Zberatelia ľudovej slovesnosti v 19. storočí na Slovensku teda primárne nesledovali vedecké ciele. Nezaznamenali synchronný rez skutočného rozprávačského repertoáru. Nevieme už dnes potvrdiť, no ani vyvrátiť domnienku, či títo zberatelia zachytili reliktné alebo živé formy rozprávania, o regionálnej a sociálnej reprezentatívosti zozbieraného materiálu ani nehovoriac. Texty chápali v dobovej filozoficko-estetickú koncepciu ako *vyjadrenie ducha národa* a zo spojenia *folk-lore* im unikala kontextuálnosť – teda to *folk*. Pasportizačné údaje sa v lepšom prípade obmedzovali na zaznamenanie mena rozprávača, domovskej lokality a zriedkavo tiež jeho sociálnej príslušnosti. Čo do kvantity relatívne hodnotný materiál ústnej historickej tradície predstavujú zápisy z „Reussovskej dielne“, ktoré sa však viažu len na jeden región – Gemer. Požiadavku zaznamenania aktuálneho rozprávačského repertoáru spĺňa na prelome storočí disciplína, i keď nie folkloristika, ale paradoxne lingvistiká, v osobe predstaviteľa pozitivizmu – S. Czambela (1856–1909), ktorý v práci *Slovenská reč* a jej miesto v rodine slovanských jazykov postavil svoju koncepciu na živých formách jazyka na území, obývanom slovenským etnikom – na dialektoch. Ako materiál mu slúžili práve aktuálne rečové prejavy – teda nielen bežná komunikácia, ale z veľkej časti práve ústna slovesnosť.

Ďalší synchronný rez ústnej slovesnosti, ktorý poskytuje i korpus naratívov o minulosti, sú zbierky (2200 strán v 143 zbierkach) tzv. Wollmanovského zberu z rokov 1928–1942. Tieto materiály po prvýkrát v slovenskej folkloristike poskytujú viac-menej podrobné údaje práve o spomenutom *kontexte*. Z biografických dát o jednotlivých rozprávačoch môžeme čerpať také informácie, ako sú napríklad údaje o pobyte mimo folklorneho kolektívu, o povahových črtách rozprávača, o vzdelaní, či o zdrojoch znalosti repertoáru a i. (Kolečányi, M. 1947:221–231). Na jednom konkrétnom príklade budem dokumentovať dôležitosť zaznamenania takýchto údajov. Rozprávač z obce Garaň – dnes Hraň, okres Trebišov, zaznamenané texty povestí v miestnom nárečí, no z pasportizačných údajov sa dozvedáme, že nositeľ je čitateľom a abonentom miestnej knižnice, obľubuje práve literatúru s témou histórie, konkrétne povest'ovú tvorbu J. Kalinčiaka. Z údajov takéhoto typu sa tak bádateľ dozvedá o zdrojoch preberania rozprávačských látok z mimofolklorneho prostredia, o literatúre ako o podvedomom modeli ústneho spracovania, o špecifickej adaptácii „oficiálnej“ verzie v tradičnom prostredí a pod. Všetky ďalšie terénne výskumy už pracujú touto metodikou – zaznamenávajú údaje, ktoré výskumník (sic!) považuje za relevantné.

Skutočnosť, že výskumník sa zaoberá len informátorom – narátorom neuvádzam náhodou. Posledný aspekt, ktorý by som v tejto súvislosti chcela spomenúť je práve osobnosť výskumníka. On je totiž tiež súčasťou folklornej situácie – či už ako skrytý alebo priznaný účastník publika. V dnešných podmienkach, keď na Slovensku je zriedka dosahovaným ideálom dlhodobý opakovaný, resp. návratný výskum, výskumník je

a) zväčša cudzím a nezriedka jediným poslucháčom narátora,
b) zväčša evokuje rozprávačskú situáciu,
čo môže mať nezriedka vážne dôsledky v obsahovej i formálnej stránke narácie (pospisovňovanie, neznalosť sémantiky textu i kontextu výskumníkom, autocenzúra rozprávača, štylizovanie sa rozprávača a i.). Dlhodobejší a bližší vzťah výskumníka s narátorom má okrem svojich pozitívnych stránok – otvorenosť rozprávača, možnosť sledovať sémantické posuny v textoch, možnosť sledovať text napríklad v medzigeneračnej transmisii a i., i stránky negatívne: tzv. multiplikovaná identita výskumníka (Dégh, L. 1994) (príbuzný, rodák, vzdelanec, rodová určenosť a i.) a tak sa vlastne výskum stáva interaktívnym produktom. Najsúčasnejšie momenty, ktoré ovplyvňujú kvalitu a kvantitu naratívov o minulosti je napríklad bohatá produkcia vedeckej, populárno-vedeckej literatúry i beletrie s historickou tematikou i inomediálne spracovania historických tém. Okrem uvedených prostriedkov formovania historického povedomia sú *oslavý* (s celou prepracovanou štruktúrou dramaturgie a žánrov) a inscenácie udalostí – bojov, návštev významných historických osobností – prostredníctvom iluzívnych vizuálno-audiálnych techník tzv. *son et lumière* v rámci turizmu a i. ďalšími z foriem komemorácie. V rámci oficiálnej kultúry sa takto „multimediálne“ historické povedomie súčasníka:

- a) tvorí,
- b) ovplyvňuje,
- c) reinterpretuje,
- d) upevňuje.

Sledujú sa pritom politické, propagandistické, komerčné a i. ciele.

V osobnej rovine jednotlivca či malej neformálnej skupiny sú prostriedkami komemorácie diapozitívy, fotografie, listy, úradné dokumenty, suveníry rôzneho druhu a iné predmety, ktoré sa fakticky či domnelo viažu na konkrétnu udalosť alebo na pôsobenie osobnosti. Tieto predmety (napríklad prezeranie si fotografií) sú nezriedka spúšťačmi mechanizmami spomínania a zároveň z hľadiska prameňov poznávania historickej tradície tvoria ich komplementárnu súčasť.

Záver

V príspevku som poukázala na niektoré faktory, ktoré je potrebné brať do úvahy pri skúmaní naratívnych foriem historického povedomia. Vývoj bádateľskej metódy v tomto prípade na Slovensku smeruje od zaznamenávania textu ku sledovaniu kontextu. Vo vzťahu *objekt výskumu – subjekt výskumu* je potrebné uvažovať s možnou multiplikovanou identitou ako narátora, tak aj výskumníka, čo môže mať dôsledky v narácii a v texte. Skúmanie problematiky historickej pamäti má aj svoj psychologický, sociálno-psychologický a etický rozmer. Politicko-spoločenské zmeny zapríčiňujú reinterpetáciu historických tradícií, a tak je potrebné sledovať i stabilnosť/zmeny v sémantike jednotlivých historických tradícií u jednotlivcov či nositeľských skupín. Súčasťou javovej podoby historickej pamäti sú okrem naratívov tiež rôzne formy komemorácií, ktoré tvoria jeho komplementárnu súčasť.

Literatúra

- BROUČEK, S. 1995: *Ideály českého národopisného hnutí a jejich proměny v čase (1891–1994)*. Český lid, 82, č.1, s. 49–53.
- BŮRIKOVÁ, Z. 2000: *Obraz „svojho“ a „iných“ etnik v orálnej histórii nemeckého obyvateľstva Švedlára*. Slovenský národopis, 48, č. 1, s. 24–53.
- DÉGH, L. 1994: *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington/Indianapolis.

- DUNDES, A. 1980: *Interpreting Folklore*. Indiana University Press. Bloomington/ London (kapitola *Who are the Folk?*) s.1–20.
- GEORGES, R. A. – OWEN-JONES, M. 1995: *Folkloristics*. Indianapolis/Bloomington.
- HLÓŠKOVÁ, H. 1996: *Kategória minulosti v rozprávačskej tradícii*. *Slovenský národopis*, 44, s. 319–334.
- HLÓŠKOVÁ, H. 1997: *K problematike formovania historického povedomia detí a mládeže*. In: Krist, J. (ed.): *Společenství dětí a kultura*. Strážnice, s. 92–100.
- KANOVSKÝ, M. 1998: *Na margo jedného marga*. *Slovenský národopis*, 46, 194–196.
- KILIÁNOVÁ, G. 1992: *Rozprávania zo života ako žáner ľudovej prózy*. *Slovenský národopis*, 40, s. 267–280.
- KOWALSKI, P. 1990: *Współczesny folklor i folklorystyka*. Wrocław.
- KREKOVIČOVÁ, E. 1998: *Na margo k dejinám slovenskej etnológie*. *Slovenský národopis*, 46, s. 75–80.
- LEŠČÁK, M. 1975: *Slovenská folkloristika v rokoch 1945–1975*. *Slovenský národopis*, 23, s.515–543.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O. 1982: *Folklór a folkloristika*. Bratislava.
- NIŻNIK, J. 1979: *Przedmiot poznania*. Warszawa.
- PIŠŮT, M. a kol. 1962: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava.
- SALNER, P. 1997: *Prežili holokaust*. Bratislava.
- SIMONIDES, D. (ed) 1995: *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole.
- SKLADANÝ, M. 1995: *Predmet a metodologické špecifiká historiografie*. *Pedagogická revue*, 47, č. 10, s. 26–33.
- Zborník NATO – M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler, W. A. Wagenaar (eds.): *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. 1992.

K problematike uchovávaní a prezentácie ľudovej piesne

Margita Jágerová

Kľúčové slová: ľudová pieseň, interpret, proces transmisie, interiorizácie, kontext piesne.

Key words: folk song, interpreter, process of transmission, interiorisation, folk song context

This contribution gives a short insight into the problems of the existence and the present behaviour of Slovak folk song in the conditions of the educational process and folk-ensemble activities. The author is speculating on the questions causing doubt that are connected with the whole process of the transmission, preservation and also the presentation of song material. They consider the unfamiliarity with the whole song context, the level of the interiorisation in case of a folk song, deficient understanding of song and also the purpose-built education only for the scenic presentation to be the main deficiency. To solve this situation, it is necessary to train pedagogues, folk-ensemble staff and programme assemblers. This is possible to do by adding particular the traditional-folk-culture disciplines into the obligatory general educational basics of future pedagogues and also by publishing appropriate methodological materials, organising seminars and meetings with the experts within this area. This, of course, calls for certain 'in-this-area' activities from the ethnologists' side.

Ľudová pieseň je nepochybne jednou z atraktívnych súčastí každej národnej kultúry, pričom práve prostredníctvom tohto žánru je možné bližšie spoznávať, prezentovať a propagovať tradičnú ľudovú kultúru. Problematiku ľudovej piesne som si nevybrala náhodou, nakoľko bližšie štúdium, spracovanie a možnosti interpretácie slovenských ľudových piesní sú niekoľkoročnou sférou môjho záujmu. Práve na tomto príklade chcem poukázať na niektoré aktuálne problémy spojené s uchovávaním a prezentáciou kultúrnych javov, ktoré sa dotýkajú nielen prostredia folklórnych kolektívov, ale aj výchovno-vzdelávacieho procesu.

Je všeobecne známe, že fungovanie ľudovej piesne a priestor jej pôsobenia sa za posledné desaťročia rapídne zúžil. V súčasnosti sa vyskytuje už len veľmi málo prirodzených spevných príležitostí, a ak aj o nich možno hovoriť, treba skonštatovať, že takéto podujatia nie sú vždy vyplnené výlučne ľudovou piesňou. Podpisuje sa na tom predovšetkým oslabenie, dokonca často až prerušenie continuity transmisie lokálneho repertoáru, či už v rodinnom prostredí alebo vidieckom kolektíve. K transmisii ľudovej piesne dnes už len veľmi zriedkavo dochádza spôsobom vlastným kedysi hlavne súčasnej najstaršej generácii – prirodzeným odpozorovávaním počas samotnej príležitosti. Za posledné desaťročia nastúpili iné formy odovzdávania informácií tohto charakteru – predovšetkým výučba piesne v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu v školskom a mimoškolskom prostredí, vo folklórnych kolektívoch, teda hlavne prostredníctvom organizácií, inštitúcií, nezriedka aj médií. Dokonca aj pri „živých“ formách výročného cyklu v niektorých lokalitách dochádza dnes k svedomitej, priebežnej príprave zainteresovaných pod vedením určitých jednotlivcov, aj niekoľko mesiacov pred samotnou udalosťou (výučba tanca, jednotlivých piesní, slovesných prejavov, inscenovanie celkovej situácie a jej „odskúšanie“ vopred...), pričom nie je zriedkavosťou nacvičovať dopredu danú príležitosť podľa materiálu z nahrávok často vzdialených lokalít, či

regiónov (za všetky možno spomenúť napr. fašiangové obchôdzky, pochovávanie basy a iné...)⁵.

O hodnote ľudovej piesne, jej významnej a nezastupiteľnej pozícii v procese výchovy, výchovno-vzdelávacieho procesu, pojednávali už skôr viacerí bádatelia,⁶ pričom na tomto mieste nechcem danú skutočnosť špeciálne zdôrazňovať. Aj keď za posledné desaťročia nastúpili iné formy propagácie a sprístupňovania piesňového materiálu, celková spevnosť a hlavne znalosť problematiky a podstaty slovenskej ľudovej piesne zo strany interpretov a učiteľov nie je uspokojivá. K tomuto konštatovaniu som dospela po niekoľkoročnom pôsobení v rôznych folklórnych kolektívoch, stretnutiach s ich členmi, vedúcimi, práce v rámci detských letných táborov, súťaží a prehliadok zameraných na interpretáciu ľudových piesní. Na základe týchto skúseností sa problematickými v analyzovanej oblasti javia nasledovné skutočnosti:

Za najzávažnejší nedostatok považujem neznalosť celkového kontextu piesne. Pod kontextom možno rozumieť nielen samotnú príležitosť, pri ktorej sa pieseň spievala, ale aj úkony viažuce sa k tejto situácii, rekvizity, patričný odev, znaky, symboly a vôbec čo najširšie súvislosti dotýkajúce sa vzťahov, sociálneho pozadia, jednotlivých reálií a javov v piesni zobrazovaných. Pod kontextom piesne mám na mysli aj jej geografické začlenenie, presné lokalizovanie, poznanie celkového kultúrno-geografického prostredia, v ktorom kedysi fungovala. V tomto smere sú veľmi frekventované vyjadrenia typu – „ideme spievať východ, Liptov, Goral, Horehron...“ a pod., pričom interpret, ani vyučujúci, nevie nič viac o danej piesni. Často sa možno stretnúť z vyššie menovaných dôvodov s nevhodným použitím a zaradením materiálu v rámci programového čísla, nevhodným využitím piesňového materiálu z hľadiska vekového zaradenie interpreta, úrovne jeho psychofyzického vývoja. Naopak znalosťou celkového kontextu piesne možno dekodovať informáciu obsiahnutú v danom žánri, lepšie sa k nemu priblížiť, porozumieť mu, čo sa následne odráža aj pri interpretácii, prípadne v procese ďalšieho uchovávaní a odovzdávania piesne. Žiaľ, neznalosť kontextu a ekológie daného folklórneho žánru učiteľom, resp. sprostredkovateľom a taktiež samotným interpretom, je javom takmer permanentným. Učiteľ nepokladá danú skutočnosť za potrebnú, o daných javoch často nemá ani on sám poznatky, a sondy do tejto problematiky jednoznačne hovoria o tom, že interpreti ich ani nevyžadujú – piesne sa učia akosi automaticky, pričom viac sa dbá na technické predvedenie skladby, než jej porozumenie. Samozrejme, takýmto spôsobom interpret nemá možnosť pochopiť jej podstatu, poznať aspoň čiastočne príležitosť, na ktorú sa viaže. Nehovoriac o tom, že často sa možno stretnúť so skomolenými slovami, výrazmi, nakoľko interpret sa nezamýšľa nad zmyslom piesne. Výučbe a sprostredkovaniu každej ľudovej piesne by mala teda predchádzať jadrná, ale s efektívnym dosahom podaná informácia o daných súvislostiach, čo je v skutočnosti pri výučbe piesne takmer raritou.

Ďalším závažným problémom, priamo súvisiacim s vyššie povedaným, je problematika interiorizácie. Chápem pod ňou stotožnenie sa s určitým javom do tej miery, aby sa stal pre vykonávateľa, nositeľa, v tomto prípade interpreta, psychickou potrebou. Na daný jav etnologická literatúra upozorňovala najmä v súvislosti s obyčajovým správaním,⁷ pričom v prípade obyčají je pokladaný za jednu z najdôležitejších podmienok ich kontinuity a fungovania v čase. Tento fakt treba rovnako vážne brať aj v prípade akéhokoľvek prejavu tradičnej kultúry, teda aj folklórneho žánru – piesne. Ak to aplikujem na sledovaný problém, výučba piesne má vtedy zmysel, ak jej interpret nielen porozumie, ale spev daných piesní, či

⁵ Jeden z mnohých prípadov takéhoto charakteru poznám konkrétne z Likavky (okr. Ružomberok), keď pri pochovávaní basy sa učili jednotliví aktéri celé pásmo podľa starej nahrávky z platne z okolia Trnavy, ktorú doniesla miestna osvetová pracovníčka, pričom si prispôbilibi nárečie, texty, melódie piesní ponechali v pôvodnom stave. V takejto forme potom nacvičovali daný prejav aj nasledujúce roky ďalší interpreti.

⁶ V tejto súvislosti pozri napríklad príspevky M. Toncrovej (1993), E. Cesnakovej (1993), či M. Jágerovej (1999).

⁷ Pozri bližšie napríklad príspevok K. Jakubíkovej, ktorá zdôrazňuje interiorizáciu ako jeden z podstatných znakov obyčaje, pričom práve tento fakt mu zaručuje životnosť a kontinuitu (1981:613).

už v javiskovom predvedení, alebo pri akejkol'vek inej príležitosti, sa stane jeho duševnou, psychickou potrebou. Interpret musí mať radosť a potrebu zaspievať si. Najmä tanečníci a muzikanti vo folklórnych kolektívoch pieseň berú ako doplnok k tancu, a často striktno oddeľujú svoju úlohu na realizácii celkového predstavenia – „my len tancujeme, na spev sú speváčky“.

Ľudová pieseň by nemala byť vyučovaná len s cieľom prezentácie na javisku, čo je, bohužiaľ, jav veľmi frekventovaný. Najmä deti a mládež majú tendencie chápať ľudovú pieseň ako formu určitej javiskovej exhibície, niečo, čo patrí na pódium, „spieva sa len vtedy, keď som oblečený v kroji“, prípadne patrí do rozhlasu, televízie, nie do bežného, „normálneho života“. Učiteľ by nikdy nemal takto pristupovať a mal by upustiť od účelového učenia piesní len kvôli prezentácii pred určitým publikom (veľmi časté je to nielen vo folklórnych kolektívoch, ale aj pri príprave žiaka na súťaž). Je potrebné naučiť interpretov akejkoľvek vekovej kategórie chápať ľudovú pieseň predovšetkým ako možnosť vlastného obohatenia, rozšírenia si repertoáru, a nielen ako prostriedok seba prezentácie a exhibície na javisku!

Ďalším vážnym problémom sa javí skutočnosť, ktorá taktiež súvisí už s vyššie povedaným. Častým javom pri interpretácii piesne je, že interpret ju nevie patrične prežiť, vžiť sa do nej, čo samozrejme vyplýva predovšetkým z nepochopenia jej podstaty. Obzvlášť ak sa téma dotýka reálií, ktoré dávno patria minulosti, resp. vek interpreta, či jeho psychika ešte nie je schopná pochopiť daný text a celkovú výpovednú hodnotu piesne, nakoľko ju vníma možno len ako akýsi náhodný rad tónov. Práve nestotožnenie sa s piesňou, jej nepochopenie prináša jej postupné odsúvanie na okraj, vytlačanie z pamäti, až následné zabúdanie. Teda závažným problémom pri ďalšom uchovávaní piesne je vcítenie sa, zamyslenie sa nad ňou, vybudovanie si emotívneho vzťahu k piesni – ináč je jej výučba ochudobnená a je len malá šanca na jej ďalšie uchovávanie, či transmisiiu.

Problematikou spevnosti detí a mládeže sa v jednotlivých príspevkoch zaoberali už viacerí autori, pričom sledovali predovšetkým kvantitatívnu rovinu daného problému. Z nich sa možno dozvedieť, ako sa percentuálne zvýšila spevnosť, rozšíril repertoár detí o lokálny, či regionálny piesňový materiál, čo súvisí predovšetkým so snahami zavádzať tradičnú ľudovú kultúru do vyučovacieho procesu,⁸ ale aj pôsobením folklórnych kolektívov. Evidentne však absentujú materiály, ktoré by sledovali daný problém z kvalitatívnej stránky. Mám na mysli predovšetkým otázky typu: akým spôsobom realizovať výučbu, ako, a či vôbec interpret pieseň prežíva, či jej rozumie, čo mu pieseň dáva, za akých podmienok a či sa vôbec pieseň naučená v súbore, v škole stáva súčasťou manifestného repertoáru jedinca a pod. To isté sa týka otázok určenia didaktického postupu, ktorým sa k želanému výsledku možno dopracovať. Napriek vysloveným skutočnostiam je nutné konštatovať, že záujem o prejavy tradičnej ľudovej kultúry, pieseň nevynímajúc, najmä formou pôsobenia vo folklórnych kolektívoch naďalej pretrváva, či už v mestskom, ale aj vidieckom prostredí. Absentujú však kompetentné formy a metódy ich sprostredkovania. V súčasnosti takmer každá lokalita chce mať nielen vlastnú publikáciu o obci, ale aj detský súbor, či folklórnu skupinu. Aj v dnešnej neľahkej ekonomickej situácii sa mnohým takýmto kolektívom darí prežiť vďaka entuziazmu určitých jednotlivcov. V tomto vidím obrovskú, bohužiaľ, často nevyužitú šancu, nakoľko práca s folklórnym materiálom, teda aj piesňou, by sa mala riadiť určitými zákonitosťami, ktoré kompetentní často nepoznajú.

Téza o šírení folklórnych javov ústnou formou už dnes nie je vždy platnou. Namiesto toho sa veľmi často stretávame s opačným javom – folklórne prejavy sa dostávajú do ústnej podoby, „do života“ z písomného, či zvukového záznamu. Treba si však uvedomiť, že ide o proces, keď jav „mŕtvy“, zakonzervovaný treba oživiť, „prebrať k životu“, „vdýchnuť mu dušu“, ktorú každá pieseň nepochybne má. Dokonca, je tu určitá šanca, že sa pieseň vráti do

⁸ K tomuto problému pozri najmä príspevky učiteľov spomínaných ZŠ V. Struhár (1999), V. Struhár – L. Révajová (2000).

prostredia, v ktorom kedysi mala svoje opodstatnené postavenie, hoci nežila v aktívnom repertoári aj v rozmedzí niekoľkých generácií. Hlavným činiteľom tohto procesu je hlavne učiteľ, vedúci folklórnej skupiny, autor programového čísla. Jeho pohľad na pieseň, možnosti jej realizácie, by mal však vychádzať z určitých tradíciou normovaných vzorov, štýlových prvkov predvedenia, ktoré sú lokálne a regionálne odlišné. Preto ich najskôr treba poznať, študovať a na tomto základe postaviť ďalšie pôsobenie na potenciálnych interpretov, žiakov.

Riešenie na zlepšenie tohto stavu by mali priniesť so sebou do praxe nielen učitelia, ale aj pracovníci miestnych kultúrnych stredísk a regionálnych osvetových pracovísk. Závažným problémom v tomto smere je nielen nedostatočná príprava pedagógov a odborníkov na vysokoškolských pracoviskách, na čo sa už niekoľkokrát upozorňovalo,⁹ ale predovšetkým absencia metodických a didaktických materiálov venujúcich sa problematike spoznávania, možnostiam interpretácie a stvárnenia ľudovej piesne (samozrejme nielen piesne), ktoré by boli spracované prístupnou formou. Na mnohých stretnutiach s vedúcimi, ale aj radovými členmi folklórnych kolektívov, sa neustále stretávam s takouto požiadavkou, to isté sa týka aj ostatných prejavov tradičnej kultúry. Mnohí očakávajú pomoc, radu, ale tá sa im nedostáva ani na seminároch, stretnutiach s odborníkmi, ktoré sú organizované pri súťažných prehliadkach. Tu je však veľmi malý, respektíve žiadny priestor na diskusiu. Východiskom z danej situácie by bolo vydávanie metodických materiálov k danej problematike aj zo strany vedeckých pracovníkov a odborníkov, teda aj nás prítomných, ktoré by mohli byť v tomto smere nápomocné.¹⁰ To isté platí aj o organizovaní školení, metodických stretnutí zameraných na vybrané problémy z oblasti tradičnej kultúry, spojených s praktickými cvičeniami, nielen vo forme seminárov, ale napríklad aj letných táborov a podobných aktivít. Predbežné prieskumy zaznamenali úplnú absenciu, či veľkú disproporcionalitu v zastúpení takýchto aktivít v jednotlivých regiónoch Slovenska (napríklad okresy Zvolen, Banská Bystrica, Nitra, či v centrálnej osvetovej inštitúcii).¹¹

Ľudová pieseň je samozrejme len drobným kameňom v obrovskej mozaike, ktorú tvorí problematika prezentácie a uchovávaní celého komplexu tradičnej kultúry. Na piesni som chcela ukázať, ako sa dá v tomto smere niečo urobiť, pričom vyššie spomínané skutočnosti možno samozrejme aplikovať pri akomkoľvek jave tradičnej ľudovej kultúry. Súčasná situácia nám neraz ponúka nie vhodné vzory, pričom frekventované sú prípady ich veľmi slabej identifikácie – interpret, vedúci folklórneho kolektívu, učiteľ nevie, či sa vybral správnym alebo nesprávnym smerom, či daný materiál použil vhodne, alebo nevhodne. Nie vždy má vytvorené priaznivé podmienky a podnety na rozvoj vkusu a dobrého prístupu k tradičným kultúrnym prejavom, pričom jednou z ciest je aj intenzívnejšie pôsobenie spomínaných inštitúcií, ale aj nás etnológov v tejto oblasti. Na záver chcem zdôrazniť veľký význam a neustálu potrebu praktickej aplikácie výsledkov bádania v našom vednom odbore a ich vhodného sprístupňovania v radoch laickej verejnosti a neinformovaných záujemcov o problematiku tradičnej ľudovej kultúry.

Literatúra

⁹ Pozri napríklad príspevky M. Dubayovej (1993) či J. Darulovej (1993) v zborníku *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra 1993. Potreba zaviesť povinný predmet venujúci sa základnému prehľadu o tradičnej ľudovej kultúre do prípravy budúcich pedagógov je naďalej aktuálna, nič sa však v tomto smere nekoná.

¹⁰ Jedným z takýchto pokusov je zborník *Škola ľudového spevu*, vydaný vo Zvolene v roku 2001.

¹¹ Napríklad v rámci aktivít Podpolianskeho osvetového strediska vo Zvolene v spolupráci aj s bansko-bystrickým sa za posledné roky konalo niekoľko takýchto stretnutí, zameraných nielen na širšiu problematiku práce s ľudovou piesňou, so spevákom, ale aj komplexnejšiu prezentáciu tanečno-hudobných, výtvarných prejavov vybraných lokalít, ktoré sú veľmi často spracovávané vo folklórnych súboroch (napríklad Važec, Telgárt, Rejdová...), kým napríklad v Nitre sa takéto podujatia ani iné metodické stretnutia vôbec nekonali. To isté sa týka aj NOC, kde prípadné semináre, ale aj staršie metodické materiály boli zamerané hlavne na tanec a inštrumentálnu hudbu.

- CESNAKOVÁ, E. 1993: *Ludové umenie a jeho miesto na hodinách hudobnej a výtvarnej výchovy*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, s. 93–99.
- DUBAYOVÁ, M. 1993: *Etnológia – kultúrna antropológia, ako jedna z disciplín spoločného základu humanitne orientovaných vysokých škôl*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, 143–147.
- DARULOVÁ, J. 1993: *Miesto etnológie a folkloristiky vo výuke na vysokých školách zameraných na učiteľstvo*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, s. 147–151.
- JÁGEROVÁ, M. 1999: *Ludová pieseň ako súčasť výchovno-vzdelávacieho procesu*. In: *Folklorystyka na prelomie wieków*. Cieszyn, s. 349–353.
- RÉVAJOVÁ, E. – STRUHÁR, V. 1993: *Cesty k vytvoreniu modelu základnej školy so zameraním na tradičnú ľudovú kultúru v Liptovských Sliáčoch*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, s. 155–161.
- TONCROVÁ, M. 1993: *Lidová píseň na hodinách hudební výchovy*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, s. 87–93.
- TONCROVÁ, M. 1980: *Písňový repertoár detí na súčasné vesnici*. In: *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno, s. 136–139.
- STRUHÁR, V. 1999: *Súčasný folklórny piesňový repertoár žiakov v ZŠ v Liptovských Sliáčoch*. In: *Regionálna výchova a ľudová kultúra v slovenskom školstve*. Sliache, s. 24–26.
- Škola ľudového spevu I. časť (metodický materiál pre pedagógov ľudového spevu)*. Zvolen 2001.

Pažravá a Bryndziari

Katarína Košťalová

Kľúčové slová: Banská Bystrica, Zvolen, vzájomné vzťahy
Key words: Banská Bystrica, Zvolen, mutual relationships

This paper highlights the mutual relationships, identification signs and communication ties that were and are exercised between the inhabitants of the towns of Banská Bystrica and Zvolen. The mutual relationships between the towns are closely related to the historical, economic, administrative, cultural and social development. Following the samples from the period press, memoir literature and stories of the informants, the paper is analysing the identifying characteristics, nicknames, attitudes towards the evaluation and the mutual rivalry of the inhabitants of Banská Bystrica and Zvolen. It deals with the possibility of building up a regional centre of 'Banská Bystrica – Zvolen'.

Hana Hegerová, prvá dáma československého šansónu sa na jednom svojom koncerte vo Zvolene prihovarila divákovi, že je rada opäť na Slovensku a všetkých tu, v Banskej Bystrici pozdravuje. V hľadisku Zvolenského divadla nastal obrovský ruch, nepokoj i veľký smiech. Niektorí diváci ju dokonca nahlas opravovali, že koncertuje vo Zvolene. Nato sa Hana Hegerová zasmiala a poznamenala: *Jasné, som vo Zvolene, ale ubytovaná som v Bystrici. A napokon je to jedno, to predsa dávno malo byť jedno mesto. V sále zaznel spontánny potlesk od Zvolenčanov i od početného množstva Bystričanov. Spokojní Zvolenčania si mysleli, že väčšinou koncertuje vo Zvolene a nie v Bystrici a spokojní Bystričania, že spieva síce vo Zvolene, ale nocovať pôjde aj tak do Bystrice.*

V príspevku, na začiatku ktorého som si dovoľila využiť osobný zážitok, sa budem venovať práve týmto dvom mestám, Banskej Bystrici, Zvolenu a ich obyvateľom. Na základe ukážok dobovej tlače, memoárovej literatúry, vychádzajúc z priameho pozorovania, z rozhovorov s informátormi a dotazníkovej akcie medzi študentmi vysokých škôl v Banskej Bystrici a vo Zvolene, poukážem na vzájomné vzťahy, identifikačné znaky a komunikačné väzby. Súvisia s historickým, ekonomickým, administratívnym, kultúrno-spoločenským vývojom, uplatňovali a uplatňujú sa medzi Zvolenčanmi a Bystričanmi.

Obidve mestá majú bohatú a zaujímavú históriu.

Zvolen ako kráľovské mesto bol správnym¹² a výsadným remeselnícko-obchodným centrom. Výsady slobodného kráľovského mesta mu boli udelené pravdepodobne v roku 1238 pred tatárskym vpádom. Zachovali sa však iba obnovené privilégia, potvrdené Belom IV. z roku 1243. Zvolen, ako kráľovské mesto, plnil v tomto období funkciu spoločenskú, bol sprostredkovateľom tovarovej výroby, tovarovo-peňažných vzťahov.

¹² Zvolen (Zvolenský hrad) bol sídlom komitátu, ktorého súčasťou boli aj územia pozdejšie samostatných žúp, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej.

Ďalší vývoj Zvolena bol ovplyvnený vznikom Banskej Bystrice,¹³ ktorá získala mestské privilégia v roku 1255. Uhorský kráľ Belo IV. v snahe rozvinúť banskú ťažbu, podnikanie a obchod povolal do mesta nemeckých kolonistov – „hostes“ zo Saska. Hoci bol Zvolen aj po vzniku Banskej Bystrice sídlom župnej (potom stoličnej) správy, Banská Bystrica sa vďaka rozkvetu baníctva stala hospodársky oveľa významnejším mestom a zabezpečila si postavenie hospodárskeho centra na strednom Slovensku. Kým v Banskej Bystrici v stredoveku hlavnú zložku obyvateľstva tvorili banskí podnikatelia a baníci, vo Zvolene ako remeselnícko-obchodnom meste, ležiacom na križovatke ciest, časť jeho obyvateľstva tvorili aj zamestnanci kráľovských a župných ustanovení.

Banská Bystrica, ktorá prešla vývojom od banského mesta v stredoveku po mesto obchodné, remeselnícke a úradnícke, si vo svojom vývoji udržiavala náskok pred Zvolenom aj v ďalšom období. Celkove mala Banská Bystrica mestský ráz, kým Zvolen mal ešte do roku 1918 charakter poľnohospodárskeho mesta. Nemal vydláždené ulice a mal iba čiastočnú vodovodnú a kanalizačnú sieť. Vybudovaním železničnej siete na prelome 19. a 20. storočia, Zvolen nadobudol charakter dopravného mesta, stáva sa dôležitou železničnou križovatkou a dopravným strediskom.

Pre porovnanie uvádzam rast obyvateľstva v oboch mestách od roku 1869 po súčasnosť.

Názov mesta	R o k					
	1869	1890	1921	1950	1970	2002
Banská Bystrica	5 950	7 458	10 587	13 605	46 846	83 000
Zvolen	2 960	6 173	10 142	15 014	27 271	45 000

Život ľudí v akejkoľvek spoločnosti nemôže jestvovať bez vzájomného duševného kontaktu, ktorý spočíva vo vzájomnom dorozumívaní sa, v komunikácií. V procese komunikácie medzi ľuďmi nedochádza „len“ k oznamovaniu vlastného prežívania danej situácie, k snahe sebavyjadrenia, ale aj k výmene názorov, hodnotiacich postojov, i spoločenských vzťahov. A to tak v rovine verbálnej či neverbálnej, oficiálnej či neoficiálnej. Vo verbálnej, neoficiálnej komunikačnej sfére je bohato zastúpený aj mechanizmus neúradných názvov, tzv. *prezývok*. Prezývka väčšinou obsahuje prvok hodnotenia negatívneho, posmešného charakteru, ktorý vyplýva z určitej príznačnej vlastnosti a slúži prevažne na charakterizovanie ľudí a miest (ELKS 1995).

Ako sa teda Bystričania a Zvolenčania navzájom charakterizujú a hodnotia? Čím sa identifikujú, čo ich spája a čo diferencuje?

Bryndziari – alias Zvolenčania

¹³ Nemecký názov Banskej Bystrice bol *Neusohl* – Nový Zvolen.

Osobne som sa s touto prezývkou stretla už na základnej škole, keď som bola na športových pretekoch a naši súper z Banskej Bystrice nás „povzbudzovali“ hlasným: *Bryndziari!* Prezývka súvisí s dobre rozvinutým mliekarenským priemyslom vo Zvolene.¹⁴

„Zvolenčania sú Bryndziari, pretože tam vyrábajú bryndzu, jogurty – a tie sú náhodou dobré“ (m. 23 r.).

„Spolužiaka zo Zvolena chalani prezývajú Bryndziar a my baby ho voláme Syrokrémik“ (ž. 21 r.).

Ako som spomínala, Zvolen v porovnaní s Banskou Bystricou mal poľnohospodársky charakter a v predstavách Bystričanov to bol vidiek, akýsi chudobnejší príbuzný. Zvolenčanov stotožňujú nielen so samotným mestom, ale so širším okolím, s Podpoľaním.

„Zvolenčania sú Bryndziari, pretože tam sú na okolí salaše“ (m. 21 r.).

„Zvolen? To je len predmestie Banskej Bystrice“ (m. 25 r.).

„Zvolenčania sú viac dedinskí ľudia ako Bystričania“ (ž. 24 r.).

„Keď ide pred tebou v aute šofér s klobúkom na hlave, určite má zvolenskú značku“ (ž. 42 r.).

„V Doprastave čo máme zamestnanci služobné autá, všetko majú zvolenské značky. A minule kolega, ktorý býva v Banskej Bystrici hovoril, že si musí nejako tú značku zmeniť na bystrickú, pretože keď sa dopustí nejakej chyby, bystrickí šoféri mu nadávajú do lazňovníkov“ (ž. 30 r.).

Pažravá, Pažravá pri Zvolene – alias Banská Bystrica

Prezývka Pažravá je priamou odpoveďou na prezývku Bryndziari, pretože tú bryndzu, ktorú Zvolenčania vyrábajú, Bystričania veľmi radi konzumujú. Navyše prezývka Pažravá sa neviaže len na konzumáciu, ale z pohľadu Zvolenčanov súvisí aj s pocitom centralizmu, nespravodlivého rozdeľovania finančných dotácií a celkového preferovania Banskej Bystrice.

„Keby mohli, (Bystričania – pozn. autora) ešte by aj zámok na popruhoch do Bystrice preniesli“ (m. 39).

„A mali oni šťastie, že tam vypuklo to SNP lebo každých päť rokov vždy na oslavy dali Bystricu do poriadku. Vyumývali, hodili nové fasády na domy. Ved' na to komunisti dávali peniaze. Do Bystrici vždy šli peniaze aj zo štátu, aj z kraja. A na Zvolen už nič nezostalo. Všetko pobrali Bystričania. Všetko museli dostať povstanci... no, Pažravá...“ (m. 39).

Spomínané prezývky, a výskumy to potvrdili, sú aj v súčasnosti stále živým folklórnym prejavom, ktorý poznajú a osvojili si všetky generácie. Sú súčasťou komunikačného systému, a v súčasnosti majú identifikačnú, skôr zábavnú ako pejoratívnu funkciu.

Takže vzájomné vzťahy miest Banská Bystrica a Zvolen, ktoré sú od seba vzdialené necelých 20 km, neboli najpriateľskejšie, hoci v mnohých prípadoch išlo a ide skôr o recesiu či satiru. Komunikácia obidvoch miest sa uskutočňovala a uskutočňuje v rovine administratívno-správnej, politickej, ekonomickej, kultúrno-spoločenskej i vzdelávacej.¹⁵

¹⁴ V roku 1891 bola vo Zvolene Ignáčom Wittmannom založená manufaktúra na výrobu mliečnych produktov. Od roku 1951 mali vo Zvolene sídlo mliekárne, s oficiálnym názvom Banskobystrické mliekare, čo prirodzene pre Zvolenčanov vyznievalo ako ironické. Tieto sa neskôr pretransformovali na Stredoslovenské mliekare.

¹⁵ Vysoké školstvo je reprezentované dvoma univerzitami: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici a Technická univerzita vo Zvolene. Stredné školstvo je zastúpené 4 gymnáziami v Banskej Bystrici a 2 vo Zvolene, 16 strednými odbornými školami, konzervatóriom a učilišťami v Banskej Bystrici a 11 vo Zvolene. Na Zvolenskom zámku je sídlo Slovenskej národnej galérie. V Banskej Bystrici sa nachádza štátna opera a vo Zvolene Divadlo J. G. Tajovského.

V minulosti i súčasnosti obe mestá vzájomne súperia predovšetkým o získanie politického a administratívneho postavenia. Tak tomu bolo v súvislosti s určovaním župného sídla, ktoré do roku 1789 bolo vo Zvolene, potom do roku 1918 v Banskej Bystrici. V rokoch 1922–1927 sa stal župným sídlom XVIII. župy Zvolenskej opäť Zvolen. Toto obdobie, atmosféru vzájomných vzťahov medzi Bystričanmi a Zvolenčanmi, snahu obidvoch miest o získanie či udržanie si župného sídla približujú aj satirické a humoristické črty písané Jozefom Hoblom do Hronských novín v rokoch 1923–1925.

„Krutý, ale vďaka Bohu nekrvavý zápas o župné sídlo s Banskou Bystricou Zvolen za vodcovstva moderných Jiskrov, Askamitov vyhral... Župný úrad v Banskej Bystrici nehľadajte. Presťahoval sa do Zvolena. Záležitosť nie je ešte ukončená. Bystrica podnikne heroický zápas za návrat župana, župných úradníkov a archiválnych spisov...“ (Hobl 1926:12–13).

„Tak presťahovanie županského úradu do Zvolena, premena mesta Banskej Bystrice na veľkú obec a zmena v kresle starostu boli udalosťami, z ktorých každá sama osebe iste stačila rozpútať vášne vážených pánov mešťanostov. Ale Banská Bystrica zaujíma medzi slovenskými mestami výnimečné postavenie nielen svojim vzhľadom, ale i povahou svojich pánov mešťanostov... Na presťahovanie županského úradu sa asi po tri večery strašne hromžilo v židovskom kasíne, v šestke, u Krausov atď. Po tri večery dal si každý zo vzbúrencov v zmienených lokáloch o tri deci viac...“ (Hobl 1926:25–26).

„Zvolen sa stáva opravdu veľkým mestom, má od niekoľko dní už aj štátnu políciu. Banská Bystrica sa spytuje, prečo bola táto inštitúcia vo Zvolene utvorená?“

To iste preto, že je tam župné sídlo lebo o spoľahlivosti tamojších p. t. občanov nikdy a nikto nepochyboval.

Premýšľam ale, čo poviem, až príde raz štátna polícia do Banskej Bystrice?“ (Hobl 1926:39).

Jozef Hobl v Hronských novinách (8. september 1923) farbisto opisuje aj návštevu pána prezidenta T. G. Masaryka, ktorú uskutočnil v obidvoch súperiacich mestách: *„Slávne dni návštevy prvého prezidenta republiky neobyčajne rozvírily srdcia i mysle občanov banskobystrických a zvolenských. Obe mestá, lnúce k sebe vrúcnou láskou, asi ako pes a mačka, predstihovali sa v prípravách k dôstojnému uvítaniu osloboditeľa národa. A ako kedysi rozvadené rodiny Montekov a Capuetov vo Verone, tak aj Bystričania a Zvolenčania žiarlivé, závistlivé, alebo pohrdlivé – všetko dľa okolností – sledovali vzájomne konané prípravy. V Banskej Bystrici premýšľali hlavy najbystrejšie, ako by bolo možné nenápadne presvedčiť pána prezidenta, že sa župný úrad musí vrátiť do Banskej Bystrice, kdežto Zvolenčanom pripadol nesnadný úkol dokázať správnosť zákona, ktorý z ich rodného mesta vytvoril sídlo veľkej župy.*

A ku podivu obe mesta boli spokojné s výsledkom svojich snáh a prác. Z toho úkazu ja, ako nestranný pozorovateľ, súdim, že sa asi uskutočnia tieto dve možnosti: Župné sídlo sa vráti buďto do B. Bystrice, alebo zostane vo Zvolene. Nejaká tretia možnosť je vylúčená, pretože v prítomnosti nevyrovná sa žiadna iná obec B. Bystrici a v minulosti Zvolenu.

Návšteva pána prezidenta mala byť pôvodne v oboch mestách v jeden deň. Preto citliví Bystričania ťažko niesli, keď im bolo oznámené, že pán prezident navštívi Banskú Bystricu v sobotu, Zvolen však v nedeľu. Ponevác sú veľmi poverčiví, domnievali sa, že sa táto premena stala vlivom nejakých podzemných mocností, celkom sa však uspokojili, keď zvedeli, že títo duchovia neuplatňovali svoj vliv, ba že Bystrica má pri návšteve pána prezidenta prednosť pred Zvolenom, tak, ako sobota pred nedeľou.

Niektorí znalci tiež tvrdili, že pán prezident navštevuje mestá vo všedné dni, dediny však principiálne len v nedeľu... pravoverní banskobystričania usnuli tejto noci či sami, či so svojimi legitímnymi alebo nelegitímnymi manželkami... kričiac zo sna: „Za živa v Bystrici a po smrti trebárs aj vo Zvolene“ a o chvíľu zase: „Zvolen, Zvolen, kam sa hrabeš!“ (Hobl 1926:46–49).

Po vojne, v roku 1949 sa vytvorilo krajské zriadenie, vznikol Banskobystrický a Zvolenský okres s administratívnymi strediskami v Banskej Bystrici a Zvolene. O sídle kraja sa pôvodne uvažovalo o Zvolene, no napokon sa ním stala Banská Bystrica.

V decembrových voľbách v roku 2001 do VUC boli dvaja kandidáti a obaja zo Zvolena. Väčšina Bystričanov sa tým vôbec nezaoberala, no našli sa aj „kritici vlastných radov“. Ako príklad možno uviesť situáciu, ktorá sa udiala v jednej bystrickej volebnej miestnosti. „Keď som bol voliť, akurát tam prišiel jeden starší chlap. A asi predtým nesledoval voľby, akí sú kandidáti, lebo sa veľmi čudoval a rozkrikoval. – To mám voliť Zvolenčanov? A to my, Bystričania nemáme dosť svojich? To ja nebudem... a rozčuľoval sa tam nad tými papiermi...“ (m. 35 r.).

Podľa Geista ľudia majú väčšinou pozitívnu predstavu o tej sociálnej skupine, ktorej sú členmi. Takže sú pozitívnejšie viazaní na „svoj“ sociálny útvar a s ním sa aj identifikujú. Porovnanie a hodnotenie vlastného sociálneho útvaru s inými je pozitívnejšie zamerané na „svoju“, než na inú sociálnu skupinu (Geist 1998).

V povedomí Bystričanov sa Zvolen spája najmä so zámkom a železnicou, Zvolenčania na Banskej Bystrici obdivujú najmä zrekonštruované námestie a bohatší, rušnejší mestský život.

„V Banskej Bystrici sa mi páčili vysoké domy s balkónmi, Národný dom, čistota ulíc, ale aj námestia, ktorým sa išlo dolu z kopca ako v Banskej Štiavnici. Najviac som im závidel filmový amfiteáter, to bolo niečo, čo ma uchvátilo“ (Kraus 1993:35).

„Občas zájdem s kamoškami do Bystrice. Len tak, tými zrýchlenými busmi. Prechádzame sa po námestí, pokukáme obchody. Vždy je tam plno študákov, mladých, je tam veselo, plno krčiem, kaviarní, hocikde sa dá sedieť pod dáždnikmi. Sedíme len tak v Alfréde, kecáme a pozeráme na chalanov a baby. Baby sa tam krajšie obliekajú. Vo Zvolene sa nič nedeje. Tu je už poďvečer námestie prázdne. Ja neviem, kde sú všetci tí ľudia...“ (ž. 20 r.).

„Do Zvolena chodievam na zámok – sú tam výstavy. Často chodím aj na Pustý hrad, lebo sa mi tam páči. Predstavujem si aké to tam kedysi mohlo byť. V Bystrici nič také nie je“ (ž. 22 r.).

Ale k najvýznamnejším symbolom, miestam lokálnej hrdosti, identifikácie a vzájomnej medzikultúrnej komunikácie v súčasnosti však nepatrí zámok, námestie, pamätník SNP, divadlá a vysoké školy, prípadne osobnosti historického, kultúrneho či politického významu, ako som predpokladala, ale bystrické Tesco, Baumax, Mac.Donald, Baťa a zvolenské Metro a Hypernova. Takže do Bystrice chodia Zvolenčania nakupovať topánky, látky, kabáty, športové potreby a Bystričania do Zvolena to isté. Čulá „tovarovo-obchodná“ komunikácia je rozdielna v tom, že Bystričania s rešpektom hovoria o zvolenskej tržnici, trhovníkoch a tovare. Do Zvolena totiž prichádzajú so svojimi produktmi trhovníci z južnejších miest, pre ktorých je Bystrica už príliš vzdialená. Tieto novodobé „symboly“, s ktorými sa ľudia v súčasnej dobe stotožňujú a považujú ich za akýsi identifikačný znak, sú vlastne odrazom súčasného konzumného spôsobu života. Častejšie ako výlety na Urpín, na Pustý hrad sa konajú výlety celých rodín do Tesca či Baumaxu.

„Pre mňa Bystrica začína a končí Tescom“ (m. 39).

K významným identifikačným, integračným činiteľom patria aj rôzne športové podujatia. V súčasnom období sa Zvolen spája najmä s ľadovým hokejom a Banská Bystrica so ženským basketbalom.

„Zvolen má dobrý hokej. Keď hrá Zvolen proti Slovanu, tak vtedy fandím Zvolenčanom“ (m. 21 r.).

Kedysi sa veľkej pozornosti tešili futbalové zápasy medzi Zvolenom a Banskou Bystricou. Spomienky Ľ. Zelienuku na rodné mesto a futbal uvedenú skutočnosť len potvrdzujú:

„Plagátovaný futbalový zápas pohronských rivalov signalizoval žandárom župy bojovú pohotovosť prvého stupňa. Manželky ich vypravádzali ako do nebezpečnej vojny, a ne jeden sa z nej aj vrátil s oľacovanou hlavou a s fľakovými suvenírmi po celom tele.

Arabi putovali do Mekky, Židia do Jeruzalema k Múru plaču a športovci Zvolena a Banskej Bystrice sa v deň zápasu povinne uberali na vlastné, alebo súperovo ihrisko.

V ten deň, a to nerozhodovalo, či sa zápas hral vo Zvolene alebo v Banskej Bystrici, sa ani svadby nekonali. Odkladali sa krsty. Neprijímali sa návštevy. Odpadli aj rodinné výlety do prírody... Každý si pokladal za vlastneneckú povinnosť dopratať svoju telesnú schránku na futbalové ihrisko, aby si súper náhodou nemyslel, že sa ho bojí. Železničiari na zápas cestovali preplneným vlakom. Mal viac vagónov ako v čase slávneho radvanského jarmoku. Dostať sa do vlaku vyžadovalo si prinajmenšom techniku pružných skokanov... Kolóny bicyklistov ozdobili svoje rachatiny vlajkami mesta. Niekoľko sto fanúšikov na bicykloch, hartusiach zvoncami, rapkáčmi a trúbkami, hvízdalo ako hórni chlapani alebo falošne vyspevovalo posmešnú pesničku:

Zvalila sa skala z Urpína do Hrona,
už sa na Bystricu zas vali pohroma!
...My sme tí Zvolenci, zvolenská krv,
Zvolen si nedáme za celý svet,
My Zvolen nedáme,
Bystricu zbúrame!
Bystricu zbúrame do základu!....

Bystričania zvykli zasa skandovať prastarý posmešok banských miest:

Nó len, nó len! Nóóó len!

Bohatá Kremnica, pyšná Bystrica,

Banícka Štiavnica a sprostý Zvolen“ (Zelienska 1978:203–204).

Aká je perspektíva týchto dvoch miest?

Funkčné vzťahy, komunikačné väzby obidvoch miest determinuje ich blízkosť, ich ľudský, hospodársky, kultúrny, vzdelávací, ekonomický, potenciál. Výborná geografická poloha i vzdialenosť medzi mestami, ktorá je autom, autobusom a vlakom merateľná 10–20 minútami, predurčuje, aby sa obe mestá považovali za jeden mestský región. Poskytuje optimálne možnosti pre perspektívny rozvoj a vybudovanie regionálneho stredoslovenského centra Banská Bystrica – Zvolen. S myšlienkou vzniku súmestia Banská Bystrica – Zvolen ako prvý

prišiel Ing. K. Furdík už v roku 1945. Postupne vzniklo a rozpracovalo sa niekoľko územných plánov naplňajúcich túto ideu. Posledný projekt bol vypracovaný na požiadanie vlády SR pod názvom „Návrh projektu rozvoja stredoslovenského regionálneho centra Banská Bystrica – Zvolen“ v roku 1995. Nosnými urbanizačnými bodmi priestorového usporiadania stredoslovenského regionálneho centra by mali byť mestá Banská Bystrica, Zvolen a aj kúpeľné mesto Sliač. V priestore medzi oboma mestami sa uvažuje o formovaní dvoch štruktúrovaných zoskupení. Zoskupenie Badín – Vlkanová by malo priamo nadväzovať na Banskú Bystricu a mali by v nej byť lokalizované komerčné, administratívne, vedecko-technické, školské zariadenia a služby. Druhé zoskupenie, Sliačsko-kováčsko-sielnické by sa malo zakladať na rozvoji liečebno-kúpeľných, kultúrno-spoločenských a rekreačno-športových aktivít. Priestor budúceho regionálneho centra Banská Bystrica - Zvolen disponuje veľkým prírodným potenciálom umožňujúcim aj rozvoj cestovného ruchu, predovšetkým turistiky a zimných športov. V rámci nového regionálneho uzla sa uvažuje aj o rekonštrukcii letiska Sliač.

Problematikou vytvorenia regionálneho centra Banská Bystrica – Zvolen sa zaoberajú ekonómovia, politici, urbánni inžinieri, architekti. Je dôležité, aby sa tento problém skúmal zo širšieho, multidisciplinárneho hľadiska. Etnológovia totiž môžu poukázať na kultúrno-spoločenské aspekty, vzájomné vzťahy, komunikačné väzby i identifikačné znaky, a to nielen vo vzťahu Banská Bystrica – Zvolen, ale aj obcí ležiacich v tomto medzipriestore a upozorniť na plusy i mínusy vytvorenia tohto stredoslovenského regionálneho centra.

Literatúra

GEIST, B.: *Sociologický slovník*. Victoria Publishing, Praha 1992.

HOBL, J.: *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska. Nová stolová spoločnosť podľa vydania z roku 1926*, Lučenec 2000.

KRAUS, D.: *Zo zvolenskej mozaiky*. VYPRA, Zvolen 1995.

KRIŽANOVÁ, I.: *Regionálne stredoslovenské centrum Banská Bystrica – Zvolen* In: *Acta Universitatis Matthiae Belii. Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela*, 2000, s. 176 – 178.

PROFANTOVÁ, Z. – ŠVECOVÁ, S.: *Prezývka (heslo)*. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Veda SAV, Bratislava, 1995, s. 83.

Súmestie Banská Bystrica – Zvolen budúce hospodársko kultúrne centrum Stredného Slovenska. ONV a MsNV v Banskej Bystrici a vo Zvolene 1975.

ZELIENKA, L.: *Športové smiechoty*. Šport, slovenské telovýchovné vydavateľstvo, Bratislava 1978.

Zvolen. GRADUS, Martin 1993.

Zvolen v minulosti a prítomnosti. Osveta, Bratislava 1959.

This work was supported, partly, by Grant Agency for Science (Grant No 1/8187/01).

Reálne o možnostiach extrakcie a archivácie pohybu

Ivan Murin

Kľúčové slová: tanec, zaznamenávanie tanca, vizuálna antropológia, neverbálna komunikácia, počítačové spracovanie dát

Key words: dance, dance recording, visual anthropology, non-verbal communication, computer data-processing

Serious scanning designed to analyse the motion is methodologically best processed in sport kinanthropology and ethnochoreology. The most sophisticated sign system of dance recording is the Laban's kinetography. Detecting the basic structures of ethnic dance was its contribution. Computer modulation of the motion in the virtual environment is carried out through the data scanned from the reality. Any non-verbal communication model is fully bound to the situational context. Virtual depiction solves the problem of data visualisation from the terrain, but it does not solve the problem of their evaluation. Perspective options of the motion interception are in mathematical recording, which is preceded by scanning of the object by the sensors and successive determination of anthropometric points toward space and time.

Záujem o štúdium ľudského pohybu sa akoby z periférie záujmu niekoľkých mála vedných oborov a disciplín¹⁶ dostával na roveň váženejších vedeckých tém. Toto náhle precitnutie odbornej verejnosti môže byť sčasti odzvou na všeobecne prežívaný kult tela, ktorý sa chápe ako jeden z všeobecných znakov doby konca 20. storočia.¹⁷ Chceli by sme veriť, že záujem o problematiku pramení taktiež z výsledkov vedeckého bádania. Sú to predovšetkým podnety z prostredia sociálnej komunikácie, kde sa neverbálnym komunikačným schémam neraz nekriticky pripisuje príliš veľký význam. Záujem o takúto tajomnú formu komunikácie úmerne rastie s krízou verbálnych foriem komunikácie v spoločnosti.

Je stále otáznne, či množstvo nahromadených *tvrdých* antropokinetických dát je dostačujúce pre formulovanie odpovedí na základné otázky týkajúce sa mimoverbálneho kontextu medziosobnej komunikácie. Metódy ich získavania a formy prepisu sú veľmi rozdielne. Mnoho nádejí vzbudzuje konvertovanie takýchto údajov a ich vizualizácia.

S prekvapujúcim množstvom takto získaných dát operujú projekty modulovania novej antropologickej podstaty¹⁸ – humanoida v počítačovom rozhraní. Nejde len o antropometrické dáta. Dnes sa projekty modulácie v počítačovom rozhraní hmýria *mäkkými* termínmi „neverbálny komunikačný model“, „kvalitatívne pohybové dáta“, „semiotika pohybu“ a pod.

Záujem o dáta získané z terénu metódami etnologického výskumu rastie. Taktiež rastie záujem o ich analýzu a interpretáciu. Tá je však podmienená forme zrozumiteľného jazyka pre interdisciplinárne skupiny etnológov, informačných vedcov, antropológov, komputálnych lingvistov.

Nebude to azda prejavom prílišnej metodologickej strnulosti, keď možnostiam grafického prepisu pohybu, virtuálneho stvárnenia a 3D zobrazovania, digitálneho snímania vo vizuálnej antropológii, nastavíme zrkadlo kritiky z pohľadu možností terénneho zaznamenávania pohybu. Snáď sa i očakáva, keď ku skutočne **prekvapujúcim možnostiam techniky**

¹⁶ Biofyzika, biomechanika, všeobecná kinantropológia, kultúrna antropológia, folkloristika, etnochoreológia, sociálna komunikácia

¹⁷ pozri napríklad zastúpenie hesiel témy kultúra tela v DALY, S. – WICE, N. (1995): Encyklopedie kulturních trendů devadesátých let. Nové obzory. Brno 1999

¹⁸ LEŠČÁK, M. (2001): O antropologickej podstate folklórnej a literárnej komunikácie. In : O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie. Prebudená pieseň. Bratislava 2001.

priložíme aj reálne kontúry uplatnenia v etnologickej vede a akú-takú perspektívu ich uplatnenia.

Vizuálna antropológia

Čo pre štúdium a hlavne popularitu etnológie a folkloristiky znamenala fotografia, film, nákras, obraz skrátka vizuálny výstup z terénneho výskumu je všeobecne známe.¹⁹ Pri filmovom snímaní, čo je pre potreby pohybovej analýzy relevantná metóda, prevyšovala estetizujúca funkcia dokumentačnú. Je skrátka príliš veľa toho, čo sa zmestí do hľadáča kamery a čo by diváci i kolegovia chceli vidieť. Etnologický dokument je záznam vystavaný na schéme dramatickej krivky, a tak pracovných záberov ubúda i príčinou zostrihania materiálu. Seriózne snímanie určené pre analýzu pohybu je najviac metodologicky spracované v športovej kinantropológii a etnochoreológii.²⁰ Takéto snímanie je viac určené pre metodológiu výučby či nácviku, alebo má doplnujúci význam ku grafickému, alebo textovému zápisu pohybu.

Grafické záznamy pohybu

Použitie znaku – grafického symbolu pre záznam pohybu má dlhú tradíciu i viacero podôb, počnúc ikonografickým materiálom, snád' až po posledný t.j. znakový systém Rudolfa Labana a Albrechta Knusta – *Labanovu kinetografiu*.²¹ Je to doposiaľ najprepracovanejší znakový systém zaznamenávania antro-po-hybu.

Princípom systematiky je vytváranie znakov príznačných pre základné pohybové prvky vsadené do priestorovej schémy v lineárne vyznačenom čase. Vzťah (poloha) voči priestoru je stanovený v rozmedzí ôsmich smerov v troch výškových úrovniach. Systém je analógiou systému hudobného prepisu (notácie) a je prvotne určený pre estetizujúci pohyb (tanec).

Za hlavný prínos takmer polstoročnej systematickej práce medzinárodných tímov – záznamovateľov tanca môžeme považovať koordinovanú medzinárodnú spoluprácu pri výmene výsledkov výskumu i viaceré syntetizujúce štúdie. Labanova kinetografia slúži pre analýzu pohybu – tanca i pre základný zápis – *transkripciu*.

Zložitosť skúmaného javu – pohybu bola príčinou zásadných pripomienok i odmietnutia grafického záznamu pohybu. Počas analyzovania metódou Labanovej systematiky došlo k neúmernému nahromadeniu znakov, ktorých je dnes asi 700, na čo mali hlavne vplyv národné redakcie, ktoré sa primárne snažili zaznamenávať etnicky špecifické pohybové frázy, a nim priradovali nové znaky. Isteže je to samozrejmé, ak chce výskumník zachovať vernosť zápisu vo vzťahu k často jedinečnému empirickému zážitku. Svoju úlohu tu zohráva i oprávnená ambícia výskumníka ponúknuť kolegom zaujímavý porovnávací materiál. Takáto dilema presnosti alebo zrozumiteľnosti je ale prítomná pri akejkol'vek transkripcii. Pri prepise pohybu však stále súperime s obzvlášť zdatnou empirickou abstrakciou.

Napriek neochabujúcemu úsiliu zušľacht'ovať Laban-Knustov systém kinetografie, systém je stále zložitejší a ani jeho počítačové aplikácie nezjednodušujú jeho použitie a pochopenie. Pri jednoduchých zápisoch musí byť čitateľ obdarený veľkou dávkou pohybovej intuície.

¹⁹ Aktuálnu situáciu ako i prehľad záujmu v slovenskej etnologickej vede popisujú hlavne: PLICKOVÁ, E. (2001): Národopis a fotografia. Etnologické rozpravy, 2001, č. 1, s. 101–106; FALŤANOVÁ, E. (2001): Vidiek vo fotografii umeleckých fotografov. Etnologické rozpravy, 2001, č. 1, s. 107–109; ZAJICOVÁ-NÁDASKÁ, K. (2001): Vizuálna antropológia na Katedre etnológie FiF UK v Bratislave. Etnologické rozpravy, 2001, č. 1, s. 115–116.

²⁰ DÚŽEK, S. (1993): Súčasný výskum folklórneho tanca. Ethnomusicologicum, 1/1, s. 95–101; BADLER, N. (1989): A representation for natural human movement. In: Dance Technology I, J. Gray, AAHPERD Publications, Reston 1989; ONDREJKA, K. (1992–1996): Tanečná, hrová a zábavová bibliografia I., II., IV., V. Národné osvetové centrum, Bratislava 1992–1996.

²¹ LABAN, R. (1952): Laban's principles of dance and movement notation. Dance Books Library. London 1998 (reed.); HUTCHINSON, A. (1991): Labanotation. The System of Analyzing and Recording Movement. Routledge/Theatre Arts Books, New York 1991 (tretia edícia).

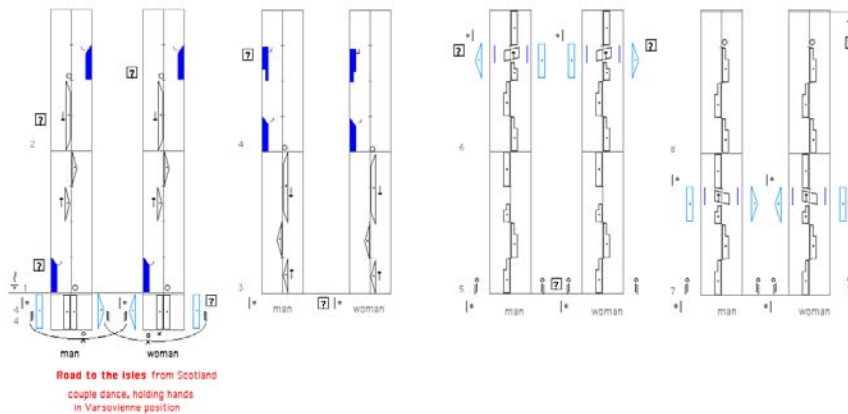
Pri túžbe pracovať komparačne musí poznať transkripčnú erudíciu (znakovú výbavu) kolegu-zapisovateľa, tá však vôbec nemusí byť identická s tou vašou.

Pri koncipovaní grafického modelu Rudolf Laban nepovažoval za potrebné jasne stanoviť základný prvok systému. Snáď náhodne, ale skutočne len intuitívne, zaň považoval *krok* a ním stanovený *postoj* – pózu nehybnosti. To sú už z dnešného pohľadu príliš rôznorodé i obsahovo veľké sumy pohybu. Nejde nám pritom o neúmernú atomizáciu systému, no systém ktorý sa spája s atribútmi všeobecného zápisu pohybu tento nedostatok nemôže mať. Lingvistickou terminológiou by sa to dalo vyjadriť tak, že systému chýba *kinéma* – vždy a každému jasná základná jednotka pohybu prítomná a porovnateľná v každom pohybe človeka kdekkoľvek na svete.

Za zrejmy nedostatok sa považuje, že predmet záujmu etnológov o štúdium ľudského pohybu sa akosi automaticky spája s jeho exponovanými podobami, čomu sa podriaďujú aj metódy jeho analýzy. Keďže empirickým objektom Labanovej kinetografie je prevažne tanec – vnorenie sa do vyskúmanej reality je pre výskumníka z oblasti všeobecnej teórie antropomorfného pohybu v rovine hmlistých predstáv.

Obrovský prínos však Labanova systematika zaznamenala v odkrývaní základných štruktúr etnického tanca. Viac než polstoročným úsilím vedcov zaznamenávajúcich *labanom* sa vytvorila najbohatšia databáza grafických znakov pre sémantickú analýzu neverbálnej komunikácie, ktorej súčasťou tanec je. Je navyše grafickým prepojením pohybu a hudby (rytmu) – základnej synkretickej podoby tancov.

*Priklad znakového záznamu kruhového tanca zo Škótska:*²²

Analyza pohybu v počítačovom rozhraní

Obmedzenie výskumu príčinou nedokonalého jazyka tvaroslovia pohybu, pociťujú aj biologické vedy.²³ Ich charakter výskumu má omnoho väčšie možnosti uplatniť predovšetkým formy laboratórnej antropometrie.²⁴

Analytické metódy biomechaniky²⁵ svalov sú založené na meraní zmeny magnetických signálov svalu.

²² Transkripcia: Barrios-Solano M., Camper E., Cuninghame T., Gottesman K., Santana I., Schouten M., Custer T., Nijhawan A., Romero A. Ohio State University – Department of Dance and Technology.

²³ HUANG, T. S. (1987): Motion analysis. In : S. Shapiro, Encyclopedia of Artificial Intelligence. John Wiley.

²⁴ FRIDLUND, A. J. (1991): Evolution and facial action in reflex, social motive, and paralanguage. Biological Psychology, 32, s. 3–100.

²⁵ CACIOPPO, J. T. – TASSINARY, L. G. – FRIDLUND, A. F. (1990): The skeletomotor system. In : J. T. Cacioppo, L. G. Tassinari, Principles of psychophysiology: Physical, social, and inferential elements. New York. s. 325–384; TERZOPOULOS, D. – WATERS, K.

Exaktnosť takýchto meraní je nepopierateľná. Teoreticky by mohla registrácia magnetických signálov tkanív analyzovať s presnosťou každého motorického neurónu. Je však nemysliteľné celostne vyjadriť pohyb človeka pomocou takto získaných numerických kódov. A to i vo vyslovene laboratórnych podmienkach.

Kritériá sociálnej antropológie nastoľujú ako základnú požiadavku výskumu – výskum v sociálnom prostredí, teda minimálne v tej najzákladnejšej komunikačnej interakcii. Napríklad za predpokladu že, že tým druhým v komunikačnom modeli je len bezobsažný výskumník.

Z hľadiska nárokov na snímaciu techniku úplne postačuje analýza zmeny pohybu postrehnuteľná ľudským okom a ostatnými senzormi komunikanta.²⁶ Podstatnou sa javí syntéza meraní zmien reálnych antropometrických bodov vo vzťahu k priestoru. Ide v podstate o trojdimenzionálnu antropometriu – 3D zobrazovanie človeka.²⁷

V počítačovom rozhraní sa spája so samotnou podstatou animácie. Odmysliac si artifikálny rozmer animácie, prvé snímanie sa spája s projektmi vizuálnej anatómie.²⁸

Veľkou výhodou animačných technológií²⁹ je možnosť modulovať pohyb. Modulácia je zdanlivo neobmedzená. Paradoxne sa problémom stáva takmer bezbrehá možnosť modulácie pohybu počítačovej figúrky „humanoida“. Informačným vedcom a animátorom chýbajú reálne obmedzenia pohybu, teda *dáta reality*.

Virtuálne modelovanie

Nedostatok antropometrických dát získaných z terénu sa zvlášť prejavuje pri modulovaní pohybu vo virtuálnom prostredí. Rozruch i očakávanie vzbudil hlavne veľkolepý projekt *virtuálneho humanoida* Pennsylvánskej univerzity.³⁰ Projekt, kde sa k pilotnému tímu Normana Bodlera v tej-ktorej fáze pripájajú vedci zo širokého spektra vedeckých oborov výskumu človeka, naberá čoraz reálnejšie kontúry.

Počiatkové úsmevné počiatky počítačovej modulácie virtuálneho človeka vyznievali z hľadiska pohybovej transkripcie triviálne. Zobrazenia v počítačovom rozhraní majú špecifické problémy, pre zobrazenie antro-pohybu je to hlavne fenomén zobrazenia reálneho času.³¹

Pre projektovanie verného modelovania virtuálneho humanoida nastáva dlhé obdobie zisťovania a zadávania dát zosnímaných alebo inak extrahovaných zo sociálnej reality. Informační vedci zaoberajúci sa zobrazením pohybu ich získavajú prevažne pomocou dátových oblekov, na ktorých sú umiestnené senzory pre zachytenie pohybu. Možností je viacero, od dátových rukavíc po celodátové obleky. Pováčšine ide o laboratórne, nákladné technické vybavenie, nevhodné pre snímanie v teréne.

Akýkoľvek neverbálny komunikačný model je plne viazaný na situačný kontext. Hoci sa dá navodiť i pôsobením výskumníka, predstava respondenta v celodátovom obleku je predsa len pritiahnutá za vlasy. Virtuálne zobrazenie síce rieši problém vizualizácie dát z terénu, nerieši však problém ich zhodnotenia. To znamená ich funkcie, kontextu, systémovej analýzy. Napríklad sémanticky analyzovať by sa muselo nutne vo virtuálnom prostredí, súčasťou ktorého by zákonite boli i samotní výskumníci.

(1990): Analysis of facial images using physical and anatomical models. Proceedings of the International Conference on Computer Vision, 1990, s. 727–732.

²⁶ I. M. Prenos zrakového impulzu podľa E. Rollsa prebieha v maximálne 100 ms intervaloch.

ROLLS, E. (1998): The Computational Neuroscience of Vision. Kap.1-6. Oxford University Press. Oxford 1998

²⁷ BADLER, N., Grosso, M., Quach, R. (1989) Anthropometry for computer animated human figures. In: State-of-the Art in Computer Animation, N. Magnenat –Thalmann and D. Thalmann, Springer-Verlag 1989, s. 83–96; BADLER, N. – GROSSO, M. QUACH, R. (1989): Creating computer animated human figure models anthropometrically. Graduate Conference on Computer Science, Buffalo 1989.

²⁸ Predovšetkým L. A. Fried, S. M. Friedman, S. M. Platt.

²⁹ BADLER, N. (1989): Artificial intelligence, natural language, and simulation for human animation. In: State-of-the Art in Computer Animation, Springer-Verlag, 1989, s. 19–31; BADLER, N. (1997): Virtual humans for animation, ergonomics, and simulation, IEEE Workshop on Non-Rigid and Articulated Motion. Puerto Rico 1997.

³⁰ <http://www.cis.upenn.edu>

³¹ TOLANI D. – BADLER, N. (2000): Real-time inverse kinematics techniques for anthropomorphic limbs. In: Graphical Models 62 (5), s. 353–388.

To je predsa len hudba príliš ďalekej budúcnosti.

Numerický zápis pohybu

Reálne sa uspokojme s úmyslom získať pre takúto možnosť v budúcnosti, teda virtuálne si prehrať získaný pohyb z terénu, presné dáta z terénu. Aké sú kritériá pre takýto záznam?

Nevyhnutné je dokonalé zosnímanie objektu dvomi, poprípade tromi senzormi, v parametroch ľudského oka.

Následné určenie vzťahu relevantných antropometrických bodov voči priestoru a času, taktiež vyjadrenie vzájomného pomeru týchto bodov vo forme exaktného (napríklad matematického zápisu).

Takto sa nám kontúry riešenia problému nezdarujú až tak príliš vzdialené, hoci sa nám nepodarilo vyriešiť problém okamžitej, dokonalej vizualizácie. Dokážeme presne „zakonzervovať“ pohyb a otvorí sa nám možnosť študovať presne zadefinovaný a zaznamenaný jav.

Univerzálnosť matematického zápisu spočíva v možnosti konvertovať svoj obsah do akéhokoľvek prevedenia. Je totiž veľmi reálne, že k možnostiam virtuálneho zobrazenia pribudnú aj iné formy vizualizácie dát.

Numerický zápis pohybu by potom mohol existovať napríklad v takejto podobe:³²

$$\begin{aligned}x_1 &= a_0 + a_1.t + a_2.t^2 + \dots + a_{12000}.t^{12000} \\y_1 &= b_0 + b_1.t + b_2.t^2 + \dots + b_{12000}.t^{12000} \\z_1 &= c_0 + c_1.t + c_2.t^2 + \dots + c_{12000}.t^{12000} \\&\dots \\&\dots \\x_{30} &= u_0 + u_1.t + u_2.t^2 + \dots + u_{12000}.t^{12000} \\y_{30} &= v_0 + v_1.t + v_2.t^2 + \dots + v_{12000}.t^{12000} \\z_{30} &= w_0 + w_1.t + w_2.t^2 + \dots + w_{12000}.t^{12000}\end{aligned}$$

Medzinárodná databáza pohybu teda vôbec nemusí mať podobu obrovského filmového archívu. Úplne seriózne ním môže byť sofistikovanejší osobný počítač pripojený na sieť prispievateľov. Samotná transkripcia pohybu samozrejme nerieši celostne pohyb ako komunikačnú formu. Napríklad neobsiahne problém ekológie expedientov a participantov, vývinovú problematiku neverbálnej komunikácie, nič nehovorí o situačnom kontexte a pod.³³

Bádanie v oblasti neverbálnej komunikácie podľa môjho názoru prebieha v troch metodických prístupoch k zaznamenávaniu:

a) diferencovane zaznamenávať pohyb v zaužívaných systémoch (fotometria, animácia, optická holografia, a pod.³⁴) a syntézy vzájomne porovnávať v textových syntézach. Takúto stratégiu zvolili niektoré pracoviská aj pre vzájomné doplnenie výskumov (FACS lab, Iceland

³² I. M. Príklad všeobecného predpisu pre 4 min. pohyb v priestore, pre 30 antropometrických bodov.

x,y,z - zmena polohy antropometrického bodu v priestore

a,b,c,u,v,x - namerané hodnoty

t - čas

Toto riešenie má z hľadiska antropologického použitia niekoľko zádrhelov, napríklad pri zadanej 4 minútovej pohybovej sekvencii (štandardná dĺžka estetických pohybových fráz) vzíde asi 12 000 meraní (pri optimne 200 ms) pre jednu súradnicu jedného antropometrického bodu.

³³ EKMAN, P. (1982): Methods for measuring facial action. In: K.R. Scherer, P. Ekman, Handbook of methods in Nonverbal Behavior Research. Cambridge. s. 45–90.

³⁴ MANILOFF, E. S. – JOHNSON, K. M. (1990): Dynamic holographic interconnects using static holograms. Opt. Eng., 29(3), s. 225–229.

Human Behavior Lab, Berne Human Communication Lab, Columbia Comm. Lab, Laval Emotion Lab, Semiotics Lab, Psychophysiology Lab, a pod.)³⁵

b) zaznamenávať existujúci empirický jav v jednom (aplikovanom) systéme a pri importovaní/exportovaní z iných systémov používať softvér umožňujúci konvertovanie obrazu. (Zatiaľ sa reálne používa softvér pre konvertovanie z Labanovej kinetografie do 2D grafického prostredia.)³⁶

c) zaznamenávať pohyb vo forme exaktnej transkripcie (zápisu), ktorá umožní perspektívne analyzovať pohyb vo všetkých systémoch. Perspektívne podľa možnosti zobrazovania v 3D a virtuálneho modelovania.³⁷

Folklórny pohybový prejav je len jednou zo zložiek komplexu obyčajového správania, domnievam sa však, že metódou vedomého redukcionizmu (v tomto prípade na synchronnú rovinu) sa v aktuálnom poznávaní neverbálnej komunikácie (i folklórnej) pokročí viac, než v ďalších nových celostných interpretáciách.³⁸

Antropológov-etnografov, ktorí sa pohybujú v teréne za účelom „lovu empirie“ a v tomto vidia skutočné vykonávanie etnologického remesla, ubúda. Zdá sa, že dnes majú navrch kabinetnejšie, viac interpretatívnejšie formy etnologického bádania. Súčasný terénny výskum nás núti prekonávať prizmu technického asketizmu, ktorým sa občas hrdíme, i núti nezriedka opúšťať hranice našej disciplíny.

Prísť s novým materiálom a prispieť do spoločenstva viacdisciplinárneho výskumu sa stále považuje za skutočne ozajstný dôkaz opodstatnenosti existencie i napríklad etnológie, sčasti kognitívne tváriacej sa vedy.

A prispieť k hľadaniu spoločného jazyka komunikácie taktiež.

³⁵ RHINER, M. – STUCKI, P. (1992): Database Requirements for Multimedia Applications. In : L. Kjell Dahl, Multimedia: Systems, Interaction and Applications, Springer 1998.

³⁶ GRIESBECK, Ch. (1996): LabanPad and host program Limelight shortcuts <http://www.rz.uni-frankfurt.de/~griesbec/CHOREOE.HTML>

³⁷ HUANG, T. S. – ORCHARD, M. T. (1992): Man-machine interaction in the 21st century: New paradigms through dynamic scene analysis and synthesis, Boston, Vol. 1818. s. 428–429.

³⁸ EKMAN, P. – FRIESEN, W. V. (1969): The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica* 1, s. 49–98; EKMAN, P. (1972): Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In : J. Cole, Nebraska Symposium on Motivation 1971, (Vol. 19, str. 207–283). University of Nebraska Press; EKMAN, P. (1978): Facial signs: Facts, fantasies, and possibilities. In: T. Sebeok, Sight, Sound and Sense. Bloomington: Indiana University Press; EKMAN, P. – O'SULLIVAN, M. (1988): The role of context in interpreting facial expression: *Journal of Experimental Psychology*, 117, s. 86–88; EKMAN, P. (1992): Facial expression of emotion: New findings, new questions. *Psychological Science* 3, s. 34–38.

Tradičný zvukový svet na gramofónových platniach Fonografický archív Českej akadémie vied a umenia (1935)

Viera Sedláková

Kľúčové slová: *Česká akadémia vied a umenia, nahrávka, Slovensko*
Key words: *Czech Science and Art Academy, recording, Slovakia*

The Czech Science and Art Academy in Prague has been thinking about establishing an audio library of Czech dialects. In 1928, the Academy decided to extend the original programme adding folk songs and music, artificial music, poems delivered by the authors themselves, samples from the theatre and voices of the personalities from the political, literary and academic life, etc. In 1929, this project was realised in collaboration with Paris University, the Phonetic library in Paris and the company called Pathe. 466 recordings were made and copied to the lasting metallic masters. The whole project was organised by the Prague firm 'Esta'. Material from all of the regions of Slovakia can be found on 138 double-sided recordings, running to 69 discs. There is only one problem now. It is necessary to try to publish all these valuable recordings on modern media.

Česká akadémia vied a umení v Prahe uvažovala založiť zvukový archív českých nárečí. Na radu parížskeho prof. Rousselota upustilo sa z tejto požiadavky pre nedokonalosť vtedajšieho fonografu.

V roku 1919 začal J. Chlumský častejšie spolupracovať s prof. Brunotom, zakladateľom fonografického archívu na parížskej univerzite a organizátorom závodu Pathé, jedným z bratov Pathé. Snažil sa ich získať pre myšlienku, aby pomohli založiť fonografický archív, podobne ako to urobili pre parížsku univerzitu. K tomu účelu chceli obnoviť filiálku Pathé v Prahe a presťahovať viedenský závod do Prahy. Pathé prejavil ochotu pomôcť a venoval Fonetickému ústavu niekoľko platní. Nakoniec filiálku Pathé v Prahe neobnovili a zostalo všetko postarom. Ďalšia pomoc prišla od prof. Brunota, ktorý pri svojej návšteve v Prahe v roku 1923 odovzdal Fonetickému ústavu 25 nových platní ako dar parížskej univerzity a radil im, aby zápisy robili sami na novom zdokonalenejšom fonografe ing. Raveneta. Aby boli čo najmenej závislí na cudzine, zakúpili prístroj pre fonografickú pracovňu. Však veľmi skoro narazili na prekážku. Na galvanoplastické rozmnožovanie voskových platní nebola žiadna česká firma zariadená. Keď po dlhšom hľadaní našli závod, ktorý by bol ochotný pre nich pracovať, ukázalo sa, že nepôjde to tak rýchlo, ako by to bolo žiaduce. Na začiatok bude nutné zveriť zápisy továrni a ostatné zachytiť fonografom. Podobne radil prof. Pernot, keď prišiel na zjazd pre ľudové umenie do Prahy a ponúkol sprostredkovanie medzi Akadémiou a zárodom Pathé za najvýhodnejších podmienok. Avšak odhadnutý náklad na výrobu bol väčší ako dotácie Fonetického ústavu.

K ďalšiemu uskutočneniu plánov došlo až v októbri a decembri 1928. A síce na návrh prof. J. Chlumského sa rozhodli rozšíriť pôvodný program zameraný na nárečie a upriamiť pozornosť aj na ďalšie zvukové stránky slovanských národov žijúcich vo vtedajšom Československu. Bola to ľudová pieseň a hudba, umelá hudba, básne prednesené samými autormi, ďalej ukážky z divadla a záznamy hlasu vynikajúcich osobností zo života politického, literárneho, vedeckého a pod. Pre zorganizovanie práce zriadili fonografickú komisiu. Do nej boli zvolení prof. O. Fischer, J. Horák, J. Chlumský, J. Zubatý a E. Smetánka. Členovia komisie preštudovali celú otázku a priniesli do Akadémie podrobný ná-

vrh. Návrh bol schválený a rozhodnuté, že 1. robenie zápisov vo väčšom rozsahu zverí firme Pathé, prostredníctvom riaditeľa parížskeho fonografického archívu, prof. Pernota, 2. pôvodný program Akadémie (len nárečie) sa rozšíri na ďalšie zaujímavé a cenné dokumenty z jazyka a spevu nášho národa, 3. program podrobne vyplní jednotlivé odbory Českej akadémie vied a pomocou členov fonografickej komisie, budú dbať, aby sa práca urýchlila a o postupnosti prác mali podávať správu na každej schôdzi Akadémie. Organizáciu nárečia si vzal na starosť Smetánka, za pomoci Havránka, pre slovenské nárečie Vážný, pre Podkarpatskú Rus Pankevič. Na žiadosť Páty prijali i nárečie srbské z Hornej a Dolnej Lužice. Ľudovú pieseň z Čiech, Moravy a Sliezska mal na starosti J. Horák, zo Slovenska prof. Orel a K. Plicka, pre Podkarpatskú Rus Dr. Pankevič. Najväčšia časť organizačnej práce spočívala na Smetánkovi. V prospech veci podstatne prispel i Radiožurnál tým, že poskytol zadarmo na celú dobu nahrávania svoje miestnosti v Národnom dome na Vinohradoch.

O rok neskôr, v septembri 1929 pristúpili ku gramofónovým zápisom, za spolupráce parížskej univerzity. Zástupcom bol prof. Pernot, vtedajší riaditeľ Fonetického ústavu v Paríži a závodu Pathé.

Zapisovanie trvalo od 19.9. do 1.11.1929. Uskutočňovali ho odborníci, dvaja inžinieri závodu Pathé, s novými elektrickými prístrojmi za prítomnosti prof. Pernota. Na jeho prianie, k našim hudobným odborníkom, prof. Zichu a docenta Huttera a zberateľa ľudových piesní K. Plicku bol pribratý ešte francúzsky muzikológ Barraud z parížskeho Fonetického ústavu. Výhodou bolo, že sa mohol priamo zoznámiť so spevom a hudbou a nazbierať živé dojmy k svojim prednáškam o českej a slovenskej piesni a hudbe v Paríži.

Účelom tejto akcie bolo *založiť veľký, všestranný a všeobecne užitočný archív gramofonický a fonografický, ktorý by zachoval budúcim vekom zvukový obraz dnešnej doby.* Takéto archívy majú zriadené dávnejšie v iných štátoch, menovite je bohatý archív parížsky, berlínsky a viedenský.

Závod Pathé dodal na túto akciu 800 voskových platní, ktoré sa na túto akciu všetky použili. Z nich 291 sa poškodilo pri samotnej výrobe. Uskutočnených bolo 509 zápisov. Z toho boli vylúčené duplikáty a niekoľko slabších zápisov. Z celkového počtu ostalo 466 zápisov, ktoré boli uznané za vhodné na to, aby sa z nich vyhotovili kovové matrice. Z celkového počtu pripadlo 24 zápisov na prejavy básnikov, na iné vynikajúce osobnosti 44, na divadlo 42, na nárečie české, moravské a sliezske 27 zápisov, Slovensko 30, na Podkarpatskú Rus 14, na Hornú a Dolnú Lužicu 11, na ľudovú pieseň z Čiech, Moravy a Sliezska 32, na Slovensko 134, na Podkarpatskú Rus 10, na Hornú a Dolnú Lužicu 15, na českú pieseň umelú 14, na českú hudbu 64 zápisov.

V zápisoch má najväčšie zastúpenie Slovensko a Podkarpatská Rus. Odtiaľ je zachytené bohatstvo, ktoré prekvapilo i francúzskeho muzikológa Barrauda. Z nahrávok z Čiech spomenieme zápisy chodského spevu a hudby.

V tomto prehľade nie je zastúpená opera a menej sú zastúpené moravské nárečia a moravská ľudová pieseň. Aby sa tieto medzery doplnili, plánovalo sa v zápisoch pokračovať, najskôr v roku 1930.

Zápisy boli urobené elektricky. Ako to vyplývalo z charakteristiky vtedajšej doby, *najlepšiu reprodukciu dá gramofón elektricky. Ako keby boli príslušné osoby v skutočnosti pred nimi hovorili a spievali.* Zasluhou prof. Pernota boli reprodukované (prezentované) gramofónové platne (13.3.1930) pred vybraným obecnstvom na slávnostnej prednáške na Sorbonne v Paríži. O hudobnej časti zápisov prednášal muzikológ Barraud. Podobnou formou ich prezentoval aj spolupracovník Akadémie a zberateľ slovenských ľudových piesní Karol Plicka vo svojich troch prednáškach v Slovanskom ústave v Prahe. Aj na obyčajnom gramofóne zneli tieto platne dobre a najzaujímavejšie z nich boli dané do obchodu. Predaj platní zverili firme Linguaphone na Václavskom námestí, Praha II.

Na žiadosť predsedu česko-lužického spolku, prof. J. Páty, boli zaradené do programu

Akademie i lužické zápisy, a tak bol archív obohatený o ukážky reči a spevu tejto zaujímavej vetvy slovanskej kultúry.

Celá akcia stála značnú časť finančných prostriedkov, t. j. cez 270.000 Kč. Vynaložená čiastka bola potrebná na uhradenie cestovného osobám z vidieka do Prahy. Konkrétnejšie len doprava, stravovanie, nocľahy zúčastnených osôb zo Slovenska stáli 71.000 Kč. Okrem toho Akadémia si objednala pre tieto zápisy trvalé kovové matrice, zaisťujúce zápisom lepšiu trvácnosť. Jedna obojstranná platňa stála priemerne tisíc korún.

Treba tiež pripomenúť, že pre toto vydanie nebolo ľahké zháňať finančné prostriedky. Ale i to sa podarilo zásluhou fonografickej komisie a za pomoci Radiožurnálu a jeho predsedu K. Šourka. Ďalej za pomoci ministerstva školstva, poľnohospodárstva, obchodu a zahraničia a hlavne za prispenia širokej verejnosti. (Radiožurnál venoval 20.000 frankov, ministerstvo školstva 19.890 Kč, ministerstvo poľnohospodárstva 24.950 Kč, ministerstvo obchodu 10.000 Kč, ministerstvo zahraničia 9.000 Kč, zemský úrad 5.000 Kč, viacej než 170.0000 Kč boli príspevky Českej akadémie vied a hlavne dary vlasteneckej a umenia milujúcej verejnosti. K nim patril JUDr. J. Brumlík, Ing. Křížik a Baťa.)

Po tomto prvom úspešnom kroku rozhodla sa Akadémia vo svojom programe pokračovať. K pokračovaniu došlo roku 1933. Vtedy sa uskutočnilo 39 zápisov piesní a ukážky nárečia, hlavne z Moravy a Sliezska. Ďalšie zapisovanie sa konalo roku 1934, ale vtedy sa uskutočnilo 11 nárečových zápisov. Piesne museli byť vylúčené pre nedostatok peňazí. Na veľkú škodu veci, ako ďalej konštatovali, *lebo zo starým pokolením miznú staré piesne a sú nahradzované odrhovačkami, mizne i nárečie a za krátko po kráse nášeho česko-slovenského vidieka nebude ani stopy.*

Všetky zápisy uskutočnila firma Esta v Prahe. Finančná čiastka za dvakrát uskutočnené fonografovanie (kovové matrice, doprava a stravovanie osôb z vidieka atď.) činila cez 30.000.-Sk. Dohromady stál archív vyše 300.000 Kč.

Sprievodný text a prehľadný zoznam uskutočnených zápisov bol pripravený a vydaný český a francúzsky, pretože väčšina platní sa razila vo Francúzsku. Pričinením parížskej firmy Pathé prišli platne na francúzsky a svetový trh. Dvojazyčný text bol plne odôvodnený. Zoznam mal slúžiť i na informáciu pre cudzincov. Svojím zámerom sa celá akcia stala účinným prostriedkom na propagáciu česko-slovenského umenia v cudzine. Tým celá akcia nadobudla nielen národný, ale i medzinárodný význam.

Slovenské ľudové piesne na gramofónových platniach Českej akadémie a umení v Prahe (v zozname je zapísané poradové číslo gramofónového zápisu a miesto) pochádzajú z týchto lokalít: Vajnory (Bratislava); Jablonica, Kopčany, Gbely, Dolný Lopašov, Radimov pri Skalici (Nitra); Zbora v Púchovskej doline, Mužské duo z Púchovskej doliny, Pieseň nočného hlásnika z Viesky Bezdedova, Zbor z Viesky Bezdedova v Púchovskej doline, Bošácke kopanice, Čičmany pri Žiline, Duo z Čičmian (Trenčín); Skýcov (Tekov); Cerov, Senohrad, Duo z Beluje (Hont); Očová Želobudza, Hrochoť (Zvolen); Necpaly (Turiec); Miešaný zbor z Važca (Liptov); Telgárt, Závadka, Selce (Gemery); Polhora, Párnica (Orava); Piesne horalov zo Ždiaru na Spiši, Helcmanovce, Hrhov, Brutovce (Spiš); Drenov (Šariš); Žebeš u Košíc (Abov); Veľké Zalužice, Čaklov, Palín, Udavské, Karčava, Tibava, Ruská Poruba (Zemplín).

Ľudový spev a hudba je zastúpená slovenskými koledami s sprievodom huslí a gájd z Polhory (Orava); tanečnou zábavou v Hrochoti (Zvolen); slovenské piesne s pastierskou dvojtitou píšťalou (Novohrad).

Tradičný zvukový svet na gramofónových nahrávkach Českej akadémie vied a umení (1935), zastupujúce jednotlivé slovenské regióny tvorí 69 platní obojstranných nahrávok 138 strán. Teraz ostáva len jeden problém. Skompletizovať tieto vzácne nahrávky a pokúsiť sa o ich vydanie na súčasných nosičoch.

Literatúra

Fonografický a gramofonický archiv České akademie věd a umění v Praze. (1935)

CHLUMSKÝ, J.: *Fonografický a gramofonický archiv České akademie věd a umění v Praze. Časopis pro moderní filologii. Praha 1930, s. 189–192.*

K problematike etnickej histórie a národnostnej identifikácie Ukrajincov na Slovensku

Miroslav Sopoliga

Kľúčové slová: Ukrajinci, Rusíni, etnická identifikácia, východné Slovensko, etnogeneza
Key words: Ukrainians, Ruthenians, ethnic identification, East Slovakia, ethnogenesis

There are probably more than 150,000 inhabitants of Slovakia belonging to Ruthenian-Ukrainian nationality, even if the statistical data are speaking only approximately about 30,000 of them. During the census in 1991, they were, for the first time in the history of this ethnic group, artificially (statistically) divided into two separate nationalities: Ukrainian and Ruthenian. This was realised thanks to very important mental and material support from foreign countries within the, so called, programme of the deukrainisation of East Slovakia. Ruthenian movement in the Carpathian region is the business of a handful of adventurers, heading to the destabilisation of Ukraine as a sovereign country as well as Slovakia. Most of the ruthenian-ukrainian origin inhabitants of Slovakia (more than 100,000) identify their nationality with the citizenship. The census cannot be the objective picture of the ethnic composition of inhabitants. This paper illustrates the ethnogenesis of Ukrainians in East Slovakia

Slovensko v dôsledku svojej geografickej polohy a zložitého historického vývoja patrí k multietnickým krajinám. Okrem Slovákov žijú tu aj početné národnostné menšiny. Naša spoločnosť je v súčasnosti zaneprázdnená riešením problémov súvisiacich s maďarskou a rómskou menšinou, preto sa iba veľmi málo hovorí o problémoch príslušníkov iných minorít, ktoré žijú v Slovenskej republike a považujú ju za svoju vlasť.

Jednou z nich je aj pomerne veľká etnická skupina, ku ktorej sa vzťahujú rôzne historické a súčasné názvy: Rusíni, Rusnáci, Rutheni (Ruténi), Malorusi, Karpatorusi, Uhrorusi, Rusi, Rusíni-Ukrajinci, Ukrajinci a pod. Počet tejto etnickej skupiny sa odhaduje na viac ako 150 tisíc obyvateľov, aj keď štatistické údaje z posledných sčítaní ľudu hovoria iba o 30–35 tisícoch občanov Slovenska rusínsko-ukrajinskej národnosti.³⁹ Pri sčítaní ľudu v roku 1991 po prvýkrát v histórii tohto etnika došlo k jeho umelému (štatistickému) rozdeleniu na dve samostatné národnosti – ukrajinskú a rusínsku. Udialo sa tak za významnej ideovej a materiálnej podpory zo zahraničia v rámci tzv. programu deukrajinizácie východného Slovenska.⁴⁰ Žiaľ, v tomto absurdnom delení jednotného etnického spoločenstva na dva akési odlišné samostatné národnostné celky sa pokračuje dodnes. Deje sa to⁴¹ aj napriek vôli drivej väčšiny obyvateľstva rusínsko-ukrajinského pôvodu, ako aj predstaviteľov národnostných organizácií pôsobiacich v rámci tohto etnika. A tak aj v roku 2001 pri sčítaní ľudu tieto separatistické tendencie vo vzťahu k uvedenej etnickej minorite nielen pretrvávali, ale v porovnaní s predchádzajúcim sčítaním ľudu, domov a bytov boli sprevádzané ešte

³⁹ Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 1991; Štatistická ročenka Slovenska 2001. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 2001.

⁴⁰ FEDINIŠINEC, V.: Naša mierová rusínska cesta. Vydala Rusínska obroda v Prešove. Prešov 1992; Rusín, 3/1991. Vydáva Rusínska obroda. Prešov.

⁴¹ Pozri Záznam z rokovania podpredsedu vlády SR Jozefa Kalmana s reprezentantmi organizácií Rusínskej obrody a Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR, ktoré sa uskutočnilo dňa 11.7.1996 v Košiciach; Deklarácia ľudového zhromaždenia Rusínov-Ukrajincov Slovenska 2000; Petícia občanov SR za zachovanie jednoty etnika (s takmer 9000 podpismi) a Návrh opatrení na záchranu etnika (Rusíni, Rusnáci, Ukrajinci...) – materiály odovzdané dňa 17.12.2001 Kancelárii Národnej rady Slovenskej republiky.

silnejšou a otvorenejšou antiukrajinskou a „prorusínskou“ agitáciou a propagáciou financovanou najmä zo zahraničia.⁴²

V slovenských masovokomunikačných prostriedkoch sa už vyše desať rokov hovorí prevažne o Rusínoch, pričom sa termín Ukrajinec (ukrajinský) používa najčastejšie iba s cieľom spochybníť a zdiskreditovať túto národnosť.⁴³ Nespočetné množstvo „zaručených informácií“ o ukrajinských mafiách pôsobiacich na Slovensku rozhodne neprispelo k upevneniu národnostného povedomia východoslovenských Ukrajincov.

Žiaľ, aj v odbornej slovenskej literatúre pod vplyvom „revolučných“ aktivít novopečených „rusínskych národovcov“ začali sa objavovať mnohé dezinformácie týkajúce sa ukrajinského etnika na Slovensku. Významným príkladom toho je Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (1995). Toto reprezentatívne dvojzväzkové dielo, ktoré si kladie za cieľ komplexne a v syntetizujúcej forme sprístupniť širokej verejnosti najdôležitejšie poznatky o ľudovej kultúre na Slovensku, prinieslo nekvalifikované a tendenčne zamerané heslo „Ukrajinci na Slovensku“.⁴⁴ Je to najstručnejšie a najpovrchnejšie heslo o inoetnickej skupine v encyklopédii vôbec. Tvrdenia, že ukrajinská národnostná menšina v severovýchodnej časti Slovenska sa „sformovala z pôvodných obyvateľov tejto oblasti Rusínov po 2. svetovej vojne pod vplyvom ukrajinizácie, ktorá bola motivovaná politickými aspektmi“ a že po 2. svetovej vojne na Slovensku „vznikli inštitúcie a zariadenia, ktoré vo svojom názve mali uvedené, že sú ukrajinské, napríklad Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (1945), ukrajinské vysielanie rozhlasu (1945), Ukrajinské národné divadlo (1946), hoci slúžiť mali Rusínom východného Slovenska“, považujeme prinajmenšom za neseriózne. Je viac ako očividné, že v prípade encyklopédie „problém“ okolo Ukrajincov sa zámerne spolitizoval, a to presne podľa projektu značky „R. P. Magocsi and company“.⁴⁵ Podobné „vedecké závery“ si osvojili aj iní odborníci.

Rôzne falošné teórie o odlišnosti Rusínov od Ukrajincov, ako aj snahy o vytvorenie akéhosi samostatného rusínskeho národa a „štátu Rusínia“, a s tým súvisiace požiadavky na prerozdelenie hraníc, majú zjavne politický charakter. Vyriešením „rusínskej otázky“ sa podmieňuje dokonca „vstup do novej Európy“.⁴⁶

Slovenské masmédiá prinášajú správy o akomsi rusínskom hnutí v karpatskom regióne, ktoré v skutočnosti neexistuje. Ide o špekulácie hŕstky dobrodruhov smerujúce k destabilizácii Ukrajiny ako suverénneho štátu a v neposlednej miere aj Slovenska. Nepochybne je to na škodu obidvom krajinám.

V dôsledku takýchto dezinformácií, ale aj iných skutočností, sa postupne vytvára všeobecná mienka, že po roku 1945 sa na Rusínoch udiala veľká krivda, že rusínska národnosť bola zakázaná a všetko sa to zámerne dáva do súvislosti s násilnou akciou pravoslavizácie, kolektivizáciou a pod. Protagonisti tzv. rusínskeho hnutia vytrvalo argumentujú, že tu došlo k „bolševizácii“ a „násilnej socialistickej ukrajinizácii“ rusínskej kultúry atď. Je to však vyložená demagógia, ktorá je postavená na veľmi plytkých základoch, o čom sa zmienime ďalej.

⁴² Karpatskí Rusíni. Text Magocsi, P. R. Vydal Karpatorusínske výskumné centrum, USA, 2000; Ja Rusin byv, jesm i budu a 26. mája 2001 pri sčítaní ľudu na to ne zabudu – leták vydalo Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. Výrobu letáku finančne podporili: Carpatho-Rusyn Society Pittsburgh, USA, Mychail a Galina Zarechnak, Washington D. C., USA, Ministerstvo kultúry SR; Pozri tiež: Rusíni a sčítanie obyvateľstva na Slovensku. Dukla, týždenník občanov Podduklianskeho regiónu, roč. XI., č. 20, 14.5.2001, s. 14; ZOZULÁK, A. (koordinátor kampane pred sčítaním): Rusyniv na Slovensku je o 41 percent vece, konkrétne 24 201! – Narodny novnyky, kultúrno-spoločenský týždenník Rusínov SR, r. XI., č. 44-46, 14.11.2001, s. 1. atď.

⁴³ Porov. JACKANIN, I.: Ukrajina na storinkach slovačkoij presy. – Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine. Prešov 28.–29. december 1998. Prešov 1999, s. 140–144.

⁴⁴ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Veda, vydavateľstvo SAV, 1995, II. zv., s. 275.

⁴⁵ Podrobnejšie pozri SOPOLIGA, M.: Encyklopédia ľudovej kultúry z hľadiska prezentácie Rusínov-Ukrajincov. Slovenský národopis, 43, 1995, č. 4, s. 503–506.

⁴⁶ MAGOCSI, P. R.: Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti. Slovenský národopis, 40, 1992, č. 2, s. 183–192; MAGOCSI, P. R.: Nova slovjanska narodnost? Rusín, 1–2/1998, s. 27–30; FEDINIŠINEC, V.: Naša mierová rusínska cesta..., c. d.

V roku 1990 na východnom Slovensku z iniciatívy a pod bezprostredným patronátom zahraničných exponentov bola založená organizácia „Rusínska obroda“, ktorá vyhlásila tzv. program deukrajinizácie, lebo údajne po druhej svetovej vojne boli východoslovenskí Rusíni oficiálnymi kruhmi svojvoľne vyhlásení za Ukrajincov, boli zlikvidované rusínske školy a pozastavené rusínske národnostno-kultúrne obrodenie. Obdobné organizácie s tým istým programom a pod spoločným patronátom vznikli aj v Poľsku, v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, v Maďarsku a v ďalších postsocialistických krajinách.

Predstavitelia týchto organizácií odštartovali celý rad aktivít smerujúcich k diskreditácii a likvidácii profesionálnych ukrajinských inštitúcií a všetkého, čo s tým súvisí.⁴⁷

Prvoradou úlohou Rusínskej obrody na Slovensku bolo za každú cenu dosiahnuť rozdelenie príslušného etnika na dva samostatné celky, čo sa aj podarilo pri už spomínanom sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 1991. K rusínskej národnosti sa prihlásilo 17 197 obyvateľov a k ukrajinskej 13 291 osôb. Využívajúc poskytnutú možnosť národnostnej prezentácie prostredníctvom synonymických názvov tej istej národnostnej menšiny, väčšina obyvateľstva ani netušila, čo sa za tým skrýva. Obdobne 49 099 občanov (medzi nimi minimálne 20 000 takých, ktorí sa hlásili k slovenskej národnosti) využili možnosť vybrať si v sčítacích hárkoch neexistujúci rusínsky jazyk ako materinský. Aj to zrejme dalo podnet k neuveriteľne rýchlej „výrobe“ a „kodifikácii spisovného rusínskeho jazyka“ v roku 1995.

Uvedené výsledky sčítania ľudu už vyše desať rokov sú jedným z hlavných „argumentov“ pri podpore a obhajobe protiukrajinsky zameraných aktivít Rusínskej obrody.

Sme však toho názoru, že iba serióznym prístupom na základe dôkladného poznania etnogenézy a etnických procesov na Slovensku a v príslušných oblastiach, môže pozitívne ovplyvniť riešenie postavenia národnostných menšín v majoritnej spoločnosti a ich integrácie do politického, spoločenského a kultúrneho života v rámci spoločnej vlasti a štátu. Preto cieľom nášho príspevku je aspoň stručne poukázať na niektoré problémy súvisiace s interpretáciou etnickej histórie východoslovenských Ukrajincov a ich národnostnou identifikáciou.

K problematike pôvodu a historického vývoja Ukrajincov na Slovensku existuje množstvo prác od autorov najrôznejších národností a politickej orientácie. Žiadna z nich však nepodáva komplexný pohľad na dejinný vývoj tohto nesmierne zaujímavého a často zámerne problematizovaného etnika. Strategicky a ekonomicky atraktívny karpatský región, kde žijú Ukrajinci, je ešte stále objektom rôznych politických špekulácií a teritoriálnych záujmov. Preto aj s príslušnou literatúrou je žiaduce narábať veľmi opatrne a kriticky, nakoľko mnohé diela sledujú úplne iné ciele, než by sme to očakávali od spoločenskovedných disciplín.

Mimoriadne zložitým geopolitickým, sociálno-ekonomickým, kultúrnym, religióznym a etnickým procesom v uvedenom regióne sú predmetom zvýšeného záujmu odborníkov rôzneho zamerania a úrovne aj v súčasnom období. Je potešiteľné, že aj na Slovensku v posledných desaťročiach sa objavili pomerne solídne a objektívne vedecké práce týkajúce sa genézy a etnokultúrneho vývoja východoslovenských Ukrajincov.⁴⁸ Ucelené syntetické spracovanie tejto problematiky ešte len čaká na svojich autorov.

Predmetom sporu v súvislosti s výskumom Ukrajincov (Rusínov, Lemkov⁴⁹) na Slovensku a v Poľsku sú najmä otázky etnogenézy a autochtónnosti, respektíve obdobia príchodu tohto živlu do oblastí Karpát. Diskusia okolo týchto otázok ešte aj v súčasnosti sa vyvíja v dvoch základných rovinách. Ukrajinskí a ruskí historici jednoznačne zdôrazňujú východoslovenský

⁴⁷ Jedným z hlavných objektov tzv. programu deukrajinizácie sa stalo aj Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, ktorému v priebehu r. 1991-1996 sedemkrát zmenili názov, čo nemá obdobu v histórii múzejníctva vôbec.

⁴⁸ HARAKSIM, E.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1961; VANAT, I.: Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny, I (1918-1938). Prešov 1990; II (1938-1948). Prešov 1985. Vedecký zborník Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku (ďalej VZ MURK), zv. 1-22; MYŠANYČ, O.: Karpaty nas ne rozlučat'. Užhorod 1993; VANAT, I.: Materialy do Ukrajinskoji narodnoji rady Prjašivščyny. Prešov, 2001.

⁴⁹ Lemkovia – najzápadnejšia ukrajinská etnografická skupina v oblasti severných a južných Karpát (Nízkych Beskydov). V dôsledku povojnových migrácií v rámci akcie Visla okolo 70 % Lemkov zo severnej (poľskej) strany bolo presídlených na Ukrajinu a do západných oblastí Poľska.

pôvod skúmaného etnického spoločenstva. Nezaujati českí, slovenskí a poľskí bádatelia rešpektujú tieto skutočnosti.⁵⁰ Niektorí však pod vplyvom rôznych ideologických a geopolitických vízií v príslušnom karpatskom regióne sa snažia presadiť falošné teórie spochybňujúce východoslovenský alebo ukrajinský pôvod etnografických skupín Rusínov (Lemkov), ktoré sa podľa nich sformovali z autochtónneho slovenského, respektíve poľského obyvateľstva pod vplyvom pastierskej (valašskej) kolonizácie z Rumunska, Sedmohradska a pod.⁵¹ Žiaľ, tieto protiukrajinsky zamerané teórie pretrvávajú napriek tomu, že už dávno boli veľmi fundovane a objektívne vyvrátené.⁵² Aj mnohí slovenskí historici dospeli k záveru, že v rámci tzv. valašskej kolonizácie na území dnešného východného Slovenska už prevažoval ukrajinský živel a že dobový termín „valach“ mal sociálno-právny a nie etnicko-kultúrny obsah.⁵³

Nehľadiac na súčasné politické hranice, etnogenézu Ukrajincov na východnom Slovensku nie je možné skúmať bez širších geograficko-historických súvislostí, najmä smerom na východ. Veď dnešné územia západnej, najmä zakarpatskej oblasti Ukrajiny a severovýchodného Slovenska (niekdajšej Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej župy) sa po dlhé stáročia spravovali v rámci tých istých štátnych útvarov a ich obyvateľstvo znášalo spoločné, respektíve podobné osudy.

Až donedávna v rôznej literatúre mali svoje miesto teórie, v zmysle ktorých príslušný karpatský región, včítane severovýchodného Slovenska, v dávnej minulosti bol ľudoprázdný a tento stav pretrvával až do obdobia tzv. valašskej kolonizácie v 13. storočí. Mnohé archeologické a historické skutočnosti však dosvedčujú, že osídlenie väčšej časti východnej a strednej Európy, vrátane územia súčasnej západnej Ukrajiny a východného Slovenska, sa začalo už v staršej dobe kamennej.⁵⁴ Sú to však vzdialené prvopočiatky histórie tohto regiónu, ktoré v danom prípade nemáme v úmysle bližšie analyzovať.

Oveľa aktuálnejšie v danom prípade sú začiatky formovania sa ukrajinského etnika v skúmanej oblasti. Ako je všeobecne známe, tieto súvisia s príchodom východných Slovanov do našich karpatských končín v 6.–7. storočí. Príčinou toho boli tlaky a nájazdy kočovníkov z oblasti Dnestra, Prutu a Čierneho mora.⁵⁵ Diskutabilnou zostáva snáď iba otázka intenzity a teritoriálneho rozšírenia východoslovenského etnického substrátu v starších historických obdobiach, najmä v smere na západ.

Vieme, že na teritóriu terajšieho západoukrajinského etnika žili ľudia juhozápadnej skupiny východných Slovanov. Od 5. storočia nazývajú sa Venedi, Anti a Sclavi. Mnoho historikov za priamych predchodcov zakarpatských, t. j. aj dnešných východoslovenských Ukrajincov považuje Bielych Chorvátov – príslušníkov južnej vetvy východných Slovanov, ktorí prenikli do týchto končín z podneprovských oblastí v 7.–8. storočí. No aj Bieli Chorváti sa v podstate nelíšili svojím jazykom, ani kultúrou od iných kmeňov žijúcich vtedy na teritóriu dnešnej Ukrajiny. Etymológia ich pomenovania sa odvodzuje od pohoria Karpaty – „chorváti“ („gorbatí“, „horbatí“, „horvati“), t. j. obyvatelia hôr (gor) – gorali. Prívlastkami „biely“, „červený“, „čierny“ označovali kedysi svetové strany. Teda „bieli chorváti“ boli vlastne západní gorali. Časť z nich sa neskôr presťahovala na juh a vytvorila základ dnešného

⁵⁰ NIEDERLE, L.: Rukovět slovanských starožitnosti. Praha 1953; CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava 1923; HALAGA, O.: Slované osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice 1947; Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990; PODOLÁK, J.: Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr Karpatskej oblasti. In: Ľudová kultúra v Karpatoch. Bratislava 1972; OLSZAŃSKI, H.: Budownictwo chlopskie na pograniczu polsko-ruskim na Podkarpaciu. Wzajemne powiazania i różnice. In: Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku. Bratislava – Svidník 1999, s. 35–50.

⁵¹ ULÍČNY, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990; REINFUSS, R.: Lemkowie jako grupa etnograficzna. Sanok 1998; CZAJKOWSKI, J.: Studia nad Lemkowszczyzna. Sanok 1999.

⁵² GRANJALA, D.: Rumunské vlivy v Karpatech. Praha 1938; HOŠKO, J.: Naselenňa Ukrajinských Karpat XV–XVIII st. Kyjiv 1976; HOŠKO, J.: Zvyčajeve pravo naselenňa Ukrajinských Karpat ta Prykarpatt'a XIV–XIX st. Lviv 1999; LANGER, J.: Jurij Hoško: Obyčejové právo v ukrajinských Karpatech a Prikarpatí. Ethnologia Europae Centralis. Časopis pro národopis střední Európy, 5. Brno 2001, s. 91–93.

⁵³ RATKOŠ, P.: Rozvoj valašského ovčiarstva a jeho prírodné podmienky v 14.–17. st. Nové obzory. Košice, r. 26, 1984; CHALOUPECKÝ, V.: c. d. a pod.

⁵⁴ VARSÍK, B.: Osídlenie košickej kotliny, I. Bratislava 1964.

⁵⁵ NIEDERLE, L.: c. d.

južnoslovanského etnika Chorvátov. Ostatní však splynuli s inými staroslovanskými kmeňmi a spolu začali sa označovať ako Rusi (Rosi), ruskí ľudia. Od polovice 9. storočia termín „ruský“ nadobudol všeobecného rozšírenia.⁵⁶ Prvé písomné správy o štátnom zriadení týchto kmeňov, čiže Kijevskej Rusi, sú z 1. polovice 9. storočia. V 10. storočí rozdrobené slovanské kmene sa spájajú do spomenutého jednotného štátno-politického organizmu. Preto sa kmeň Chorvátov posledný raz spomína v roku 992.⁵⁷ Pod Kijevskou Rusou sa postupne zjednotili všetky vyššie spomenuté kmene, a tak sa začína formovať staroruská (rusínska) etnická skupina, z ktorej sa neskôr vyvinul svojbytný ukrajinský národ. No otázka západnej hranice Kijevskej Rusi je ešte dodnes predmetom mnohých diskusií, zjednotenie ktorých si vyžaduje veľmi úzku interdisciplinárnu spoluprácu najmä historikov, archeológov, filológov a taktiež etnológov.

Podľa niektorých starších bádateľov sa nevelké skupiny ruského (rusínskeho, ukrajinského) obyvateľstva ocitli v oblasti terajšieho východného Slovenska v 8. storočí ako príslušníci uhorských vojenských a strážnych družín v dobe Arpádovcov.⁵⁸ V známej Anonymovej kronike sa uvádza, že staroukrajinské obyvateľstvo (Rutheni) vo väčšej miere prichádza na dnešné územie Zakarpatskej Ukrajiny a východného Slovenska v 10. storočí z oblasti Dnepra spolu s Maďarmi. Je evidentné, že v 11. a 12. storočí staroukrajinskí (ruskí, rusínski) strážcovia plnili pre uhorských kráľov podobné úlohy ako Pečenegovia, Polovci a neskôr Jazygovia a Kumáni. Strážcov panovníckeho dvora volali Ruthenmi ešte v 16. storočí, keď už medzi nimi etnických Rusínov nebolo.⁵⁹ Teda už v 10. a 11. storočí vznikali v oblasti dnešného východného Slovenska ruské (staroukrajinské) osady obývané spomínanými strážcami a ich príbuznými, o čom svedčia aj dnešné názvy niektorých lokalít v južnej zemplínskej časti Slovenska (Ruská, Ruskov) a Maďarska (Gönczruszka). Tieto osady vznikali pôvodne v pohraničnom pásme, respektíve na dôležitých cestných križovatkách.⁶⁰

Po rozpade Kijevskej Rusi v 2. polovici 12. storočia na samostatné drobné kniežactvá a zvlášť po prepade a veľkom spustošení tohto územia Tatármi (roku 1241) začína sa intenzívnejšie osídľovanie severozápadných Karpát, vrátane územia severovýchodného Slovenska, už pevne sformovaným ruským, t. j. staroukrajinským etnickým živlom. Súčasne aj Uhorsko v 11. storočí posúva svoje hranice na severovýchodné hrebene Karpát (Zakarpatsko). Podobný osud stihol aj ďalšie západné oblasti s rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom. Poľsko za pomoci Uhorska si podmanilo Halič a Severná Bukovina bola pripojená k Moldavskému kniežatstvu.

Proces osídlenia severovýchodného Slovenska sa v podstate završuje v 15.–16. storočí, a to ďalším prílivom roľníckeho obyvateľstva, ktorý bol vyvolaný predovšetkým ekonomickými a politickými faktormi: hľadaním nových možností obživy na území dnešného východného Slovenska v dôsledku zosilnenia feudálnej exploatacie v Haliči a v zakarpatskej časti Ukrajiny, ako aj únikom obyvateľstva, zvlášť rebelantov a zbojnických živlov, pred trestom vrchnosti a neustálymi tatárskymi vpádmi.⁶¹

Miestni feudálni zemepáni v záujme prosperity svojich majetkov všestranne podporovali tento kolonizačný proces poskytovaním rôznych úľav a výhod (koncesii), v dôsledku čoho

⁵⁶ SOPOLIGA, M.: Narodne žytlo ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. Prešov 1983; KRASOWSKI, I.: Problem Rusinów w Beskidzie Niskim – Lemkowie w historii i kulturze Karpat, I. Sanok 1995, s. 381–386; Termín „ruský“, až do 10. storočia sa výlučne vzťahoval na predkov dnešných Ukrajincov. V takomto význame sa dodnes používa v západoukrajinských etnických oblastiach. Od 10. storočia Moskoviiti (príslušníci Moskovského kniežactva) si termín „ruský“, postupne privlastnili, čo dodnes spôsobuje mnohé komplikácie pri vysvetľovaní etnickej histórie Ukrajincov. Navyiac spisovná slovenčina na rozdiel od iných jazykov nemá adekvátny termín na rozlišovanie jednotlivých etnonymov, ako to je napríklad v poľštine: ruskí – ukrajinský, rosijski – „moskovský“, t. j. dnešný ruský.

⁵⁷ MELNYK, V. M. – ŠYŠKINA, E. V.: Ranňaja etničeskaja istorija južnych slavjan. Zaporozie 1979, s. 32.

⁵⁸ ČADA, F.: Jazyková otázka na Slovensku a Podkarpatské Rusi v historickém vývoji. Brno 1929, s. 13.

⁵⁹ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. – MUŠINKA, M.: Rusini/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Prešov-Užhorod, s. 8.

⁶⁰ VARSÍK, B.: O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, IX, Bratislava 1958, s. 143–151; HARAKSIM, L.: c. d. s. 14; HODINKA, A.: A munkácsi görög-kath. püspökség története. Budapešt 1909, s. 65–67.

⁶¹ HOŠKO, J.: Naselenňa Ukrajinských Karpat..., s. 11; PODOLÁK, J.: c. d. s. 35.

ukrajinský etnický element sa vo veľkej miere dostáva do svojich dnešných sídel na východnom Slovensku. Tak tu vzniklo vyše 300 dedín, ktoré z väčšej časti obývali Ukrajinci. Sformovali sa tu rozsiahle panstvá (makovické, stropkovské, čičavské, humenské).

Príchod staroukrajinského (rusínskeho) roľníckeho a pastierskeho živlu do oblasti dnešného severovýchodného Slovenska položil pevné základy trvalému ukrajinskému osídleniu v tomto regióne, ktoré sa postupne dotváralo. Nové osady s ukrajinským obyvateľstvom vznikali takmer do 16. storočia. Napríklad na Zemplíne ako nová osada (villa nova) z roku 1572 sa spomína Čertižné, Vladiča a Bystré. V Šariši na makovickom panstve roku 1600 sa uvádzajú Korejovce, Krajná Porúbka, Čierne, Vyšná Písaná, Nižná Písaná, Miňovce, Vápeník, Dlhoňa, Belejovce, Vyšný Komárnik, Príkra, Bodružal, Hunkovce, Poľana, Drična, Hutka, Bystrá.⁶²

Vďaka dlhodobej teritoriálnej a ekonomickej izolovanosti si toto ukrajinské obyvateľstvo dodnes udržalo svoju etnicitu vo forme jazyka, tradičnej ľudovej kultúry a vierovyznania. Svedčí o tom nespočetné množstvo vedeckých prác, najmä z pera slovenských bádateľov.⁶³

Preto akékoľvek pokusy eliminovať ukrajinský charakter tohto osídlenia v zmysle už spomínaných vykonštruovaných teórií súvisiacich s tzv. valašským právom a pod. sú prinajmenšom neseriózne a zavádzajúce.

Ako ukazujú mnohé etnografické výskumy, pastierstvo v podstatnej časti severovýchodného Slovenska nikdy nebolo hlavným zamestnaním. Navyše pojem „valasi“ nevyjadroval etnickú príslušnosť, ale iba zamestnanie uskutočňované podľa valašských zvyklostí. Teda ani valasi na východnom Slovensku nemali povedomie rumunskej etnickej príslušnosti. V Šariši a na Zemplíne v prvej polovici 15. storočia sú síce zmienky o valachoch, no z registrov cirkevných desiatok vyplýva, že to boli valasi „ruskej viery“ a teda aj takej etnickej príslušnosti.⁶⁴ Rumunský etnický prvok v rámci spomínaných kolonizačných prúdov sa nedostal ďalej na západ ako do Užhorodskej stolice.⁶⁵ Je len prirodzené, že určité vplyvy rumunskej kultúry v skúmanom ukrajinskom etnickom prostredí sú, najmä v tradičnom salašníctve a jeho terminológii. Avšak tieto vo svojej podstate nie sú o nič väčšie, ako v iných, teda aj v slovenských a poľských horských pastierskych oblastiach. Prirodzene aj ruská (ukrajinská) kolonizácia pokračovala ďalej na západ, no v slovenskom a moravskom prostredí jej etnický efekt je už menej výrazný.

Na východnom Slovensku sa usadzoval takmer výlučne roľnícky, respektíve roľnícko-pastiersky živel. Preto v tomto etniku sa nesformovala ani šľachta, ani výraznejšie mestské sociálne vrstvy. Nevznikla tu ani početnejšia vrstva slobodných roľníkov. V ukrajinskej etnickej oblasti východného Slovenska totižto majiteľmi feudálnych latifundií boli zemepáni neukrajinského pôvodu a aj šľachta pozostávala z inonárodných príslušníkov. Teda prevažná časť Ukrajincov prišla do tohto prostredia už v čase rozvinutého feudalizmu a sformovanej spoločnosti s inonárodnou vládnuou vrstvou, do ktorej mohli len ťažko preniknúť. Vo výnimočných prípadoch sa to stávalo, avšak obvykle za cenu asimilácie. Podobne to bolo aj s usadzovaním sa v mestách.

Prirodzene, že aj táto skutočnosť výraznou mierou poznačila mentalitu tohto obyvateľstva, ktorá sa prejavuje najmä v nízkej miere sebavedomia, bezbrehej poslušnosti, podradenosti, prispôsobivosti a skromnosti. Tieto vlastnosti u väčšiny dedinských obyvateľov pretrvávajú

⁶² Conscriptio portarum com. Zempliniensis, 1572. Krajinský archív, Budapešť, A-2677; Registrum restantionis domorum com. Sarosiensis, 1600. Krajinský archív, Budapešť, sign. A-2655. In.: HARAKSIM, E., c. d., s. 20.

⁶³ Etnografický atlas Slovenska, c. d.; LATTA, V.: Atlas ukrajinských hovoriv Schidnoji Slovaččyny. Prešov 1991; PODOLÁK, J. a kol.: Horná Cirocha. Vlastivedná monografia zátopovej oblasti. Košice 1985; PODOLÁK J. a kol.: Zamagurie. Národopisná monografia oblasti. Košice 1972; SOPOLIGA, M.: Perly ľudovej architektúry. Prešov, 1996; VZ MURK, c. d.; Krajeznavčij slovnyk rusyniv-ukrajinciv Prjašivščyny. Prešov 1999 atď.

⁶⁴ HARAKSIM, E.: c. d., s. 18; HADŽEGA, V.: Dodatky do istoriji rusyniv i rušykh cerkvej v buvšej župi Zemplynskoj. Naukovyj zbirnyk tovarystva „Prosvita,, Užhorod 1932 (IX), s. 5–20; 58–62.

⁶⁵ GRANJALA, D.: c. d.

dodnes a majú značný vplyv aj na etnokultúrne, náboženské, politické a iné formovanie tohto spoločenstva.

Toto všetko do určitej miery bolo príčinou toho, že ukrajinské etnikum na dnešnom území východného Slovenska nikdy netvorilo nejaký samosprávny alebo politický celok. Z literatúry síce poznáme pomenovanie pre tento kraj – „Ruská krajňa“, avšak v tomto prípade ide skôr o hospodársko-administratívny, než politicko-správny charakter pojmu. Termín „krajňa“ používal sa na označenie okrajových území jednotlivých stolíc, respektíve panstiev („makovicka krajňa“, „humenska krajňa“) a obsahovo zodpovedá označeniu „dištrikt“, t. j. okrskov, obvod veľkostatku.⁶⁶ S tým nesporne súvisia aj názvy jednotlivých lokalít v predmetnom regióne – „Krajňa Bystrá“, „Krajňa Čierne“, „Krajňa Poľana“, ako aj priezvisk – Krajňák, Krajník atď.

Na uvedenú oblasť sa vzťahoval všeobecný oficiálny názov hornej časti vtedajšieho Uhorska – Felvidék. Ukrajinská etnická oblasť v Uhorsku bola najčastejšie označovaná ako Podkarpatská Rus, Karpatská Rus, Uhorská Rus. Medzi obyvateľstvom boli rozšírené geografické pomenovania Zakarpatsko, Podkarpatsko. Tieto názvy v podmienkach cudzej nadvlády boli preferované a zámerne pestované. Predstavitelia vládnuvich národov nikdy nemali záujem na podporovaní národnostno-vedomovacieho procesu zakarpatských Rusínov-Ukrajincov, a preto aj takýmito spôsobmi živil separatické tendencie v rámci tohto etnika. Myšlienka zjednotenia všetkých Rusínov-Ukrajincov vyvolávala u nich nevôľu. Etnonym Ukrajinec a vôbec ukrajinská idea v tomto karpatskom regióne bola z hľadiska mocenských a teritoriálnych záujmov panujúcich národov neprijateľná.⁶⁷

Teda korene dnešného politického rusinizmu siahajú do obdobia maďarizácie v rámci Uhorského štátu a Rakúsko-Uhorskej monarchie. Na protiváhu takto podporovaného separatizmu, ako súčasť maďarizačnej politiky, v polovici 19. storočia medzi západoukrajinským obyvateľstvom sa veľmi silne zakorenilo rusofilsky orientované národnostno-obrodenecké hnutie iniciované zase ruskými (moskovskými) vládnucimi kruhmi a nacionalistami. I keď rusínske obyvateľstvo žijúce na severnej strane Karpát v rámci tolerantnejšieho Rakúska pod vplyvom vyspelej inteligencie, predovšetkým ľvovskej, si veľmi rýchlo uvedomilo svoj spoločný pôvod s ukrajinským národom, národní buditeľia Rusínov v Uhorsku (A. Duchnovič, A. Dobrjanskij a iní) napriek tomu, že uznávali etnickú jednotu uhorských (podkarpatských) a haličských Rusínov, ukrajinskú orientáciu považovali za škodlivú. Naivne očakávali totižto záchranu od ruského národa. Možno aj nevedomky podporovali teda názory, ktoré neuznávali svojbytnosť ukrajinského národa a Ukrajincov považovali iba za vetvu „veľkého ruského národa“, t. j. za Malorusov. V spásonosnú misiu Ruska voči malým slovanským národom verili vtedy aj predstavitelia iných slovanských národov, včítane slovenských národovcov, napríklad štúrovcov.⁶⁸ Preto akékoľvek snahy stotožňovať národnostno-obrodenecké hnutie z obdobia 19. storočia so súčasným tzv. rusínskym hnutím je neopodstatnené a voči národným buditeľom znevažujúce. A. Duchnovič vo svojej kultúrno-osvetovej, publicistickej a najmä literárnej činnosti používal cirkevnoslovanský jazyk, ktorý sa snažil obohatiť o niektoré prvky miestnych nárečí, avšak lexikálne a gramaticky sa orientoval na ruštinu. Vplyv rusofilskej orientácie v zakarpatsko-rusínskej komunite sa prejavoval aj po prvej svetovej vojne. Súbežne s tým sa však postupne rozmáha idea zjednotenia Podkarpatskej Rusi s Ukrajinou. Táto idea sa stala aktuálnou najmä v súvislosti s rozpadom Rakúsko-Uhorska. Už vtedy veľká časť Zakarpatských Rusínov, podľa vzoru svojich haličských súkmeňovcov, inklinuje k ukrajinskému národu a čoraz

⁶⁶ V roku 1918 v snahe zachovať jednotné Uhorsko bol pokus o vytvorenie autonómie pod názvom Ruská krajňa. Podrobnejšie pozri: Narýsy istoriji Zakarpat'ja, tom II (1918–1945), Užhorod 1995, s. 53–57.

⁶⁷ Porov. MYŠANYČ. O.: c. d., s. 197–250.

⁶⁸ SOPOLIGA, M.: Do pytaň etničnoji identyfikacii ta sučasnych etničnych procesiv ukrajinciv Prjašivščyny. – VZ MURK, č. 22. Prešov 2001, s. 225.

častejšie už používa aj termíny Podkarpatská Ukrajina, Karpatská Ukrajina, Zakarpatská Ukrajina.⁶⁹

Po I. svetovej vojne v zmysle záverov Parížskej mierovej konferencie v roku 1919 zakarpatské územie bolo pričlenené k Československej republike, kde tvorilo samostatnú politicko-administratívnu jednotku pod názvom Podkarpatská Rus, avšak väčšia časť ukrajinského obyvateľstva žijúceho na východnom Slovensku spravuje sa už v rámci Slovenska.

Aj naďalej tu prebieha zložitý národnostno-vedomovací proces, ktorý sa ubera rôznymi smermi v závislosti od toho, ku ktorému štátnemu útvaru inklinovali predstavitelia rôznych hnutí. Samozrejme, že okrem zástancov autonómie v rámci Československa, boli tu sily, inšpirované najmä maďarskou národnostnou menšinou, o pripojenie Zakarpatska k Maďarsku. Aj naďalej pretrvávala rusofilská orientácia a boli tu aj snahy o vytvorenie samostatného karpatoruského národa a následne aj štátu.

Národnostno-vedomovací proces v medzivojnovom období usmerňovala inteligencia, najmä z radov gréckokatolíckych kňazov a učiteľov cirkevných škôl. Ako vyučovacia reč dominovalo tu tzv. „jazyčije“ – zmiešanina miestnych ukrajinských nárečí, cirkevnej staroslovenčiny a ruštiny. Mládež bola vychovávaná v duchu, že Rusíni sú súčasťou ukrajinského či ruského národa. Čisto rusínska orientácia bola iba málo významná. V štatistických údajoch toto obyvateľstvo bolo uvádzané v jednom stĺpci pod názvami Malorusi (Ukrajinci) a Rusi.

Napriek zložitosti prebiehajúcich etnokultúrnych procesov, väčšina Podkarpatských Rusínov si však čím ďalej, tým viac uvedomovala, že svojím pôvodom, svojou kultúrnou, rečou a vierou patrí do veľkej rodiny ukrajinského národa a že ich ďalší rozvoj môže byť garantovaný iba v rámci zjednotenej Ukrajiny. Ukrajinská idea na Zakarpatsku mala veľmi silné dimenzie, čo napokon kulminovalo aj vo vyhlásení samostatnej Karpatskej Ukrajiny (1938–1939).⁷⁰ Z vôle ľudu, ako to dosvedčujú najnovšie výskumy, v medzivojnovom období na Zakarpatsku vzniklo množstvo ľudových rád, ktoré na početných masových zhromaždeniach jednoznačne deklarovali ukrajinskú národnostnú príslušnosť zakarpatských Rusínov a ich želanie pripojiť sa k Ukrajine.⁷¹

V roku 1945 bola podstatná časť zakarpatského ukrajinského etnického územia pripojená k Ukrajine v rámci Zväzu sovietskych socialistických republík. Iba najzápadnejšia časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva zostala súčasťou Československa a od roku 1991 samostatnej Slovenskej republiky. V tejto súvislosti sa žiada uviesť, že už v marci 1945 vznikla v Prešove Ukrajinská národná rada, ktorá sa stala reprezentantom rusínsko-ukrajinského obyvateľstva žijúceho na Slovensku.⁷² Bol to významný akt, ktorým sa východoslovenskí Rusíni oficiálne a jednoznačne prihlásili k ukrajinskej národnosti. A je zaujímavé, že v tomto rozhodujúcom období už nikto nepresadzoval ideu svojbytného rusínskeho národa, respektíve samostatnej rusínskej národnosti. Rozhodne to nebolo iba z politických dôvodov. Veď väčšina obyvateľstva, ktorá sa označovala historickým názvom Rusíni, sa už dávno pred tým prihlásila k ukrajinskej národnosti. Jedná sa o obyvateľstvo v bývalej Haliči, Bukovine a vo Volyni, ktoré predstavovalo okolo 90 % tohto problematizovaného obyvateľstva. A aj obyvateľstvo bývalej Podkarpatskej Rusi sa identifikovalo ako Ukrajinci a dobrovoľne sa pričlenilo k Ukrajine.

Spolupatričnosť Rusínov s ukrajinským národom veľmi čestne a pokojne prijala podstatná časť rusofilsky zameranej inteligencie.

⁶⁹ Porov. Narisy istoriji Zakarpatt'a, c. d.; VANAT, I.: Materialy, c. d.

⁷⁰ HOSTYŇAK, S.: Deržavnotvorči namahanňa zakarpatskykh ukrajinciv u „Ščodennyku“, Vasil'a Hrendži-Donškoho. VZ MURK, č. 19, Prešov 1994, s. 398-403; Beleň, M.: Karpatska Ukrajina u portretach. Užhorod 1998; Vozzjednaňna. Zbirnyk archyvných dokumentiv i materialiv (traveň 1944 – sičeň 1946 rr.) pro vozjednaňna Zakarpatskoji Ukrajiny z Rad'anškoju Ukrajinou. Užhorod 2000.

⁷¹ Narisy istoriji Zakarpatt'a..., c. d. s. 46–53.

⁷² VANAT, I.: Materialy..., c. d.

Táto skutočnosť rozhodne popiera všetky vyhlásenia o „násilnej ukrajinizácii“ Rusínov v 50. rokoch. Rozhodnutie o ukrajinskej spolupatričnosti tohto obyvateľstva bolo prijaté oveľa skôr a bol to výsledok dlhodobého národnostno-obrodzovacieho procesu. Toto rozhodnutie rozhodne vyjadrovalo vôľu väčšiny obyvateľstva. Bolo to jediné správne rozhodnutie, aj keď teoreticky existovali ešte ďalšie možnosti – prihlásiť sa k ruskej, rusínskej alebo slovenskej národnosti.

V povojnovom období ruská národnostná orientácia v skúmanej oblasti stratila svoje nielen vedecké, ale aj politické opodstatnenie. Aj samotní ruskí predstavitelia dali jasne najavo, že považovať obyvateľstvo tohto regiónu za Rusov by bolo absurdné. A práve preto došlo aj k zmene vyučovacieho jazyka na ruských školách. Teda ukrajínčina vystriedala ruštinu a nie rusínštinu, ako to vehementne tvrdia predstavitelia politického rusinizmu.

Totožnosť rusínskej a ukrajinskej národnosti bola akceptovaná aj v medzinárodných vedeckých kruhoch. Česká akadémia vied už v roku 1919 prehlásila, že reč obyvateľov Podkarpatskej Rusi je tá istá ako reč obyvateľov Haliče, čiže ukrajinská a že nie je tu dôvod vytvárať ďalší spisový jazyk.

Teda vzhľadom na uvedené skutočnosti nie je možné spochybňovať správnosť rozhodnutia vtedajších rusínskych politických predstaviteľov. Prihlásenie sa Rusínov k ukrajinskej národnosti malo definitívne skončiť s nezmyselnými spormi týkajúcimi sa národnostnej identity toho nesmierne ťažko skúšaného ľudu, ktoré ho len ďalej oslabovali a urýchlňovali asimiláciu.

Je však otázne, či sa toto rozhodnutie o ďalšej národnostnej orientácii Rusínov-Ukrajincov na východnom Slovensku realizovalo správnym spôsobom a dôsledne, a či sa vôbec mohlo naplno realizovať v podmienkach totalitnej spoločnosti, ktorá sa budovala na smutne známych internacionálnych princípoch. Je až zarážajúce, že sa predstavitelia súčasného politického rusinizmu o týchto otázkach akosi nezmieňujú. A už vôbec nechcú počuť o tom, že práve v dôsledku politických rozhodnutí v povojnovom období došlo k čiastočnému vysídleniu rusínsko-ukrajinského obyvateľstva z východného Slovenska,⁷³ že práve v dôsledku politického rozhodnutia v roku 1952 došlo k likvidácii Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny,⁷⁴ že mnohí predstavitelia Ukrajincov v týchto kritických rokoch boli obvinení z tzv. buržoázneho nacionalizmu,⁷⁵ že boli utlmené všetky pokusy riešiť problémy národnostno-kultúrneho života, že následkom tzv. internacionálnej politiky bolo úplne zdecimované ukrajinské školstvo na Slovensku, že mnohí ďalší ukrajinskí kultúrni a verejní činitelia sa stali obeťami tzv. normalizačného procesu v 70. rokoch atď. Nazdávame sa, že práve tieto skutočnosti by sa mali stať predmetom väčšieho záujmu odborníkov v súvislosti s „riešením“ tzv. rusínsko-ukrajinského sporu. Vyžaduje si to však seriózne výskumy a nie obyčajné politikárčenie.

Teda Ukrajinci na Slovensku patria k historickým národnostiam, sídliačim na danom území celé stáročia. Obývajú viac-menej súvislú oblasť v slovensko-poľsko-ukrajinskom pohraničí, kde ešte aj dnes predstavujú väčšinu obyvateľstva. No skutočnosť, že so svojím materským národom nikdy nežili v jednom spoločnom štátnom celku, podmienila vznik tendencií, ktoré ich brzdili v národnom vývoji. Formovanie národného povedomia a vôbec národnostná konštitúcia prebiehala tu v porovnaní s pôvodným národom v oveľa zložitejších podmienkach, a teda aj značne oneskorene a viac-menej izolovane od neho. Preto napríklad termín „Ukrajinec“ („ukrajinský“), ktorý vznikol už v 12. storočí,⁷⁶ sa v tejto oblasti začína rozširovať až na začiatku 20. storočia. Národnostná nevyhranenosť a regionálne vedomie

⁷³ VANAT, I.: Volynska akcia. Prešov 2001.

⁷⁴ VANAT, I.: Materialy..., c. d.

⁷⁵ BARNOVSKÝ, M.: K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. - Historický časopis, 44, 1, 1996, s. 64–82.

⁷⁶ MARČENKO, M. J.: Istorija ukrajinskoji kultury. Kyjiv 1961, s. 68.

tohto obyvateľstva sú výsledkom a svedectvom dlhotrvajúceho sociálneho a národnostného útlaku v podmienkach rôznych režimov.

Termíny Rusín a Ukrajinec sú z hľadiska etnickej či národnostnej príslušnosti rovnoznačné. Etnonym Rusín sa vzťahuje na všetkých Ukrajincov. Je to historické pomenovanie Ukrajincov, ktoré sa traduje od čias Kyjevskej Rusi. Aj iné národy majú rozličné synonymické pomenovanie a nikoho ani nenapadne zneužívať ich na separatistické ciele. Zneužívanie historických názvov na destabilizáciu a dezorientáciu národnostných menšín je prinajmenšom nezodpovedné a už vonkoncom nevedecké.

Tzv. rusínske hnutie na Slovensku po roku 1989 má jednoznačne politický charakter, ktorý v neposlednej miere má za cieľ narušiť aj doterajší priaznivý vývoj slovensko-ukrajinských vzťahov.

Aj podľa výskumov Slovenskej akadémie vied umelo udržiavaný spor „medzi ukrajinským smerom reprezentovaným Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenska a rusínskym smerom zastúpeným organizáciou Rusínska obroda nadobúda politické dimenzie. Daný stav vytvára predpoklady pre urýchlenie asimilácie, ktorá je i tak pomerne značná... V porovnaní s inými národnostnými menšinami došlo k zjavne paradoxnému stavu, keď v celkovom úsilí o integráciu v rámci jednotlivých minorít sa táto menšina vnútorne rozkladá. Klesá tým nielen jej percentuálny podiel na počte obyvateľov Slovenska, ale súbežne s tým klesá aj významnosť jej postavenia v spoločnosti na Slovensku.⁷⁷

Autori výskumu jednoznačne konštatujú, že „v prípade Rusínov, Rusnákov, Ukrajincov, Karpatorosov... na Slovensku ide o jedno etnikum, v rámci ktorého v súčasnosti prebieha zápas medzi dvoma národnostnými orientáciami“. Diferenciáciu predmetného etnika na Rusínov a Ukrajincov nie je však možné uskutočniť ani na základe teritoriálneho kritéria, ani na základe historického alebo kultúrneho vývoja, včítane konfesionalnej príslušnosti. Podľa autorov „ostáva jediným v plnom rozsahu akceptovateľným kritériom a to prihlásenie sa k určitej národnosti podľa vlastného rozhodnutia jednotlivca“.⁷⁸ Sme toho názoru, že ani toto kritérium v danom prípade vonkoncom nemôže byť určujúcim, pretože, ako sami konštatujú, existujú skutočnosti, ktoré vedú jednotlivcov k tomu, aby odpovedali tak, „ako sa od nich očakáva“.⁷⁹

Nikto z nás nemôže spochybňovať demokratické právo občanov prihlásiť sa k národnosti a materinskému jazyku podľa vlastného želania a výberu. Lenže práve možnosti výberu pri sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 1991, podľa nášho názoru, v prípade rusínsko-ukrajinského etnika boli zjavne špekulatívne s cieľom dosiahnuť to, čoho sme sa stali svedkami. Takto sme ho mohli rozdrobiť ešte aj na ďalšie celky – Rusnáci, Karpatorusi, Lemkovia atď. Napokon takýmto spôsobom sa dá umelo rozčleniť akékoľvek etnické spoločenstvo. Formuláre sčítacích hárkov v podmienkach multietnickej spoločnosti by sa rozhodne mali pripravovať za úzkej spolupráce s predstaviteľmi príslušných etnických skupín a najmä s odborníkmi, ktorí sa nielen dokonale vyznajú v tak zložitých kategóriách ako sú národ, národnosť, etnická skupina, etnografická skupina, národnostná príslušnosť, občianska príslušnosť, jazyk, nárečie atď., ale poznajú taktiež dejiny jednotlivých minorít. V opačnom prípade môže nastať prinajmenšom chaos, ak nie závažná krivda vo vzťahu k takto „monitorovaným“ bezbranným menšinám. Prostí, t.j. neškolení ľudia, sú najmä v národnostných a konfesionalných otázkach veľmi citliví a ľahko manipulovateľní. Najlepšie svedčia o tom krvavé udalosti na území bývalej Juhoslávie a v iných krajinách.

Sčítanie ľudu nemôže byť objektívnym odrazom etnickej skladby obyvateľstva. Prihlásenie sa k tej či onej národnosti je determinované mnohými historickými, psychologickými, sociálnymi a najmä politickými faktormi. Výsledky sčítania ľudu nemôžu

⁷⁷ GAJDOŠ, M.: Otázky identity Rusínov (Ukrajincov) na Slovensku v 90. rokoch. - Slovensko-ukrajinské vzťahy..., c. d., s. 98–105.

⁷⁸ Tamtiež, s. 101–102.

⁷⁹ Tamtiež, s. 98–99.

byť teda ani základným kritériom štátnej politiky vo vzťahu k národnostným menšinám. Zvlášť v prípade rusínsko-ukrajinskej národnostnej menšiny, keď jej značná časť využila možnosť zapísať si rusínsku národnosť kvôli citovej viazanosti k historickým etnonymom Rus, Rusnák, Rusín, rus'kyj, a nie preto, aby sa odlišila od ukrajinskej národnosti. Drvivá väčšina Rusínov nemá záujem na takomto separovaní.

Nezanedbateľnou skutočnosťou v danom prípade je aj to, že časť obyvateľstva na východnom Slovensku sa hlási k Rusínom s vedomím príslušnosti k slovenskému národu (podobne ako Šarišania, Spišiaci, Goralí), respektíve ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu.

Azda najzávažnejším je však ten fakt, že drvivá väčšina východoslovenských obyvateľov rusínsko-ukrajinského pôvodu (vyše 100 tisíc) svoju národnosť z rôznych dôvodov stotožňuje s občianskou, respektíve štátnou príslušnosťou.

Obraz drotára a podomového obchodníka vo vedomí lokálnych spoločenstiev na začiatku 21. storočia na príklade obce Čadca-Horelica

Ivana Šusteková

Kľúčové slová: lokálne povedomie, národné povedomie, regionálne povedomie, tradičná kultúra, lokálne spoločenstvo, vandrovné zamestnanie, drotár, podomový obchodník, Základná škola Čadca-Horelica, Kysuce

Key words: local awareness, national awareness, regional awareness, traditional culture, local community, hawking occupation, tinker, pedlar, Elementary School Čadca-Horelica, Kysuce

One of the actual questions of the present ethnography is the recognition of mechanisms of the cultural heritage transmission in specific conditions of the folk culture. For this transmission, it is distinctive that it goes on through the immediate contact of the odd generations. However, the influence of many different factors of the modern civilisation to a great extent branded not only the life and everyday culture of present people but also the process of the cultural values transmission. That is why I focused, in my contribution, on the problems of the creation of the picture of the traditional culture in the consciousness of the youngest generation. As an example I decided to choose Kysuce and its typical hawking occupation - wire processing and house-to-house trading. The pupils of the Elementary School in Čadca - Horelica were the target group. I focused not only on the finding of the quality of 10 to 14 year-old children's picture of the regional culture but also which factors helped the children to form existing images. On the strength of the obtained data, I came to the opinion that the family, school, literature, the mass media and also the rise of the artistic wire processing and the sale of its products at the markets are the basic factors of the formation and development of the picture of the tinker and pedlar in the consciousness of the youngest generation of Kysuce at the beginning of the 21st century.

V poslednej dobe sa v odborných i učiteľských kruhoch čoraz častejšie rozpráva o potrebe poznania ľudovej kultúry, t. j. kultúrnych tradícií vlastného regiónu i národa, ako prostriedku upevňovania národného povedomia detí a mládeže. Treba si však uvedomiť, že bez regionálneho vedomia je táto snaha iba márnym úsilím. V súvislosti s tým sa medzi etnológmi a niektorými pedagógmi objavujú hlasy, ktoré volajú, ak už nie po zavedení samostatného vyučovacieho predmetu, obsahom ktorého by bola tradičná kultúra Slovenska i tej-ktorej lokality a regiónu, tak aspoň po obohatení vyučovacích predmetov ako slovenský jazyk a literatúra, dejepis, zemepis, hudobná, telesná, pracovná výchova a ďalšie o prejavy miestnej ľudovej kultúry.

Popri škole by to mala byť aj rodina, ktorá dieťaťu vštepí pocit regionálnej a národnej sunáležitosti. Podľa V. Feglovej (1993:31) však „dnešní rodičia, žijúci dve či tri generácie bez prirodzeného kontaktu s tradíciami a s minimálnymi vedomosťami o nich, sa spoliehajú v tomto smere na školu a masmédiá (rozhlas, televízia, platne, kazety)“.

Mojím cieľom nie je hodnotiť, nakoľko je v tejto situácii možné realizovať výučbu tradičnej kultúry v slovenských školách (to by vyžadovalo učiteľov pre vec nielen „zapálených“, ale aj v danej oblasti vzdelaných, aby dokázali vychovať mladú generáciu

rodičov schopných viesť svoje deti k poznaniu vlastnej kultúry a k národnej hrdosti). Naopak, chcela by som poukázať na to, že na Slovensku sú ešte stále regióny, v ktorých je povedomie o regionálnej príslušnosti živé a najmarkantnejšie špecifiká tradičnej kultúry pomerne známe, a to aj medzi najmladšou generáciou. Ako príklad som si zvolila Kysuce a pre ne typické vandrovné zamestnania – drotárstvo a podomový obchod, ktoré sa mi stali prostriedkom na zistenie kvality obrazu regionálnej kultúry u žiakov vo veku desať až štrnásť rokov.

Drotárstvo na Kysuciach prešlo viacerými vývojovými štádiami a jeho korene siahajú až do polovice 18. storočia. Svoj rozmach prežívalo od druhej polovice 19. storočia, keď kysuckí drotári prenikli do mnohých krajín Európy, Malej Ázie, Ruska, ale aj USA. Tam si majetnejší z nich zakladali svoje dielne, zamestnávali učňov – *džarkov* a chudobných drotárov na výrobu a predaj produktov. Podomový obchod sa tak v prvej fáze svojej existencie formoval v tesnej závislosti od drotárstva. Situácia sa zmenila v prvých desaťročiach 20. storočia, keď bol tovar pôvodne drotárskej proveniencie obohatený o drobný tovar galantéry, drevený, ozdobný, sklenený, kefy, hračky a pod., čím sa podomový obchod vyčlenil ako samostatné zamestnanie. Keď v roku 1930 urobila československá vláda prvé opatrenia, ktoré mali smerovať k likvidácii drotárstva, mnohí bývalí drotári sa preorientovali práve na podomový spôsob predaja. Po 2. svetovej vojne obe potulné zamestnania speli k svojmu zániku. Koncom štyridsiatych rokov 20. storočia bol zrušený podomový obchod, práceschopní muži boli zaradení do výroby, starcom sa umožnilo, aby dožili ako drotári, opravujúci deravé a poškodené hrnce. Posledných z nich bolo možné stretnúť na ich vandrovkách ešte na začiatku 70. rokov.

Vysoký počet drotárov a podomových obchodníkov, ktorí pochádzali z takých obcí ako Turzovka, Makov, Staškov, Zákopčie, Vysoká nad Kysucou, Nesluša, Rudina a iné, v bytčianskom okrese Veľké Rovné, Dlhé Pole, Kolárovice a pod., ako aj možnosť stretnúť sa ešte s niektorými z nich alebo aspoň s ich rodinnými príslušníkmi, či súčasníkmi, ma podnietili k tomu, aby som zistila, aké predstavy o nich, a tým aj o minulosti a kultúre svojho regiónu má najmladšia generácia Kysučanov.

Skôr, ako predstavím výsledky svojho výskumu, ktorý som zrealizovala v 5. až 8. ročníku Základnej školy v Čadci-Horelici, chcela by som sa venovať obrazu podomového obchodníka a drotára vo vedomí lokálnych spoločenstiev na Kysuciach z trochu iného pohľadu. Je ním pohľad strednej a staršej generácie, ktorá mala väčšie možnosti priameho kontaktu s príslušníkmi spomínaných zamestnaní, či už išlo o ich príbuzných – manželov, otcov, starých otcov, bratov a pod. alebo len susedov a známych. Je len prirodzené, že v prípade nepríbuzných informátorov boli vnímaní ako chudáci patriaci k najbiednejším vrstvám, ktorých ubytovacie, stravovacie a hygienické podmienky počas vandrovky boli veľmi zlé a zárobky ledva postačujúce na uživenie rodiny. Neraz sa im vyčítalo, že sa domov vrátili až v zime, keď nebolo roboty okolo statku a hneď na jar, keď bolo treba robiť na poli, odišli do sveta.

V istých aspektoch odlišný a podrobnejší obraz prinášajú výpovede samotných podomových obchodníkov a drotárov, resp. rodinných príslušníkov. Týkajú sa nielen ťažkého a biedneho života, ale aj rôznych príbehov z ciest, dôkazov o ich šikovnosti, múdrosti a preľkanosti. Napriek tomu však treba povedať, že i medzi rodinami drotárov a podomových obchodníkov sa nájdu také, ktorých najmladšia generácia má iba veľmi hmlisté alebo vôbec žiadne poznatky o pôvode a profesii svojho starého, či prastarého otca. Ide predovšetkým o rodiny, ktoré sa nevymanili z prostredia, v ktorom bola pôda dlho považovaná za najvyššiu hodnotu a každý, kto si hľadal živobytie mimo nej, bol vystavený odsúdeniu, resp. o tie, ktorých členovia získali vyššie vzdelanie a sociálne postavenie, a tak sa akoby hanbili za svojich predkov. Tým sa opäť dostávame k poznaniu, že rodina významnou mierou ovplyvňuje formovanie pocitu príslušnosti k určitej lokálnej a sociálnej skupine, regiónu i národu.

Čadca-Horelica síce nepatrí k obciam s najvyšším počtom uchádzačov o podomovú knižku, či drotársku legitimáciu, napriek tomu, podľa môjho názoru, podáva pomerne objektívne svedectvo o vnímaní tradičných kysuckých vandrových zamestnaní očami najmladšej generácie.

Žiakom bola bez akejkoľvek prípravy priamo na vyučovaní zadaná úloha, aby opísali svoju predstavu o podomových obchodníkoch a drotároch: kto a odkiaľ boli, čím sa živili, čo robili, ako a kedy žili a pod. Z písomných odpovedí vyplynulo, že o podomových obchodníkoch veľa nevedia. Stotožňovali ich s drotármi a predovšetkým so súčasnými dealermi, ktorí navštevujú ich príbytky a ponúkajú rôzny tovar: *„Podomoví predavači chodili z domu do domu a predávali rôzne veci. Domáce potreby, oblečenie a podobne. Chodia predávať dodnes“* (žiacka 6. triedy).

Je evidentné, že i javy prítomné môžu byť prostriedkom vytvárania a sprostredkovania obrazu vecí minulých. O tejto problematike sa vo vzťahu k drotárstvu ešte zmienim.

Na rozdiel od podomového obchodu mali deti o drotároch omnoho presnejšie informácie. Nielenže všetci uviedli, čím sa zaoberali, veľká časť z nich vedela aj to, kde na svojich potulkách spávali, ako si zaobstarávali potravu, v čom nosili potrebné náradie a materiál:

„Drotárstvo je starodávne remeslo našich predkov. Chodili dvaja majstri po dedine a drôtovali deravé hrnce, misy a iné. Svoje náradie si nosili v krošni. V krošni mali kladivo, košeľe, drôt, doklady a peniaze. Krošňa bola vyrobená z dreva, vpredu bol priestor na doklady a veci. Keď zdotovali deravý hrniec, zaplatili im“ (žiak 8. triedy).

„Drotárstvo bolo najviac rozšírené na Kysuciach. Drotári chodili po dedinách s krošňou na chrbte a drôtovali hrnce a iné hlinené nádoby. Drotári často odchádzali aj do iných krajín (Amerika...). Niektorí tam museli ostať 10 a viac rokov, lebo nemali na spiatočnú cestu a veľa sa ich domov ani nevrátilo. Niektorým drotárom pomáhali mladí chlapci-džarkovia. Pre mnohé rodiny bolo drotárstvo jediný zdroj obživy“ (žiacka 7. triedy).

„Drotári boli zruční a výborní v práci. Chodili po domoch a rôznych krajinách. Pýtali sa ľudí, či nechcú zdrôtovať hrnce, poháre. Domov chodili málokedy. Väčšinou boli v práci celé dni a mesiace. Nemali dosť peňazí na jedlo a na ubytovanie. A tak pracovali za jedlo aj za ubytovanie. Niektorí ľudia ich nechali prespať v stajni v sene“ (žiak 6. triedy).

Žiaci majú pomerne jasnú predstavu o tomto vandrovnom zamestnaní. Je však zaujímavé, že len málokto uvádza, že sa rozvíjalo predovšetkým na Kysuciach alebo ich slovami povedané „u nás“. Podľa môjho názoru to neznamená, že by tento fakt nepoznali. Skôr treba povedať, že regionálne vedomie a vnímanie kultúrnych špecifik vlastného regiónu vystupuje do popredia hlavne v momente kontaktu s inou kultúrou, keď sa začína porovnávanie my-oni, vlastné-cudzie. Keďže deti žijú na Kysuciach, necítia potrebu ich nejako osobitne vyčleňovať. V ich očiach je kysucké súčasťou slovenského a to zasa súčasťou európskeho.

Je zaujímavé, že sa medzi názormi na drotárstvo vyskytlo i toto konštatovanie: *„Drotárstvo bolo základom obživy našich predkov, aj keď sa nepáčilo najmä manželkám a deťom, lebo ich manželia a otcovia odchádzali na veľmi dlho z domu a v dome chýbala chlapská ruka“* (žiacka 7. triedy).

Táto situácia je podobná tej súčasnej, keď mnohí otcovia opúšťajú svoje rodiny na dlhší čas a ako murári, baníci, robotníci a pod. smerujú za prácou do susedného Sliezska, Čiech, na Moravu, ale aj do Nemecka, Talianska a inde. Ak by sme sa rozhodli u detí vytvárať obraz tradičnej kultúry Kysúc i prostredníctvom spoznania starých vandrových zamestnaní, veľký význam by pri tom zohrala práve aktualizácia a priblíženie vtedajšej doby prostredníctvom súčasnosti. V niektorých rodinách sa totiž i naďalej uplatňuje model, podľa ktorého muž odchádza za živobytím, zatiaľ čo žena má na starosti domácnosť, záhradu, polia a výchovu detí.

V očiach detí už drotári nevystupujú ako špinaví, zanedbaní jedinci, ale ako „*veľmi zruční a šikovní ľudia s citom v ruke.*“ Tento posun oproti názorom staršej generácie je do určitej miery spôsobený renesanciou umeleckého drotárstva. S jeho výrobkami sa deti mohli oboznámiť na Bartolomejskom jarmoku a predvianočných trhoch v Čadci, kde sa zároveň dostali do kontaktu s mladšími i staršími drotárskymi majstrami. Cez tieto konkrétne skúsenosti a zážitky si vytvárajú svoju vlastnú predstavu o tradičnom drotárstve, možno nie úplne presnú, ale v čase, keď sa usilujeme o rozvoj regionálneho povedomia o to cennejšiu: „*Videla som drotárske práce. Napríklad odrôtované kamene. Koše z tenkých drôtov. Odrôtované vázy. Videla som, ako sa to robí. Raz v televízii. Ako v jednej dedine robili s drôtom starí ľudia. Ich práce sú veľmi pekné a užitočné*“ (žiačka 6. triedy).

Dostávame sa k otázke, ktoré fenomény pomáhali u žiakov formovať ich poznatky o drotároch. Okrem spomínanej televízie, ktorá prednedávnom na prvom programe STV umožnila sledovať seriál *Ako divé husi*, treba v prvom rade spomenúť školu.

Ak vnímame drotára a podomového obchodníka ako nami zvolený symbol tradičnej kultúry kysuckého regiónu, cez ktorý chceme u detí vzbudiť o ňu záujem a poukázať aj na ďalšie jej stránky a špecifiká, je nevyhnutné, aby sme túto problematiku vhodne začlenili do výchovno- vzdelávacieho procesu. Isté možnosti nám poskytuje napríklad učebnica dejepisu pre 5. ročník ZŠ, do ktorej bol začlenený tematický celok O doprave, obchode a remeslách, umožňujúci venovať jednu vyučovaciu hodinu práve spomínaným vandrovným zamestnaniam. V rámci medzipredmetových súvislostí by sa žiaci na hodinách vlastivedy, či zemepisu mohli oboznámiť s dedinami, odkiaľ pochádzalo najviac drotárov a podomových obchodníkov, ale aj s mestami a štátmi, kam smerovali. Na hodinách výtvarnej alebo pracovnej výchovy by si mohli osvojiť základné drotárske techniky, vyrobiť si drôtený košíček, naučiť sa opletať kraslice drôtom a pod. Záleží predovšetkým na invencii učiteľov, ako sa rozhodnú realizovať možnosti, ktoré sa im v tejto oblasti ponúkajú.

Aj keď Základná škola v Čadci-Horelici využíva prejavy regionálnej kultúry snád' len na hodinách hudobnej a telesnej výchovy, v prípade ročníkov 1. stupňa aj v rámci programov tzv. Vystúpenia pod jedličkou, utvárala predstavy o kysuckom drotárstve najmä prostredníctvom návštev Kysuckého múzea a školských výletov a exkurzií v Budatínskom zámku. I to je dôvod, prečo žiakom nie je neznámy fakt, že práve v Budatíne sa nachádza unikátna expozícia venovaná histórii slovenského drotárstva.

Popri škole by to mala byť predovšetkým rodina, ktorá sa podieľa na výchove mladého jedinca, odovzdáva mu potrebné informácie a skúsenosti prispievajúce k jeho začleneniu do spoločnosti. Vychádzajúc z tohto predpokladu som spoločne s vyučujúcim zadala žiakom úlohu, aby sa doma porozprávali s rodičmi a starými rodičmi o spomínaných vandrovných zamestnaniach a napísali o tom krátke slohové cvičenie. Ukázalo sa, že tam, kde fungovali trojgeneračné rodiny alebo hoci i mŕtvy dedo, či pradedo bol pôvodne podomový obchodník alebo drotár, boli šance detí osvojiť si nové poznatky omnoho väčšie. V ostatných prípadoch boli uvedené fakty viac-menej útržkovité a nekonkrétne, resp. rodičia siahli po knihe K. Guleju *Svet drotárov* (1992), ktorú bolo možné kúpiť si v predajni Miestneho odboru MS v Čadci za zníženú cenu.

Záverom možno konštatovať, že na vytváraní obrazu regionálnej kultúry a formovaní regionálneho povedomia skúmanej skupiny žiakov sa podieľalo a neustále podieľa viacero činiteľov. K najvýznamnejším radím rodinu a školu, a to i napriek tomu, že sa miestni pedagógovia nikdy výraznejšie neusilovali o aplikáciu jednotlivých prejavov tradičnej kultúry vo vyučovacom procese. Vzhľadom na to, že Čadca-Horelica si ako prímestská oblasť zachovala svoj vidiecky charakter, rozklad rodín tu neprebehol tak rýchlo ako v mestskom prostredí. V mnohých rodinách funguje najstaršia generácia ako potenciálny nositeľ tradície a výchovný činiteľ, snažiaci sa prostredníctvom svojich spomienok a príbehov o drotároch vštepiť deťom pravdu, že „*za žiadnu robotu sa netreba hanbiť, ak je poctivá.*“ Na vytváraní

obrazu podomových obchodníkov a drotárov vo vedomí najmladšej generácie Kysučanov sa podieľalo aj oživenie umeleckého drotárstva, predaj na trhoch a jarmokoch, návšteva múzeí, masmédiá a literatúra. Toto všetko pomáha deťom pochopiť, že tradičná kultúra Slovenska nie je jednotná, je tvorená bohatosťou a rôznorodosťou foriem, ktoré vytvárajú spoločnú kultúru národa (Feglová :1993).

Literatúra

- ČUKAN, J.: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. (Úvod do problematiky).* In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Poľnom Kesove 20.–22. apríl 1993. Nitra 1993, s. 5–7.*
- FEGLOVÁ, V.: *Ľudová kultúra a regionálne povedomie.* In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Poľnom Kesove 20.–22. apríl 1993. Nitra 1993, s. 29–32.*
- FEGLOVÁ, V. – WOLFOVÁ, D. (zost.): *Ľudové tradície a regionálna kultúra. Zborník príspevkov zo seminára v Nitre 5. –6. jún 1993. Nitra 1993.*
- GULEJA, K.: *Svet drotárov. Martin 1992.*
- JASENÁK, L. – ŽUFFA, C. (zost.): *Pozdvihnutie národného povedomia vo výchovno-vyučovacom procese. Zborník príspevkov zo seminára konaného 16.11. 1994 v Sliačoch. Martin 1994.*
- RÉVAJOVÁ, L. – STRUHÁR, V.: *Cesty k vytvoreniu modelu základnej školy so zameraním na tradičnú ľudovú kultúru v Liptovských Sliačoch.* In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Poľnom Kesove 20.–22. apríl 1993. Nitra 1993, s. 155–160.*

Obraz lokálnej a regionálnej kultúry Liptova v rámci prezentačno-aktivizačných programových podujatí v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline

Iveta Zuskinová

Kľúčové slová: animácia, múzeum v prírode, mimovládna organizácia

Key words: animation, open-air museum, non-governmental organisations (NGO)

Before 1989, much attention was given to the development of the local culture and the countryside, and many social organisations and zealous individuals helped to organise cultural events. After 1989, the society has been individualised; the up-to-now activity in the social organisations was evaluated negatively and many Cultural Centres stopped to serve culturally. From mid 90's, a new trend of the inhabitant activation has developed. Many folk groups, regional festivals, habit events and new forms of comeback to the traditions were revived in the Liptov region. The Museum of Liptov Village in Pribylina attends to not only the exposition objects but also educational and free-time activities. Public association called 'The Society of the Museum of Liptov Village Friends' is helping with the organisation of the events. From 2000, the museum is the residence of the public association 'Open-air Museum Union' in Slovakia.

Kultúrne dedičstvo podľa Encyklopédie ľudovej kultúry je súbor materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontinuum a súčasť dnešnej kultúry.⁸⁰ Dôležitou otázkou je vymedzenie toho, čo sa chápe pod pojmom kultúra. Kultúra v širokom zmysle slova tzv. univerzalistické chápanie kultúry pokrýva prakticky celú oblasť mimoprirodného, resp. sociálneho života. Kultúra v úzkom zmysle slova sa redukuje do oblasti umenia. Našej problematike je najbližšie termín sociokultúra, ktorý Viera Gažová z Katedry kulturológie FF UK vymedzuje ako sféru inštitucionalizovaného sociálneho styku spojeného alebo i nespojeného s realizáciou špecifických spoločenských hodnôt.⁸¹ Sociokultúrny záber je nesmierne široký – od saturácie kultúrnych potrieb publika zabezpečovaním prezentácie umeleckých diel, cez orientáciu na kultúru každodenného života, povŕahovanie individua do tvorivých činností napríklad záujmová činnosť, až po programovú kultiváciu komunikácie, zodpovednosti, sebarozvoja a pod.

Pred rokom 1989 bola zo strany spoločnosti venovaná značná pozornosť rozvoju miestnej kultúry na vidieku. Takmer v každej obci bol pracovník miestneho kultúrneho strediska, ktorý zabezpečoval podujatia s občanmi a pre občanov počas celého roka. Okrem tzv. kupovanej kultúry a programu kina významnými organizátormi a spolupracovníkmi boli členovia rôznych spolkov a zväzových organizácií. Napríklad členky zväzu žien, červeného kríža, zväzu požiarnej ochrany, protifašistických bojovníkov, telovýchovnej jednoty atď. Oni

⁸⁰ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. Bratislava, VEDA SAV 1995.

⁸¹ GAŽOVÁ, V.: Modely kultúrnej výchovy na prelome tisícročí. In. Kultúra & Politika, Seminár: Kultúra a výchova, ADADE s.r.o. Banská Bystrica 1999.

organizovali pre seba a svojich občanov rôzne výstavy, športové a kultúrne podujatia. Často to boli jedni a tí istí ľudia, celé rodiny zapojené do práce v rôznych organizáciách a spolkoch. Často boli aj členmi miestnej folklórnej skupiny. Vo svojom voľnom čase sa zaoberali výskumom ľudového zvykoslovía a tradičného spôsobu života, zbieraním artefaktov spojených s tradičným spôsobom života. Zapájali sa do prípravy výstaviiek ľudovej tvorivosti – výšiviek, tkanín, výrobkov z dreva a iných prírodných materiálov, nielen vo svojej obci, ale aj v rámci širšieho regiónu. Odmenou im bolo vydarené kultúrne podujatie, účasť na prehliadke alebo vystúpení mimo svojej obce, sviatočný deň pripravený pre spoluobčanov.

Po roku 1989 sa situácia podstatne zmenila. So spoločensko-ekonomickými zmenami prišli zmeny v medziľudských vzťahoch aj na vidieku. Výrazné majetkové rozdiely, preferovanie fetišu peňazí a majetku rozdelili nielen obecné spoločenstvo, ale aj príbuzenské a rodinné vzťahy. To, čo bolo dovtedy „naše spoločné“ sa zrazu stalo majetkom niekoho, alebo nikoho. Ľudia sa začali uzatvárať nielen do seba, ale aj celkovo od ľudí, doma. Negatívne sa hodnotilo aj spomínané členstvo a aktivita v spoločenských organizáciách. Ak do roku 1989 boli členky zväzu žien a zároveň aj členky Slovenského červeného kríža iniciátorkami miestnych kultúrnych aktivít a činnosti miestnej folklórnej skupiny, tak po spomínanom období sa ich činnosť utlmila, prípadne úplne skončila. Mnohé kultúrne domy v obciach postavené v 50.–60. rokoch v prevažnej väčšine už neslúžia ako stánky duchovnej a kultúrnej obrody a relaxácie ale v mnohých prípadoch rôznym iným účelom. Rozpočty samospráv sú poddimenzované a medzi priority kultúra jednoducho nepatrí.

Liptov ako jeden z najvýznamnejších kultúrohistorických regiónov Slovenska sa predovšetkým v minulosti vyznačoval výraznými znakmi a prejavmi ľudovej kultúry. Časť z týchto znakov sa uchovala až do súčasnosti. Je to napríklad ľudové staviteľstvo a architektúra, ľudový odev, tradičné výrobné postupy domáckej výroby a remeselných techník, folklórne prejavy atď. Dôležité je, že sa tieto prejavy nezachovali len ako neživé archaizmy, ale že v Liptove je ľudová kultúra stále živá. Aj keď spomínané javy po roku 1989 neobišli ani liptovské obce, stagnácia netrvala dlho. Od polovice deväťdesiatych rokov nastúpil vzostupný trend, ktorý po roku 2000 ustal. Viac alebo menej aktívne tu pôsobí 13 folklórnych skupín dospelých, vrátane obcí Liptovská Teplička a Štrba. Ďalej je to 17 detských folklórnych súborov, dve detské ľudové hudby, šesť ľudových hudieb dospelých, dvanásť sólistov v hre na ľudové hudobné nástroje a štyri folklórne súbory. V Liptove sa okrem národného folklórneho festivalu vo Východnej konajú aj festivaly regionálneho významu. Je to detský folklórny festival v Likavke, Slávnosti pod Chočom v Lúčkach, Folklórne slávnosti pod Kráľovou Hoľou v Liptovskej Tepličke, a v Liptovských Sliačoch sa konajú Dni Matky. Všetky tieto podujatia sú výsledkom zánietenia, osobnej angažovanosti, iniciatívy jednotlivcov a skupín. Len pri takomto prístupe sa dodnes zachovali a v mnohých obciach oživilí niektoré ľudové zvyky kalendárneho zvykoslovía. Sú to predovšetkým fašiangové obchôdzky s maskami v dolnom Liptove tzv. bursy, ďalej tradícia vynášania Marmurieny, stávanie májov spojené so zábavou. Sú to živé kultúrne formy, ktoré sú súčasťou vyvíjajúcej sa každodennej kultúry obyvateľov Liptova. Rozvíjajú sa často v pôvodnom prostredí, kde nadväzujú na staršie tradície, ale v novej podobe. Tiež vznikajú ako nová forma v tradičnom prostredí prípadne mimo neho a často sa stávajú novou kultúrnou tradíciou. Napríklad vo Važci archaický chorovod žien a dievok „Omilienci“ na Ducha obohatili o nový prvok „Otváranie studničiek“ alebo obnovená tradícia „kudelnej izby“ vo Východnej, či oživenie tradičnej role a funkcie regrúta v hornoliptovských obciach. V obciach Liptova zaznamenávame dožívajúce formy ľudových výrobných a remeselných techník v produkcii vekovo starších generácií. Rozšírené sú textilné techniky predovšetkým tkanie kobercov, dožíva výroba hrablí, kosísk, pletenie košíkov z prútia a lubov, šindľov. Na tradície výrobných a remeselných postupov domáckej výroby a remesiel nadväzuje skupina tvorcov,

ktorí pracujú s rôznymi materiálmi zhotovujú rôzne predmety. Sú to výrobcovia salašnickeho riadu najmä črpákov, úžitkových predmetov z dreva, hudobných nástrojov najmä fujár a píšťal, výrobkov z kože – opasky, kapsy, ľudových šperkov – praciek, blancierov a podobne. Sú to aj rezbári zaoberajúci sa figurálnou plastikou alebo reliéfnou rezbou. Tvoria pre vlastné potešenie, ale aj na objednávku pre rôznych zákazníkov a odberateľov. V prevažnej väčšine sú členmi Klubu priateľov ľudového umenia, ktorí od polovice osemdesiatych rokov pracuje pri Národopisnom múzeu. Tu sa im dostáva kvalitná metodická pomoc v kombinácii s praktickými výučbami ľudových výrobných postupov a techník, majú možnosť pracovať s odbornou literatúrou v knižnici a konzultovať s odborníkom. Múzeu sa investícia do výchovy ľudových výrobcov vracia v spätnej väzbe, a to v prezentácii výrobných a remeselných postupov v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline.

Múzeum liptovskej dediny v Pribyline je jedným z desiatich múzeí v prírode na Slovensku, ktoré v súčasnosti poskytujú najoptimálnejšie možnosti ochrany a prezentácie tradičného spôsobu života a kultúry v náväznosti na rekonštruované kultúrno-historické a prírodné prostredie. Múzeá v prírode sú špeciálne kultúrne zariadenia, ktoré sa snažia o vedecky podloženú interpretáciu života ľudu v minulosti formou zhromažďovania, odborného spracúvania a sprístupňovania dokladov vo voľnej prírode v geografických a historických súvislostiach. Múzeá v prírode slúžia nielen ako expozičné objekty, ale vytvárajú aj vhodné podmienky na uspokojovanie zvyšujúceho sa záujmu o kultúru, vzdelávanie a oddychovo-relaxačné aktivity.

Prvé skúsenosti z realizácie aktivizačných programov získalo Múzeum liptovskej dediny v Pribyline v roku 1992, keď sa po prvýkrát po celý rok otvorilo pre verejnosť. V tomto roku bolo vydané prvé kalendárium, ktoré obsahovalo sedem programových podujatí. Už hneď na začiatku si niektoré získali veľkú popularitu. Tento prvý ročník bol akýmsi skúšobným, ktorý bol jednak inšpirovaný skúsenosťami z iných múzeí v prírode a jednak hľadaním vlastnej cesty. Ukázalo sa, že bolo šťastným rozhodnutím spolupracovať pri organizovaní podujatí s profesionálnymi a dobrovoľnými organizáciami. Nielenže pomáhajú pri organizačnej príprave, sú skupinou, ktorej členovia a priaznivci sú aj návštevníkmi podujatia, ale môžu program obohatiť a ozvláštniť takými jedinečnými prvkami, ktoré by múzeom vlastnými silami a prostriedkami nemohlo zabezpečiť.

Po prvých skúsenostiach v organizovaní programových podujatí si múzeum stanovilo úlohu hľadať vlastnú cestu v profilácii špecifických programov. Bol to predovšetkým zámer zaradiť do programového kalendária Múzea liptovskej dediny v Pribyline podujatia s veľkým kultúrnym a spoločenským významom. Čiže okrem programov na jednu príležitosť, pripravovať programové nedele, ktoré budú aktivizovať kultúrny život v obciach Liptova a vytvoria podmienky na prezentáciu miestnej kultúry. Základom tejto myšlienky bolo úsilie zapojiť do prípravy podujatí v múzeu viac subjektov, ktoré budú nielen spolupracovníkmi, sponzormi, ale predovšetkým spoluorganizátormi a bude im tiež záležať na výsledku podujatia. K takto koncipovaným programom patria predovšetkým Nedela rodákov a Poďakovanie za úrodu.

Nedela rodákov mala svoju premiéru už v roku 1992, kedy sa múzeum stalo miestom stretnutia obyvateľov tých obcí Liptova, ktoré nenávratne zmizli pod vodami priehrady Liptovská Mara. Keďže skanzen je najmladšou liptovskou dedinou, stáva sa aj miestom spomienok na rodisko, domov. Aby spomienky neboli len nostalgické, scenár programu je koncipovaný tak, že okrem stretnutí zátopových obcí sa svojím programom predstaví jedna zo súčasných väčších obcí Liptova. Takto už prezentovali svojou kultúrou, históriou a tradíciou obce Hybe, Važec, Liptovská Lúžna, Liptovská Teplička, Štrba, Pribylina, Liptovská Sielnica, a zaniknutá obec Sokolče. Okrem samotnej finálnej podoby programu v múzeu má oveľa väčší význam jeho príprava. Dedina sa zaktivizuje, oživí sa činnosť miestnej folklórnej skupiny, objavujú sa žijúci remeselníci a výrobcovia. Vyhľadávajú sa zabudnuté artefakty, doklady,

fotografie o histórii a živote ľudí obce v minulosti. Tieto predmety nemajú len jednorazový význam pri podujatí. Často doplnia kroniku obce, stanú sa základom výstavky, mnohé sa dostanú aj do múzea. Program má veľký význam pre zvýšenie kultúrneho povedomia aj pre tých občanov obcí, ktorí sa priamo nepodieľajú na príprave podujatia. Hovorí sa o ňom a je vecou prestíže sa ho aj zúčastniť. Vedenie obce na túto príležitosť pozýva aj svojich slávnych a významných rodákov, je to príležitosť ukázať sa a pochváliť.

Už tradične v prvú októbrovú nedeľu sa v Múzeu liptovskej dediny uskutočňuje program Poďakovanie za úrodu, ktorý sa teší veľkému záujmu verejnosti. Je príkladom spolupráce múzea, štátnej správy, samosprávy, cirkvi a podnikateľských subjektov. Okrem spoločenského významu má podujatie veľký prínos pre rozvoj miestnej kultúry, aktivizáciu obcí, vedie k náboženskej znášanlivosti a tolerancii. Upevňuje národné povedomie a vzťah k tradičnej ľudovej kultúre u obyvateľov kultúrohistorického regiónu Liptov. Programu sa zúčastňujú liptovské obce z troch okresov: Ružomberok, Liptovský Mikuláš a Poprad. Ide o veľkú dožinkovú slávnosť, ktorej súčasťou sú ekumenické bohoslužby, ochutnávka ľudových jedál a koláčov z každej zúčastnenej obce a bohatý program folklórnych skupín. Podujatie sponzorujú poľnohospodárske družstvá, podniky a obce.

Príkladom prezentácie tradičných, ale aj súčasných foriem kultúry nielen Liptova, ale aj ďalších regiónov v rámci Slovenska je program „Ovčiarska nedeľa“, ktorá v posledných rokoch prerástla z regionálneho na celoslovenské podujatie. Na tohtoročnej Ovčiarskej nedeli sa zúčastnili účinkujúci z Liptova, Oravy, Horehronia, Podpoľania, Gemera, Malohontu, Spiša. Okrem ovčiarskeho tanečného a hudobného folklóru sa po prvýkrát uskutočnila prehliadka tradičného odevu, doplnkov a artefaktov ovčiarov zo spomenutých regiónov „Bačovia, valasi odetí do krásy“. Významnou súčasťou aktivizačno-prezentačných podujatí Múzea liptovskej dediny sú ukážky ľudových výrob a postupov. Najčastejšie sú to textilné techniky, rôzne spôsoby spracovania a výroby z dreva, kože, kovu, výroby ľudových šperkov, ľudových hudobných nástrojov, ale aj súťažné prehliadky v umeleckom stvárnení predmetu a zručnosti v práci s materiálom. Napríklad je to celoslovenská súťaž rezbárov „O Slosiarov nožík“ v kategórii pastierske rezbárske umenie či VII. ročníkov celoslovenskej súťaže medovníkárov „Maľované na medovníku“.

Múzeum liptovskej dediny v Pribyline predstavuje osobitnú a progresívnu formu prezentácie a popularizácie ľudovej kultúry. Programové podujatia patria medzi živé kultúrne formy a sú výsledkom aktivity a záujmu rôznych skupín súčasného obyvateľstva. Sú výsledkom premyslených animačných aktivít múzea, ktorých cieľom je nielen pripraviť hodnotný kultúrny program, prilákať do múzea návštevníkov, ale predovšetkým aktivizovať miestnu kultúru v obciach Liptova.

Mimovládne organizácie tzv. tretí sektor nie je ešte stále v našich kultúrnych inštitúciách dostatočne docenený a hlavne využívaný partner a zdroj finančných alebo materiálnych prostriedkov. Štátna správa alebo samospráva a tretí sektor by nemali byť v konflikte. Mali by byť chápané ako dva spôsoby, dve cesty riešenia spoločných problémov. Veľmi dôležitá je vzájomná komunikácia medzi zriaďovateľmi kultúrnych inštitúcií a organizáciami tretieho sektora v oblasti kultúry.⁸² Pri Múzeu liptovskej dediny v Pribyline už takmer osem rokov pôsobí občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, ktoré pôvodne vzniklo ako nadácia. Prvotným zámerom bolo aktivizovať a preklenúť dobu stagnácie v budovaní múzea, predovšetkým dobudovať rozostavaný objekt kostola z Liptovskej Mary. V období po preregistrácii na občianske združenie sa hlavná činnosť sústredila na podporu propagácie ľudovej kultúry, ochranu kultúrneho dedičstva, edičnú a vydavateľskú činnosť publikácií z oblasti ľudovej kultúry, vydávanie propagačných materiálov a pod. Významnou je aj realizácia rôznych projektov určených na úpravu a revitalizáciu areálu múzea, napríklad

⁸² PAULINIUVÁ, Z. – ONDRUŠEK, D.: Tretí sektor: východiská, bariéry a cesty k udržateľnosti, In: Kultúra & Politika, Seminár: Kultúra a tretí sektor, ADADE s.r.o. Banská Bystrica 1999.

úprava plôch, výsadba stromov solitérov a inej zelene, výstavba nového amfiteátra a posledným projektom je budovanie expozície zaniknutej Považskej lesnej železničky.

Múzeum liptovskej dediny v Pribyline je od roku 2000 sídlom občianskeho združenia Únia múzeí v prírode na Slovensku. Toto združenie vzniklo na základe odbornej komisie pre prácu múzeí v prírode, ktorá vznikla na začiatku 90. rokov pri Zväze múzeí na Slovensku. Cieľom je združiť všetkých desať múzeí v prírode a postupne vytvárať podmienky pre ich všestranný rozvoj ako moderných múzejných a prezentačných inštitúcií.

Aj pri registrácii tohto občianskeho združenia hlavným zámerom bolo okrem riešenia odbornej problematiky hľadať formy a cesty získania finančnej a materiálnej pomoci pre múzeá, pre ich propagáciu a popularizáciu ich činnosti a poslania.

Diskusia o etike v etnologickom výskume (Svidník, máj 2002)

V rámci XV. Valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV sa konalo diskusné fórum na tému Etika v etnologickom výskume. Vstupné slovo do diskusie pripravil na žiadosť organizátorov Juraj Podoba, ktorý osobne nebol na diskusii prítomný. Okrem priebehu časovo obmedzenej diskusie uverejňujeme doplňujúce informácie, ktoré na diskutovanú problematiku nadväzujú.

Na okraj diskusie o využívaní informačných etnografických prameňov

Juraj Podoba

Prvý raz som sa stretol s diametrálne odlišným pohľadom na nakladanie s informáciami získanými etnografickým výskumom pred desiatimi rokmi v diskusii s Milanom Stanekom. Rozhovor sa odohrával v jeho príjemnom bazilejskom byte plnom artefaktov tradičnej kultúry z Novej Guiney. Točil sa práve okolo Milanových etnografických výskumov na tomto vzdialenom exotickom ostrove. Moje zvedavé otázky smerovali aj k organizácii týchto náročných výskumných akcií. Pochopiteľne som sa pýtal aj na to, kde a ako je uložený etnografický materiál, ktorý získal počas svojich opakovaných návštev u Papuáncov. Milan obrátil ukazovák ku stropu: „Všetky pásky s nahrávkami z mojich výskumov sú vo veľkom kufri na povale“. Na môj značný údiv, že nie sú uložené v dokumentácii Etnologického seminára Univerzity v Zürichu, kde Milan vtedy pôsobil, resp. aj iných švajčiarskych etnologických pracovísk, na ktorých bol zamestnaný počas svojich výskumných ciest do Papuy, reagoval lakonicky: „Tie rozhovory som nahrával ja. Konečne, čo je koho do toho, o čom sa so mnou tí Papuánci zhovárali“. Môj údiv odchovanca Národopisného ústavu, kde „škatule“ sa zdali byť alfou i omegou etnografického výskumu, tým ale nijako nezmenšil. Spomínaný rozhovor mi dlho neschádzal z mysle. Ale nakoniec som sa aj na základe skúseností z vlastných výskumných aktivít počas 90. rokov, ktoré neboli orientované na zber „tradičného materiálu“, stotožnil s pohľadom kolegu Staneka.

Problematiku informačných prameňov a spôsobu ich využívania kvalitatívnymi spoločenskovednými disciplínami je možné vnímať zo štyroch aspektov: technického, právneho, metodologického a etického. Technické aspekty zjavne nie sú predmetom tejto diskusie o nakladaní s informačnými prameňmi a ich využívaní. K právnym sa ako laik nebudem vyjadrovať, rád ich prenechám právnikom-profesionálom. V tomto príspevku sa sústredím na aktuálne dôsledky zmenenej situácie na diskutovanú problematiku. A to jednak na vplyvy celospoločenských zmien, jednak na dôsledky zmien samotnej disciplíny.

Doterajšia prax je poplatná prístupom, ktoré v povojnovom období kreovala prvá, dnes už emeritná generácia profesionálnych etnografov a folkloristov. Samozrejme v úplne iných podmienkach, než aké platia v súčasnosti. A v úplne inej vývinovej fáze disciplíny, a to nielen v zmysle objektu, predmetu a obsahu etnografického bádania, ale jej celkového začlenenia do teoreticko-metodologického a epistemologického rámca sociálnych a humanitných vied. A treba dodať, že až do začiatku 90. rokov v dokonalej izolácii od vývoja relevantnej časti vedy

v Európe a vo svete. Práca v teréne mala charakter tzv. záchranných výskumov, čiže záujem sa koncentroval na zachytenie spomienok, rozprávania z časove vzdialenejších i veľmi vzdialených období, o fakty a artefakty reprezentujúce tradičnú kultúru – presnejšie povedané o to, čo boli československí národopisári ochotní akceptovať ako tzv. ľudovú kultúru, o archaické vrstvy folklóru a jeho súčasné pestovanie v pôvodnom prostredí. Výskumy, resp. vôbec bádateľské záujmy etnografov/národopisárov dôsledne vylučovali aktuálnu súčasnosť a aktuálne, vedecky relevantné problémy (napríklad výskum tzv. družstevnej dediny v 50. i v 80. rokoch bol touto generáciou i jej odchovancami interpretovaný ako ideologický diktát), ako aj problémové či nebodaj kontroverzné a konfliktogénne témy a problémy. Ak aj niektorí bádatelia realizovali výskumy na problémové alebo intímnejšie témy, opäť išlo o udalosti a fakty z mladosti/detstva zväčša prestarnutých informátorov, čím informácia strácala svoju aktuálnosť, a tým aj určitú problémovosť pre informátora a jeho okolie. Samozrejme, v rámci slovenského národopisu existovali aj alternatívne prístupy k zameraniu výskumov, išlo však iba o niekoľkých jednotlivcov, ktorí nemali možnosti a zjavne ani záujem vnútiť väčšine diskusiu o zmene prístupov k nakladaniu a využívaniu informácií a dát získaných etnografickými výskumami. Okrem toho sa záchranné výskumy realizovali predovšetkým v rurálnych sídlach marginálnych regiónov. Zvyčajne sa sústreďovali na najstaršie ročníky a najmenej vzdelané skupiny obyvateľstva vidieckych lokalít. Celkovým záujmom disciplíny o „starinu“ sme tak u obyčajných vidiečanov, ako aj u lokálnych elit a politickej reprezentácie komunit, v ktorých sa etnografické výskumy realizovali, vzbudzovali skôr dojem neškodných čudákov než sociálnych vedcov, ktorí zhromažďujú, spravujú a interpretujú sumu informácií zásadného, a často aj veľmi osobného až intímneho charakteru. Spôsob, akým sa disciplína prezentovala a vlastne stále prezentuje navonok (farebné romantické knižky, kde bezproblémovosť a názorová neurčitnosť sú akoby imanentnou kvalitou disciplíny, zbierky selektovaných folklórnych textov, deskriptívne lokálne a regionálne monografie a pod.) ich v tomto presvedčení mohli iba utvrdzovať. Nakoniec, celkom oprávnene. Najmä pre „nositeľov lokálnych tradícií“, organizátorov folklórneho hnutia, dedinských učiteľov a osvetových pracovníkov bolo zjavne prestížnou záležitosťou, ak sa ich meno objavilo v zoznamoch informátorov, ktorým národopisári často opatrovali monografické práce. Alebo ich fotografia v obrazovej prílohe. Kvalitné problémové etnografické práce, idúce realite „pod kožu“, ktoré sa už od 50. rokov objavovali na stránkach periodík a zborníkov, patrili k menšinovej produkcii disciplíny a informátori, resp. reprezentanti lokálnych elit ich zrejme (a asi aj našťastie) nečítali.

Tzv. etnografia mesta, ktorá sa v 80. rokoch zdala byť nositeľkou metodologickej inovácie, vo svojej bezproblémovosti výberu tém a okruhu informátorov, ako aj informačných prameňov, ktorých charakter je zväčša už mimo rámca pramenného bádania ako tradicionalistického národopisného, tak i moderného etnologického výskumu, bola skôr novým potvrdením starých „osvedčených“ prístupov.

Neslobodno tiež zatvárať oči pred skutočnosťou, že disciplína sa profesionalizovala a inštitucionalizovala v podmienkach totalitného štátu, ktorý bol ovládaný byrokratickým a represívnym aparátom. Výskumník „z mesta“, zamestnanec štátnej akademickej alebo kultúrnej inštitúcie zvyčajne vyvolával/mohol vyvolávať v skúmanom sociálnom prostredí zmes pocitov rešpektu k „predstaviteľovi“ totalitnej moci a ambivalentnej úcty ku vzdelanému mestskému „pánovi“. I keď skúsenosti z práce v teréne počas uplynulých desaťročí mohli byť a zrejme aj boli rôzne, výskumník sa pri spracovaní a publikovaní etnografického materiálu nemusel obávať negatívnych reakcií zo strany jednotlivcov, skupín alebo komunit, ktoré boli v teréne predmetom jeho bádateľského záujmu. A ani zo strany reprezentantov týchto skupín. Obavy mal z úplne iných „skupín“.

Zmena režimu a následná, často kontroverzná a ambivalentná transformácia spoločnosti mení aj postavenie etnografa-výskumníka. Mení vzťah bádateľa, ako aj vedeckých a

kultúrnych inštitúcií k informačným prameňom získaným etnografickým výskumom, ktoré spravujú. Mení sa aj vzťah k informátorom v súvislosti s publikovaním informácií a dát, ktoré výskumník od nich získal. Obavy z ideologických a politických limitov a sankcií vytváraných totalitným režimom postupne nahrádzajú problémy vlastné otvorenej demokratickej spoločnosti, navyše sa nachádzajúcej v stave hodnotového postkomunistického chaosu. Nová situácia prináša nové výzvy a problémy, na ktoré by vedecká komunita mala patrične reagovať.

Diskutovaná zmena prístupu k informačným prameňom má dve základné roviny:

1. Zmeny prostredia (politického, sociálneho, ekonomického, kultúrneho), v ktorom veda pôsobí.
2. Zmeny v rámci vlastnej vedy.

Ad. 1. Zmeny prostredia môžeme pozorovať v niekoľkých oblastiach:

- Zmeny právneho prostredia, najmä existencia zákonov na ochranu osobných údajov.
- Generačná výmena v rámci celej spoločnosti. Dnes sú najstaršou žijúcou generáciou ľudia narodení počas a okolo I. svetovej vojny. Ide o generáciu s výrazne odlišnými postojmi a hodnotovými orientáciami, než aké mali generácie, skúmané „klasickými“ etnografickými záchrannými výskumami. Nehovoriac už o každej nasledujúcej generačnej skupine. S tým súvisí aj zmena úrovne vzdelania, celkového spoločenského rozhl'adu a životných očakávaní informátorov. Skrátka, k dnešným informátorom je nutné hľadať iné prístupy, než k dedinským „ujom“ a „tetám“, ktoré sa vždy akosi automaticky považovali, a mnohými sú zrejme naďalej považovaní za „informátorské jadro“ pre každého etnografa pracujúceho v teréne. Dá sa predpokladať, že až na niektorých príslušníkov dedinskej inteligencie týchto „klasických“ informátorov príliš nezaujímalo, čo sa vlastne deje s informáciami, ktoré poskytli výskumníkovi. Toto sa už nedá jednoznačne tvrdiť o súčasnom tridsiatnikovi s maturitou. Nehovoriac už o takých informátoroch, ktorých úroveň vzdelania a všeobecného rozhl'adu, vrátane právneho vedomia, môže vysoko prevyšovať vzdelanie a rozhl'ad etnografa-výskumníka.
- Zmena politicko-spoločenského prostredia a celkovej spoločenskej klímy. V atmosfére sociálne homogenizovanej a názorovo a politicky nivelizovanej spoločnosti s tabu témami nielen z hľadiska publikovania, ale aj terénneho výskumu (ktoré boli každému jasné, na oboch stranách vzťahu výskumník – informátor) bola pozícia bádateľa jednoduchšia a jednoznačnejšia ako dnes. Podobne to bolo pri narábaní s informačnými prameňmi. Nepochybne to viedlo k výraznej limitovanosti skúmaných tém a problémov s negatívnym dopadom na charakter a vývoj samotnej disciplíny, ale z perspektívy diskutovanej problematiky bola situácia priehľadnejšia, menej problémová a konfliktogénna.

Ad 2. Pomenovať zmeny samotnej disciplíny je určite zložitejšie, keďže ide o problematiku s procesuálnym a výrazne kontroverzným charakterom.⁸³ Napriek

⁸³ Čitateľ si už iste všimol, že namiesto názvu odboru používam termín „disciplína“. Nepovažujem za funkčné v súvislosti s diskutovanou problematikou používať termín „etnológia“, a to z viacerých dôvodov. Pod týmto, v kontexte spoločenských vied na Slovensku zatiaľ bližšie nedefinovaným pojmom sa v dnešnej dobe skrýva viacero odborných prístupov a (sub)disciplín s rôznym teoreticko-metodologickým pozadím a smerovaním, intelektuálnou úrovňou, ako aj nie vždy totožnými vedeckými ambíciami a aspiráciami. Keďže nebol a dodnes nie je v národopisno/etnograficko/ folkloristicko/etnologickej komunite záujem a často zrejme ani schopnosť diskutovať zásadné metodické, metodologické a epistemologické problémy vlastného odboru (čo bolo naposledy zrozumiteľne demonštrované na konferencii v Topoľčiankach v novembri 2001), diverzifikácia odborných postojov a prístupov je preto už tak značná, že sa stráca zrozumiteľnosť vzájomnej komunikácie. Otázky súčasného charakteru odboru a jeho vnútorných problémov nie sú témou tohto textu, nemožno ich však úplne obchádzať. Bytostne sa totiž viažu nielen na výskumné ciele a metódy, ale aj na vzťah k využívaniu a nakladaniu s informačnými prameňmi. A to ako pre odlišný charakter a ciele jednotlivých disciplín, zhovievavo zastrešených termínom „etnológia“, tak aj v dôsledku diferencovaného miesta poznatkov získaných etnografickým výskumom v ich vedeckej optike a zameraní. Vráťane odlišnosti očakávaní kvality samotného výskumu, resp. jeho výsledkov. Čo samozrejme súvisí hlavne s miestom, ktoré jednotlivé (sub)disciplíny, spoločne

ambivalentnosti vývoja disciplíny, v podstate od prvej tretiny 90. rokov je realitou pomalé otváranie sa vplyvom a kontaktom s európskou vedou. Už od prelomu 70. a 80. rokov je súčasťou etnografického bádania aj výskum sociokultúrnych procesov v rámci súčasnej (v 80. rokoch reálnesocialistickej, v 90. rokoch postkomunistickej) spoločnosti. Ale stále dominantne v rurálnom prostredí. V priebehu 90. rokov sa viac presadzuje aj záujem o výskum aktuálnych problémov. Svoju úlohu tu zrejme zohráva aj zapojenie sa viacerých slovenských akademikov do medzinárodných projektov. Aj keď neurčitosť, bezproblémovosť a metodologická nejasnosť národopisného pohľadu na človeka a spoločnosť veľmi životaschopne kontinuuje do dnešných dní, viacero etnografických výskumov aj publikovaných výstupov bolo počas uplynulého desaťročia orientovaných na vysoko aktuálne problémy. (Napríklad kolektivizácia a prenasledovanie „kulakov“, charakter a dopady transformačných procesov a v ich rámci transformácia vidieka, problematika chudoby a jej ruralizácia, menšinová problematika a skupinové identity, etnicita, nacionalizmus a etnický konflikt, holokaust, príčiny a dôsledky zmien sociálnej štruktúry, lokálne elity, konfesiónálne štiepenie spoločnosti, sociokultúrne pozadie volebného správania a politickej kultúry, sociálne hnutia a pod.). U časti slovenských etnológov postupne dochádza aspoň k čiastočnej akceptácii prístupov a metód politickej a ekonomickej antropológie, s jasným záujmom o aktuálne problémy meniacej sa spoločnosti. Alebo so záujmom o nedávnu minulosť, ktorá ale presahuje do života súčasníkov a výrazne ho ovplyvňuje. Je jasné, že pri takto tematicky a problémovo orientovanom etnografickom výskume bude mať informácia získaná face-to-face komunikáciou inú kvalitu a iný význam, než pri záchranných etnografických alebo archívnych výskumoch. Pre výskumníka, disciplínu, informátora, jeho sociálne milieu, za istých okolností vlastne pre celú spoločnosť. Je oveľa závažnejšia, intímnejšia, môže mať výrazný osobný a zároveň verejný rozmer. Zmenené zameranie disciplíny núti výskumníka k pozor-nejšiemu, opatrnejšiemu, uvažlivejšiemu a premyslenejšiemu nakladaniu so získanými informáciami, resp. s informáciami z archivovaných etnografických materiálov. Zverejnením informácií získaných v teréne (aj ústnym, nielen publikačným) je možné za istých okolností ovplyvniť život informátora a jeho sociálneho prostredia, niekedy možno až závažným spôsobom.

Tento vývoj disciplíny preto prináša iné miesto informátora a ním sprostredkovanej informácie v etnografickom výskume. A to ako vo vzťahu výskumník – informátor, tak i vo vzťahu akademická (vedecko-výskumná) inštitúcia – informátor, resp. v istom slova zmysle vo vzťahu skúmaného sociálneho prostredia (hlavne jeho reprezentantov, resp. elít) k celej disciplíne. Následne aj vzťahu spoločnosti k disciplíne a k inštitúciám, ktoré ju reprezentujú. Zdôrazňujem to preto, aby som upozornil na nebezpečenstvo eliminovania diskutovaného problému na dôsledky zákona o ochrane osobných údajov. Čo je iba jeden, istotne veľmi dôležitý, rozmer celého problému. Tento stav, resp. proces by mal byť perspektívnym cieľom lídrov disciplíny, pretože podporuje vážnosť jej pozície tak v štruktúre vedy, ako aj v očiach spoločnosti (decíznej sféry, „kultúrnej verejnosti“, intelektuálnych elít a pod.). Spoločnosť a

sa označujúce za etnológiu, zaujímajú v systéme (spoločenských) vied. Úplne iný bude postoj folkloristu čerpajúceho zo starších zberov folklórneho materiálu, než výskumníka so záujmom napríklad o ľudový odev alebo poľnohospodárske náradie, založenom na reprodukcii medzivojnového národopisu v jeho normalizačnej redakcii, odlišný od postoja sociálneho antropológa skúmajúceho napríklad súčasnú transformáciu vidieka, zmeny sociálnej štruktúry v tranzitnom období, súčasné náboženské prejavy alebo problematiku skupinových identít, alebo sociálneho historika mapujúceho metódou „oral history“ udalosti pred päťdesiatimi alebo sedemdesiatimi rokmi. Až po urbánneho etnológa, ktorý spracováva subjektívne postrehy zo svojho bezprostredného okolia doplnené o memoárovú literatúru a poznatky z dobovej tlače. Pri koncipovaní textu som vychádzal z predpokladu, že záujem diskutovať o vysoko aktuálnej problematike informačných prameňov, by mal spájať všetky tieto skupiny. Mal by zaujímať každého, kto sa aspoň čiastočne opiera o kvalitatívny etnografický výskum.

jej elity budú odlišne reflektovať akademickú komunitu kvalifikovane sa vyjadrujúcu k aktuálnym vedeckým otázkam, resp. k jej problémom, než ku produkcii deskriptívnych typologických prác o artefaktoch zanikajúcej/zaniknutej roľníckej kultúry. Prináša to samozrejme tak nové výzvy, ako aj nové problémy a novú zodpovednosť.

Vedecké komunity etnológov/antropológov v západnom svete prijali etické kódexy, ktorými by sa mali riadiť. Etike výskumu, narábaniu s informačnými prameňmi a dátami, vzťahu k informátorovi a miestu a pôsobeniu výskumníka v teréne je v nich venovaná veľká pozornosť. V mnohých má doslova kľúčové postavenie. Týmito kódexmi je možné sa inšpirovať, minimálne by sme o nich mali začať vážne diskutovať.

Podľa môjho názoru sú popri právnych otázkach (zákon o ochrane osobných údajov) dôležité dva momenty:

1. Ochrana informátora (informačného zdroja), ktorá by pre výskumníka i vedecko-výskumné inštitúcie, a teda pre celú disciplínu mala byť prioritou. Spoločenské vedy založené na kvalitatívnom výskume by preto mali zmeniť zaužívanú prax.
2. Ochrana výskumníka, vedecko-výskumných inštitúcií, a teda disciplíny samotnej, ako aj reprezentácia jej prirodzených záujmov vo vzťahu k získavaniu, spracovávaniu, ochrane, využívaniu a publikovaniu informácií a dát, získaných etnografickým výskumom.

Podotýkam, že oba momenty považujem za úplne rovnocenné. Teda diskutovať by sa nemal iba prvý moment, čo sa často deje, a to už aj u nás. Jeho zdôrazňovanie na úkor druhého momentu (alebo pri jeho ignorovaní) môže viesť k spochybneniu zmyslu ďalšej existencie disciplíny, s dopadom na jej budúci charakter. Hovorím teraz o trendoch prichádzajúcich najmä z prostredia americkej postmodernej antropológie a ich propagácie aj na európskom kontinente. Podľa môjho názoru sa môže disciplína dostať do vážnych problémov, ak sa bude na jednej strane vo vyššie charakterizovanej zmenenej politicko-spoločenskej situácii kontinuovať doterajšia ľahostajnosť a nezaujem diskutovať a riešiť základné a zásadné problémy odboru, pričom sa bude naďalej zotrvávať na modeli normalizačnej redakcie medzivojnového národopisu. Na strane druhej môžu vzniknúť problémy nedostatočne kritickým a realistickým preberaním niektorých trendov, ako aj neschopnosťou disciplíny chrániť a reprezentovať svoje záujmy. Naznačujem teraz obavy z trendov najmä z produkcie „intelektuálov z východného pobrežia“ a ich európskych pendantov, ktoré v politickej rovine reprezentuje tzv. „political correctness“. Pokiaľ by sa aj v Strednej Európe presadilo také vnímanie skúmaného sociálneho prostredia a pozícia informátora, aká sa momentálne diskutuje (nielen) v americkom akademickom prostredí, reálne to znamená koniec kvalitatívnych sociálnych vied. V takejto situácii mi potom uniká, načo by mali naďalej existovať sociálne vedy (a samozrejme aj vedecké inštitúcie) v spoločnosti, kde vyslovenie banálnych skutočností môže viesť k súdnym procesom alebo spoločenskej diskreditácii a marginalizácii. V tejto súvislosti sa natíska paralela s totalitnou spoločnosťou, ktorá síce vytvorila inštitucionálnu vedeckú základňu porovnateľnú s podmienkami v západných liberálno-demokratických spoločnostiach, avšak nemala záujem využívať sociálne vedy na sebaopoznávanie a sebareflexiu, ani na pomenovanie a analýzu vlastných problémov. A vieme, ako to s ňou dopadlo. Toto sú však už úvahy mimo vymedzený rámec diskusie.

Diskusné fórum

M. Mušinka: My sme si mysleli, že keď padne komunistická cenzúra a nastane demokracia – budeme môcť písať a publikovať, čo chceme. Veď je sloboda slova zaručená ústavou, zákonmi a medzinárodnými konvenciami. Ukazuje sa, že to vôbec tak nie je. Príklad, o ktorom hovoríme (zákaz distribúcie knihy na základe jednej vety, voči ktorej niekto vzniesol

námietku) je názornou ukážkou absurdity. Lenže táto absurdita v novom tisícročí bude sa rozvíjať geometrickým radom a prenikne do všetkých sfér života – i do nášho národopisu (či už ho budeme volať etnológiou, kultúrnou antropológiou alebo ináč). Uvediem konkrétny príklad:

Pred pár rokmi prišiel za mnou mladý absolvent odboru etnológia na Karlovej univerzite v Prahe Stanislav Kužel (dnes člen Katedry sociálnej a kultúrnej antropológie Západočeskej univerzity v Plzni). Chcel písať kultúrnoantropologickú monografiu o lokalite na slovensko-rusínskom etnickom pomedzi, kde by boli náboženské problémy, a navyiac žili aj Rómovia. Poradil som im svoju rodnú obec Kurov v Bardejovskom okrese. Prestáhol sa do Kurova, žil tam takmer šesť mesiacov a napísal perfektnú prácu, ktorú úspešne obhájil ako dizertačnú prácu na Karlovej univerzite. Jeden výtlačok mi venoval. Aké bolo moje prekvapenie, keď som zistil, že moja dedina v práci už sa nevolá Kurov, ale Hromov. My sme sa učili, že u každého informátora musíme zaznamenať nielen jeho meno, ale aj vek, vzdelanie, sociálne postavenie, u významnejších informátorov aj ich životopis. V Kuželovej práci niet jediného mena informátora. Všetci sú skrytí pod kryptonými. Dokonca v xerokópii stránok z kroniky obce, ktoré tvoria prílohu práce, názov obce je všade zamenený na „Hromov“ a z mien a priezvisk sú ponechané iba iniciály. „Prečo?“ pýtam sa. „Aby sa niekto neurazil a nedal ma k súdu,“ znela odpoveď. Ale ako si ja budem môcť overiť to, čo si tam napísal? Ako bude môcť niekto robiť opakovaný výskum po niekoľkých rokoch či desaťročiach? Tu sa vynára ešte jedna otázka: Žakarovčania, Čičmanci, Važťania – sú hrdí na to, že o ich obci existujú monografie. Môžu byť Kurovčania hrdí, že o nich je monografia pod názvom „Hromov“? 99 % Kurovčanov by bolo hrdých, že ich mená sa dostali do vedeckej práce, lenže možnože by sa našiel jeden, ktorý by sa cítil urazený (zvlášť v tak citlivej otázke, ako sú náboženské konflikty a rómska problematika) a pohnal by autora pred súd kvôli urážke na cti. Žalobca by súd pochopiteľne vyhral, a S. Kužel by mu musel zaplatiť obrovskú sumu. Ten, aby sa vyhol potenciálnemu konfliktu s jedným informátorom, dal do anonymity nielen všetkých ostatných, ale aj názov lokality zamenil pseudonymom. Nie je to absurdita?

V druhom tohtoročnom čísle Českého lidu S. Kužel zaujímavým spôsobom porovnal Hromov s Bialou (Šarišským Čiernym). Pekná štúdia, lenže identifikovať tieto lokality môže iba človek, ktorý ich pozná.

Pýtal som sa prof. D. Scheffela, kultúrneho antropológa z Kanady, ako je to u nich. Ten mi potvrdil, že na Západe je to bežný jav, podmienený predovšetkým „ekologickými“ záujmami samotných vedcov. Keby niekto vydal knihu o nejakom kmeni v africkej džungli a uviedol jeho presné koordináty, tak v zápätí sa tam pohnú novinári, filmári, turisti a znemožnia bádateľovi akýkoľvek ďalší výskum. Aby sa tak nestalo, predvídajú bádatelia nikdy neuvádzajú skutočné koordináty objektu výskumu, ale zamieňajú ho vymysleným pseudonymom, teda vedome klamú čitateľov a záujemcov o preverenie ich publikovaných výsledkov zámerne smerujú na falošnú stopu. Pýtam sa: Sú takto koncipované práce lepšie, ako práce klasikov cudzokrajnej etnografie Holuba, Miklucho-Maklaja, v ktorých každá maličkosť je identifikovateľná i po sto rokoch? Vynára sa aj otázka, kde sú hranice tohto „utajovania“. Za chvíľu bez písomného súhlasu (a honoráru) nebudeme môcť uverejniť ani len ľudovú pieseň od speváka, nehovoriac už o jeho životopise alebo, nedaj Bože, fotografii. Zakázaným ovocím sa stanú pre nás nielen spomienkové rozprávania, ale aj svadby (veď je to súkromná záležitosť), obyčaje, obrady atď. Povedie to k tomu, že etnológovia budú natoľko opatrní, že radšej budú vymýšľať teórie o ľudovej kultúre vo svojich kabinetoch, ako by šli skúmať túto kultúru v teréne. Keď už sme pri tej absurdite, rozviňme absurditu do krajnosti. Čo ak kolega S. Kužel sa bude cítiť dotknutý skutočnosťou, že mu pripisujem zámenu Kurova a Šarišského Čierneho na Hromov a Bialu a poženie ma k súdu. Súd nepochybne vyhrá, lebo v jeho prácach niet ani zmienky o tom, že Kurov je Hromov a Šarišské Čierne sú Biala. To je iba moja dedukcia a tá pred súdom neobstojí. Podľa platných predpisov mal by som mať od S.

Kužela písomný súhlas na zverejnenie jeho mena už za týmto okrúhlym stolom a ja takýto súhlas pochopiteľne nemám. Nezostáva mi nič iné, len v písomnej verzii tohto príspevku zameniť jeho meno a priezvisko iniciálami, aby som sa vyhol eventuálnemu konfliktu. Ja to však neurobím, lebo som ešte zo „starej školy“ a tá mala iný názor na „utajované skutočnosti“.

V. Feglová: Chválím čo si povedal, ale druhá vec je taká, čo keď sa ukáže, že aj tieto opatrenia sú slabé. V prípade, keď robíš prípadovú štúdiu z nejakej lokality, musíš de facto nejakým spôsobom ilustrovať zásadné vplyvové skupiny v tej lokalite, ich argumenty, odlišné stratégie a vtedy aj iniciály informátora sú zväčša pre domáceho obyvateľa identifikovateľné. Pre mňa kardinálnou otázkou je, ako byť chránená pre prípad, že musím dokázať pravdivosť výpovede informátora. Je to individuálna povinnosť a starosť výskumníka alebo, ak ma vyslala organizácia, v ktorej pracujem, je povinná archivovať a starať sa o audiopásy z výskumu. A už nehovoriac o budúcnosti, že o tridsať rokov..., môžeme ísť ad absurdum. O tridsať rokov bude nová lobistická skupina, ktorá sa môže zaujímať o vyznania, vysvetlenia akejkoľvek situácie niektorých ľudí. Časť z nás pozná z terénu šok, keď informátor bezstarostne (možno zlomyseľne, možno bez tohto podtextu) povie: „Tá? Tá gardistická rodina?...“ Keď som správny etnograf, pri prepise materiálu tento výrok zapíšem. Nikde nie je zaručené, že tento údaj zostane utajený. Ja si nemyslím, že pri všetkých témach hrozí takáto možnosť. Aj väčšina z nás vie, to je vždy v situácii, keď nie je dobrá klíma – pred voľbami a tak ďalej, že dokonca úplne bežné témy, ktoré sa týkajú klasickej etnografie sa robia ťažko, banálne údaje informátori chránia opatrením povediac: „To nenahrávajte, to nikde nepovedzte.“ Myslím, že málokto bol z nás doteraz tak konzekventný, že má písomný súhlas použiť údaje získané od informátora. Pokiaľ získavame údaje od mienkotvornej skupiny v tej lokalite, ona vás sakramentsky dá do poriadku, čo môžete povedať, povie vám, čo si neželá a čo chce, aby bolo v prípade publikovania autorizované.

M. Dubayová: Dnes sa šíri taká jatrogénna nemoc z podávania žalôb. Akonáhle niekto zistí, že ktosi vyhral s podaním žaloby kvôli nejakej nepodstatnej záležitosti, strhne sa lavína. Teraz nehovorím len o Rómoch. Ja pevne dúfam, že v prípade problémov sa nejako obhájim. Mienim však s ich výskumom prestať, pretože to naozaj začína byť čím ďalej tým chúlостivejšie práve vzhľadom k citlivej problematike rás. Dnes povedať, že je niekto rasista, tak to je ako „líznuť do nanuka“. To je absurdné. Pre hocijakú maličkosť môže byť človek označený ako rasista. To je presne to, čo hovorí Juro Podoba, s tým absolútne súhlasím, že tá absurdita politickej korektnosti vlastne zväzuje ruky. Každý argument je dobrý, ak chcú niekoho zdiskreditovať.

M. Paríková: Otvorili ste to, čo my neovplyvníme. Túto situáciu priniesla klíma, doba a priznajme si, že na druhej strane sa môžeme zhostiť tém, ktoré sú tak prepotrebné, pretože to sú sociálne dejiny. Ale chcem povedať jedno. Práve táto absurdná bezbrehvosť možností obvinení, veď to je ako Agáta Christie, čo sme si tu predviedli... Ale myslím, že my máme jednu možnosť. Už existujú určité právne zákony, ktoré ako každý zákon sú menej alebo viac dokonalé. Ja si myslím, že tu je šanca poprosiť, alebo urobiť spoluprácu a požiadať o radu právnikov.

Z pléna: Nedá sa...

M. Paríková: Tak potom zabaľme moju reemigráciu, zabaľme tvojich Rómov, knihu Rómsky dejepis, všetky oral history témy... Ja odmietam povedať jedno. Odmietam povedať, aby sme sa vzdali tém, ktoré by sme nemohli robiť. Som presvedčená, že určite sa nevyhneme nejakým bláznom, ktorí nás za sebemenšiu vec obvinia. A preto treba vymyslieť isté penzum za spolupráce právnikov a nás. Inú cestu nevidím. Lebo vzdať to a povedať, že to nebudeme robiť, znamená vzdať sa svojej metódy!

M. Dubayová: Lenže to je absurdné zakrývať mená a zakrývať dedinu. Lebo to potom si ja môžem pekne po niekoľkých skúsenostiach od stola napísať.

V. Feglová: Uvediem príklad nášho kolegu Kanovského. Uchádzal sa o grantový výskum v Austrálii. Tam existujú predpisy, že ak chceš robiť výskum, musíš mať od nich súhlas, spišeš materiál, ktorý nielen že je v angličtine napísaný, musí byť aj preložený do pôvodného jazyka, musí byť autorizovaný a potom napíšeš štúdiu, ktorú oni schvália, či môže byť v takej podobe vypublikovaná. Tak mi to aspoň interpretoval pri jednej spoločenskej príležitosti.

I. Murín: Vy to máte pomerne jednoduché, keď vašou správou je textový výstup. Ale čo my, čo máme vizuálny výskum. My ho ako začerníme? Vizuálna antropológia potom tým pádom končí!

M. Paríková: My dávame práve dôraz na originalitu alebo špecifickosť interpretácie našej vedy.

O. Bodorová: Chcem položiť triviálnu otázku. Má Ústav etnológie alebo spoločnosť vypracované pokyny narábania s archívnym materiálom? Ak nie, tak je to potrebné urobiť. Ak ich má, stálo by za zváženie publikovať ich nanovo v Etnologických rozpravách, po porade s právnikom, ohľadne fungovania nového zákona o ochrane osobných údajov.

Z. Beňušková: To sa práve udialo. Tie pravidlá sú vypracované. Ešte nevstúpili do praxe, ale sú vypracované po porade s právnikom. Autor má možnosť určiť, aby sa nevstupovalo do materiálov, ktoré odovzdal.

Z pléna: To je jedna oblasť problémov, druhá oblasť je ako chrániť autorov za ich prácu? Ja si dovoľm tvrdiť, že to nevyriešime ani pri ďalších okrúhlych stoloch. To je tiež právnická záležitosť a myslím si, že nie sú v tom len etnológovia, sú v tom sociológovia, historici a myslím si, že niečo obdobné už určite funguje vonku, pretože by sa súdil celý svet.

V. Feglová: Na západe to prešlo k tomu, že sa robia oral history, kde je to ochránené tým, že rozhovoru predchádza písomný súhlas. Peter Salner keď robil holokaust, okrem toho, že interview sa robilo na kameru, predtým informátor písomne súhlasil s tým, že dobrovoľne urobil tento rozhovor a údaje sa môžu za určitých zmluvne dohodnutých podmienok použiť.

M. Paríková: Ešte aj v televízii. To sú tie židovské interview. Takáto metóda prišla z Yalskej univerzity, kde je špeciálny ústav. Ale my by sme mohli mať niečo také ako je SOZA alebo GEMA ochranný zväz autorský, aký majú muzikanti, aj lekári, a tam je obsiahnutá aj profesionálna ochrana. Čiže vidíte ako sa to vyvíja. My môžeme raz začať. Ale keď nezačneme o tom rozmýšľať, tak potom budeme ľutovať.

V. Feglová: Pokiaľ človek robí súčasnosť, tak je úplne nahratý. Myslím, že sa to týka viac alebo menej tej témy. Ale aj v materiálnej kultúre sa môže stať, že keď budem fotiť fasády domov, pustí na mňa majiteľ psa, lebo fotím jeho dom bez jeho súhlasu a nevie na aký účel chcem fotku použiť.

M. Mušínska: Ja si myslím, že to, o čom tu hovoríme nie je nič nové. Za komunistov boli oveľa drastickejšie zákony. Uvediem znovu konkrétny príklad. V roku 1958 v Prahe zomrel môj profesor Ivan Paňkevyč. Rodina dala jeho archív do depozitu Pamätníku národného písomníctva v Prahe na Strahove. So súhlasom rodiny mohol som v ňom bez prekážok pracovať, i keď nebol archívne spracovaný. Lenže v roku 1965 (po vyhlásení Československej socialistickej republiky) celý archív bol znárodnený, teda zoštátnený a vstup do neho už nemala ani Paňkevyčova dcéra, pretože archív nebol spracovaný. Keď som sa pýtal, kedy bude spracovaný, riaditeľ mi úprimne povedal: „Keby sme od zajtra nedostávali žiadne nové materiály, tak pri súčasnom stave pracovníkov by na Paňkevyča rad prišiel tak za... sto rokov. Keďže stále dostávame nové archíválie, ktoré podľa nariadenia zhora musíme prednostne spracovať, Paňkevyčov archív nebude spracovaný ani za dvesto rokov.“ Na šťastie v roku 1990 v rámci reštitúcie bol tento archív vrátený dcére Paňkevyča, ktorá ho perfektne spracovala a vrátila PNP aj s katalógom, takže je už znovu dostupný širokej verejnosti a ja som na jeho základe uverejnil už niekoľko prác.

V národopisných materiáloch je obdobná situácia. V múzeách a národopisných inštitúciách je obrovské množstvo materiálov na magnetofónových páskach. Tieto záznamy sú tiež viazané

autorskými právami a na bežné používanie nedostupné. Na rozdiel od písomných materiálov u zvukových nosičov je situácia oveľa zložitejšia. Magnetofónové pásky veľmi rýchlo starnú. V praxi neraz zistíme, že sú celkom znehodnotené: emulzia na nich odpadáva, prekrývajú sa stopy atď. Ich rekonštrukcia je už nemožná. Celé fonografické archívy by bolo treba prehrať na súčasne zvukové nosiče a na to niet ani peňazí, ani pracovníkov. Čakaním na „lepšie časy“ sa znehodnocujú obrovské kultúrne hodnoty. Ako vyjsť z tejto situácie – neviem, pretože aj v mojom súkromnom archíve pásky (väčšinou neprepísané – nemám čas) podliehajú skaze. A je to škoda. Veľká škoda.

V. Feglová: To sa netýka len súčasných tém Ja si pamätám, že keď som nastúpila do Nitry, keďže som mala šéfa Jara Čukana, ktorý robil sociálnu kultúru a bol v prostredí okolo Nitry, kde bolo v minulosti plno veľkostatkov, rozhodol sa pracovať na téme bírešov. Prvá prekážka, ktorá vznikla v teréne bola taká, že pôvodným nositeľom znalostí tejto sociálnej skupiny zakazovali vlastné deti hovoriť iba kvôli tomu, že sa hanbili z akej sociálnej vrstvy ich rodina pochádza. Kontrolovali to, či môžu hovoriť s nami alebo nemôžu, už nehovoriac o archívnych materiáloch. Posledné veľmi dobré sčítania máme zo 40. roku. Tam je každá dedina spracovaná presne podľa podrobnej štruktúry sledovaných faktorov: štruktúra rodiny, majetok, zamestnanie, migrácie... K tým materiálom sa nedá dostať ani teraz.

M. Mušínska: Za totality v roku 1988 som urobil kultúrno-sociologický výskum vo svojej rodnej obci Kurove a to tak, že som vypracoval dotazník, rozdal ho poslancom miestneho národného výboru a tí ho poctivo vyplnili v každej domácnosti (bez výnimky). Dozvedel som sa tak, koľko ľudí je v Kurove zamestnaných na družstve, koľkí hospodária súkromne, koľkí pracujú v priemysle, vo verejných službách atď. Dozvedel som sa koľkí Kurovčania majú ukončenú vysokú školu, koľkí strednú, koľkí iba základnú, koľkí žijú a pracujú v Kurove, koľkí za prácou dochádzajú – kam a ako často (denne, na týždňovky) atď. Zistil som, koľko je v Kurove domácností, ako spolunažívajú rôzne generácie, ako sa stravujú v koľkých izbách bývajú, či majú mladí samostatné izby, kuchyne, spálne, či majú kúpeľňu, splachovací záchod alebo len latrínu, či vlastnia auto (akej značky), traktor, či majú garáž, maštal, stodolu. Dozvedel som sa tiež koľko je v Kurove ťažných koní, koľkí občania zapriahajú kravy, koľko kusov hovädzieho dobytku, ošípaných, oviec a kôz chovajú, koľko majú sliepok, husí, kačíc atď. Mal som presné údaje o tom koľko je v domácnostiach kníh, aké noviny občania predplácajú, aké rozhlasové a televízne relácie najradšej počúvajú, koľko je v Kurove rádioprijímačov, televízorov (farebných a čierno-bielych), chladničiek, mrazničiek, práčok (obyčajných a automatických). Zistil som presný počet kníh, gramoplastní a magnetofónových kotúčov v každej domácnosti. Po vyhodnotení dotazníkov som mal jasnú predstavu o vekovom a sociálnom zložení obyvateľstva, ale aj o jeho kultúrnej úrovni. Žiaľ, výsledky svojho výskumu som nemohol uverejniť kvôli zákazu publikačnej činnosti. Moja kniha o Kurove bola vtedy stiahnutá z výroby.

Tohto roku som sa rozhodol zopakovať kultúrno-sociologický výskum v Kurove. Znovu som vypracoval dotazník a rozdal ho teraz už členom obecného zastupiteľstva. Čo sa však stalo? Štvrtina obyvateľov odmietla poskytnúť poslancom potrebné údaje. Je to vraj ich vnútornou záležitosťou, do ktorej nikomu nič nie je. Môj výskum bol bezpredmetný, lebo neúplné dotazníky sa nedali vyhodnotiť. Poviete si: načo výskum, keď väčšinu vyššie uvedených otázok bola zakotvená v sčítacích hárkoch, ktoré povinne vyplňovala každá domácnosť Slovenskej republiky pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001. Chcel som sa dostať k týmto hárkom. Márne. Tie po štatistickom vyhodnotení boli podľa zákona úradne zošrotované. Takto materiály, na ktoré štát vynaložil obrovské finančné prostriedky, a ktoré by v budúcnosti mali nesmiernu cenu, boli úradne zničené. Nie je to škoda? V mojej knihe o Kurove, ktorá vyjde tlačou ešte toho roku (už vyšla pod názvom *Kurov v minulosti a dnes*, Prešov, 2002, 152 strán – pozn. redakcie) budú podrobné výsledky kultúrno-sociologického výskumu z roku 1988, a z roku 2001 budú v nej suché štatistické údaje o počte obyvateľstva,

jeho vekom, pohlavnom, národnostnom a náboženskom zložení, počte obývaných a neobývaných domov, obytnej ploche, vnútornom vybavení a pod. Kam sa dostane naša etnológia, keď v praxi nebude môcť uplatniť metódy vlastného výskumu?

V. Feglová: Mali by sme rozmýšľať o vytvorení nejakej ochrannej organizácie.

M. Dubayová: Sú všelijaké ochranné možnosti. Ako poisťňa udalostí. Predpokladám, že zase sa to nebude stávať každému z nás trikrát do roka. Ale zrejme bude treba spraviť nejaký vklad pre prípad, že niekto by bol takým spôsobom poškodený.

Z. Beňušková: Vôbec to nemusí zájsť do takého extrému ako je súdny spor. S týmito otázkami sa vlastne stretávame denne pri výskume v teréne, pri spracovaní materiálu, pri publikovaní a každý sa musí nejako autocenzúrovať. Po skúsenostiach s Rómskym dejepisom sme o to viac nútení zvažovať, čo dáme, a čo nedáme von.

K. Holbová: Záleží zrejme aj na tom, kde budú údaje publikované. S Rómskym dejepisom sa stali nepríjemnosti asi aj preto, že mal ísť na všetky školy, kým odborné časopisy a štúdie sú určené pre iné publikum a podstatne inú vrstvu aj počet ľudí.

J. Darulová: Problém nie je ojedinelý len v etnológii. A možno že doplácame na to, že táto vedná disciplína nemala vypracovaný nejaký etický kódex. Čiže neexistovala tu právna ochrana. A preto považujem túto diskusiu síce za užitočnú, že hovoríme o tom, ale v prvom rade by sme si asi mali sadnúť s právnikmi a ten etický kódex vypracovať. Pretože takto nie sme vôbec právne krytí. Prehráme na základe nového zákona o ochrane údajov. Preto si myslím, že je potrebné urobiť takýto kódex. V Bratislave sa konala jedna veľká konferencia, ktorá bola vlastne o etike vedy. Zúčastnili sa na nej mnohé štáty, okolo 24, a organizovala to náhodou Sáška Bitušiková. Škoda, že tu nie je, pravdepodobne by nás vedela najlepšie informovať o súčasnej tvorbe týchto etických kódexov v oblasti spoločenských vied.

M. Paríková: Chcem vás upozorniť, že etický kódex Americkej antropologickej asociácie uverejnil Slovenský národopis, 2000, č. 3–4. Len pre zaujímavosť sa na to pozrite. A navyše tu máme ďalšie podnety, nazdávam sa, že zo všetkého sa dá nejako vychádzať. Autorský zákon 383, zákon o ochrane údajov v informačných systémoch a občiansky zákonník o ochrane osobnosti. To sú hotové dokumenty, ktoré môžu byť inšpiráciou.

H. Hlôšková: Existuje medzinárodný projekt Pamäť žien za socializmu, v ktorom pôsobia pracovné tímy vo viacerých postsocialistických krajinách. Ide o osobné histórie žien viacerých generácií, s ktorými sa robia rozhovory. Nie sú to rozhovory veľmi riadené. Zásada je taká, že osoby, ktoré nejakým spôsobom vyberáme (ako, to nie je teraz dôležité aj keď je to zaujímavé) voľne rozprávajú svoju autobiografiu. Doplňujúcimi otázkami potom ešte niektoré veci prehľbujeme. Keďže sa to nahráva a potom sa to aj prepíše, oni sa musia vyjadriť na magnetofónovú pásku, že súhlasia pri plnom vedomí s prípadnou ďalšou prácou s touto autobiografiou. Čo by som chcela podotknúť: my anonymizujeme, resp. prekrývame ich identitu inými iniciálami atď. Ale keďže je to výsostne individualizované, nabité faktami, menami, lokalitou, konkrétnymi súvislosťami, je veľká pravdepodobnosť, že sa ich identita dá odkryť. Poviem jeden konkrétny príklad: My si zaznamenané materiály vymieňame v rámci tejto medzinárodnej výskumnej skupiny a čítame si ich navzájom. A tak sme dostali z Čiech od našich kolegýň takéto anonymizované texty. Čítala som si to, a napriek tomu, že informátorka mala zmenené iniciály, myslím, že aj rok narodenia tam bol posunutý, vedela som podľa jej určitých životných udalostí dotyčnú osobu okamžite identifikovať, poznala som ju totiž z odborných kruhov.

Toto je ten základný problém, ktorý je veľmi vážny. Lebo darmo my budeme volať dedinu Hromov, keď je tam kopa takých údajov, ktoré sú zaujímavé pre nás a tie sú dôležité a tie nám vlastne potom identifikujú celú situáciu. A ďalšia vec potom je, že keď sa robí s odstupom rokov výskum, nejaký iný výskumník chce robiť návratný výskum v lokalite Hromov, kam pôjde? To sú možno absurdné a veľmi extrémne situácie, ale asi z toho treba

vychádzať. Čo s tým? Ako sa budú pozerat' na našu prácu, na dôveryhodnosť toho čo odvádzame, keď budeme meniť názvy.

M. Paríková: A si predstavte, že máte napísať regionálnu monografiu a zmeníte názov obce. Kto si takú kúpi? Obyvatelia povedia, že Hromov - veď také nepoznám!

H. Hlôšková: Mala by som jeden návrh: veď sme tu rôznorodá komunita z rôznych inštitúcií. Aj to by mohla byť platforma Slovenskej národopisnej spoločnosti, skúsme uvažovať o niektorých ľuďoch, ktorí by boli ochotní spolupracovať na tejto téme – nejaká pracovná komisia. Lebo je to nevyhnutná vec. Už vidíme, že sa niečo pohlo v Ústave etnológie, už sú na svete nejaké regulatívy atď. A tak sa inšpirujme týmito kódexmi, konzultujme to s právnikmi atď.

Alexandra Bitušíková: Etika v etnológii

Etika v etnológii, presnejšie etika etnografie (pretože ide hlavne o etiku vo výskume, v ktorom sledujeme a študujeme konkrétnych ľudí), nie je problém nový. S vývojom antropológie sa etické otázky vynárajú stále viac a viac. Mnohé vedecké spoločnosti majú vypracovaný etický kódex, ktorým sa riadia, čo je prvý predpoklad pre kvalitný a etický výskum. Som rada, že sa ľady pohli aj u nás a na texte etického kódexu NSS sa pracuje.⁸⁴

Etike výskumu venuje veľkú pozornosť aj Európska komisia, ktorej oddelenie etiky vedy a výskumu (Directorate General Research) sleduje túto problematiku najmä v súvislosti s financovaním medzinárodných vedeckých projektov. Len projekty, ktoré spĺňajú náročné etické kritériá, môžu byť financované. Samozrejme, horúcim zemiakom sú najmä projekty z oblasti lekárskeho výskumu (výskumy na embryách či výskum kmeňových buniek), takže sociálne vedy sú v tieni vážnejších etických problémov. Tak či tak, pri evaluácii vedeckých projektov, ktoré sú postavené na kvalitatívnom výskume a vyžadujú si hĺbkové face-to-face rozhovory, sa väčšinou žiada písomný súhlas od respondentov. Dôležité je tiež dôkladné a jasné stanovisko o autorstve výsledkov výskumu a ich použití. Jednou z aktuálnych aktivít oddelenia etiky v Európskej komisii je zber údajov o etických kódexoch vedeckých spoločností – zdá sa, že tejto otázke sa bude venovať v blízkej budúcnosti väčšia pozornosť.

Mať krásne napísaný etický kódex je však len jedna stránka problému. Oveľa ťažšie je uviesť všetky pekné slová do praxe. V západoeurópskej antropológii je bežným štandardom uvádzať pseudonymá namiesto skutočných mien informátorov aj miest výskumu. Sama sa neviem s touto požiadavkou stotožniť, pretože to naozaj môže zvädzať k tomu, že knihu možno napísať „od stola“ bez toho, aby výskumník vyšiel z domu. Nakoniec, to tu už bolo – robili to tak dokonca aj veľkí, dodnes citovaní antropológovia, otcovia disciplíny...

Základnou požiadavkou v našom výskume je, aby sme nijakým spôsobom neuškodili ľuďom, ktorých študujeme. V západnej antropológii sa veľa diskutuje o etike etnografov, ktorí pri svojom výskume robia advokátov tej-ktorej skupiny. Pre etnografy-antropológov boli vždy najzaujímavejším objektom výskumu marginálne skupiny, ktoré boli zároveň obeťami chudoby, útlaku, diskriminácie, rasizmu, genocídy a pod. Práve v týchto skupinách je ťažké ubrániť sa pozícii obhajcu skupiny, bojovníka za ich práva, hovorcu či aspoň informátora, ktorý môže problémy utlačenej skupiny zverejniť a medializovať. Tu sa výskumník dostáva do etickej dilemy – má ostať len a len vedcom, alebo je jeho úlohou aj pomôcť a upozorniť na problémy iných? Voči komu máme najväčšiu zodpovednosť – voči ľuďom, ktorých študujeme, celej spoločnosti a ľudstvu, vede a vedeckej komunite či nebudaj voči chlebedarcom, ktorí náš výskum financujú?

⁸⁴ Odporúčam pozrieť sa na skvelé Ethical Guidelines for Good Research Practice Asociácie sociálnych antropológov Veľkej Británie, <http://les.man.ac.uk/sa/ASA/Ethics/ethics.htm> alebo www.man.ac.uk cez Departments, Social Anthropology, For Visitors, Association of Social Anthropologists, Ethics.

Nemám ilúzie, že v našom výskume môžeme byť úplne objektívni, ani že sme schopní na základe našich výskumov všetko o spoločnosti pochopiť. Každý pochádzame z rôznych prostredí a prechádzame rôznym vývojom a rôznymi skúsenosťami, čo určite ovplyvňuje aj naše výskumy, náš pohľad na problémy, naše analýzy. Dúfam však, že napriek ťažkostiam, s ktorými sa môžeme a budeme stretať v našich výskumoch, najmä výskumoch nedávnych a súčasných procesov, nevzdáme sa humánneho aspektu a potenciálu našej disciplíny. Možno naivne verím, že ten, kto si vybral chlebič etnografa-etnológa-antropológa, má v sebe zakódované prirodzené princípy etiky, ktorými sa riadi pri každom výskume – môže sa stať, že občas sa potkneme či skĺzneme, ale nie na úkor našich respondentov, s ktorými sa snažíme budovať vzťahy vzájomnej dôvery a úcty. Som idealistka? Naivná? Možno, ale túto vieru si uchovám.

Archívy – úryvok z www.kulturnapolitika.sk

Návrh nového zákona významnou mierou demokratizuje využívanie a prístup k archívnym dokumentom. Nanovo definuje obmedzenie a odoprenie prístupu k archívnym dokumentom, opierajúc sa aj o ustanovenia ďalších právnych noriem, ako napr. zabezpečenie právom chránených záujmov žijúcich osôb. Prístup k osobným údajom v archívnych dokumentoch bude možný po uplynutí 90 rokov⁸⁵ od vzniku záznamu, ak osobitný zákon alebo medzinárodná zmluva nestanoví inak, alebo ak ide o žijúcu osobu, s jej overeným súhlasom. Prístup k archívnym dokumentom nemožno obmedziť alebo odoprieť ich pôvodcovi a jeho právnenému nástupcovi, ďalej štátnym orgánom, obciam a iným právnickým a fyzickým osobám v súvislosti s ich činnosťou podľa osobitných predpisov a napokon žiadateľovi, ktorého sa týkajú údaje obsiahnuté v archívnych dokumentoch. Nový komplex archívnej legislatívy budú popri spomínanom zákone dopĺňať aj tri podzákonné normy (o hodnotení a vyradovaní záznamov a preberaní archívnych dokumentov a registratúrnych záznamov, o evidencii archívneho dedičstva Slovenskej republiky, o prístupe k archívnym dokumentom), ktoré formou vyhlášok vydá Ministerstvo vnútra SR. S nadobudnutím účinnosti zákona a vyhlášok sa počíta predbežne k 1. januáru 2003.

Juraj Zajonc: Ochrana osobných práv v etnologickom bádani

Vedecká a výskumná činnosť v oblastiach, objektom ktorých je človek, prináša so sebou komplex etických i právnych otázok. Ich základom je vzťah dvoch legitímnych práv: práva jednotlivca ako objektu bádania na ochranu jeho osobnosti (vrátane jeho občianskej cti, ľudskej dôstojnosti, súkromia, mena a prejavov osobnej povahy) a práva vedca ako subjektu na slobodné a objektívne vedecké bádanie.

Hlavné princípy, ktoré by mal rešpektovať pri svojej práci každý etnológ či antropológ, obsahuje *Etický kódex Americkej antropologickej spoločnosti* (slovenský text publikoval Slovenský národopis, 48, 2000, s. 369–374). Tento dokument, aj keď je známy a rešpektovaný aj mimo AAS, má však predovšetkým charakter morálneho apelu, nie rigídnej právnej normy, schopnej vynútiť dodržiavanie v nej obsiahnutých princípov.

Vedecké bádanie, celý vedecko-výskumný proces možno definovať ako proces získavania, sústreďovania, spracúvania, uchovávaní, poskytovania a používania údajov od jednotlivcov, skupiny osôb či inštitúcií o nich alebo iných osobách. Preto sa aj na etnologické bádanie

⁸⁵ Poznámka redakcie: Napríklad v Dánsku sa sprístupňujú archívy po 50. rokoch. Toto pravidlo platí pre všetky inštitúcie, ktoré disponujú archívnymi materiálmi.

vzťahujú právne normy všeobecne upravujúce podmienky a postupy od zberu údajov až po použitie informácií, vrátane ich publikovania.⁸⁶

Základným cieľom, ktorý majú takto zamerané právne normy, je ochrana osoby, ktorej sa údaje týkajú, a to bez ohľadu, či ich poskytla ona sama alebo nie. Preto je nutné vždy, keď sa majú údaje o osobe alebo jej názory či výpovede o určitých skutočnostiach publikovať tak, že táto osoba bude jednoznačne identifikovateľná, požiadať ju o súhlas. Súhlas možno získať už pri vedeckom výskume, teda pri zbere informácií. Pri použití informácií je však treba dbať na to, aby boli použité len na vedecké účely, resp. za účelom, ktorý bol deklarovaný a odsúhlasený pri zbere.

Ak nie je vzhľadom na okolnosti či tému výskumu vhodné alebo možné získať súhlas, alebo ak pracujeme s údajmi, ktoré boli získané bez neho, treba tento fakt pri ich používaní, hlavne pri publikovaní, rešpektovať. V závislosti od témy uvedieme len údaje, ktoré sú potrebné (napríklad iba pohlavie, vek, prípadne vekovú skupinu, sociálny pôvod, náboženstvo), ale vždy tak, aby osoba nebola jednoznačne identifikovateľná. U starších materiálov, aj keď sa údaje týkajú už nežijúcej osoby, máme možnosť získať súhlas dodatočne od oprávnených osôb.

Zber a sústreďovanie údajov na vedecké účely, aj keď nebol získaný súhlas na ich publikovanie či použitie s osobným údajmi, zákon dovoľuje. Všetky skutočnosti, na ktoré bolo získanie a použitie údajov viazané, je však nutné uviesť, uchovávať a poskytovať vždy spolu s údajmi (napríklad vo výskumnej správe). To preto, aby sa s nimi oboznámili osoby, ktoré prídu s týmito údajmi do styku.

Pretože vedecký pracovník získava údaje ako pracovník určitej vedeckej inštitúcie, ktorá zväčša tieto údaje ďalej uchováva, pripadá jej aj úloha ich ochrany. To znamená, že údaje musia byť uložené tak, aby k nim mali prístup len oprávnené osoby. V prípade údajov získaných vedeckým výskumom tieto možno použiť len na vedecké účely, a preto by k nim mali mať prístup len vedci. Ak sa inštitúcia rozhodne sprístupniť ich aj iným osobám, musí zaručiť, že údaje nebudú použité v rozpore so zákonom. Môže to dosiahnuť napríklad tým, že mimovedeckým záujemcom sprístupní len časť informácií alebo im ich poskytne len k nahliadnutiu bez možnosti ich odpisu, kopírovania a publikovania. Súčasne je nutné zabezpečiť, aby aj osoby oprávnené tieto údaje používať boli náležite poučené.

Vedecká inštitúcia, ktorá uchováva informácie najčastejšie vo vedeckom archíve, musí rešpektovať okrem ochrany práv osôb, ktorých sa údaje týkajú, aj ochranu samotných vedcov a ďalších osôb, ktoré sa na získavaní údajov podieľali (napríklad fotograf, kreslič). Vedecký výskum, aplikovaná metóda, spôsob spracovania údajov do výskumnej správy, samotnú správu, ale i fotografiu možno chápať ako duševné vlastníctvo autora a autorské dielo, ktoré podlieha právnej ochrane.

Tento, aj keď len stručný náčrt problematiky ukazuje, že vzťah vedeckého výskumu a ochrany osobnosti nie je len vzťahom výskumníka a jeho informátora, ale že do neho patria vzťahy ďalších osôb či inštitúcií. V každej fáze celého procesu od získavania až po publikovanie informácií je nutné rešpektovať a chrániť práva všetkých do neho vstupujúcich subjektov na základe zákona. Z toho vychádza základná zásada, ktorou je potreba dostatočnej znalosti základných právnych noriem, ktoré vymedzujú možnosti pohybu v „priestore“ etnologického bádania. Z nich si každý člen vedeckej komunity, s ohľadom na tému či problém, ktorému sa venuje, musí nájsť vlastný model získavania a sprístupňovania nových poznatkov v rámci daných pravidiel. V Ústave etnológie SAV upravujú danú oblasť vedecko-výskumnej činnosti *Archívny poriadok Vedeckých archívov ÚEt SAV* a *Bádateľský poriadok Vedeckých archívov ÚEt SAV*. Prvý dokument upravuje zásady tvorby, budovania, ochrany a sprístupňovania fondov a dokumentov VA ÚEt SAV. Bádateľský poriadok upravuje

⁸⁶ Napríklad *Ochrana osobnosti §11-16 Občianskeho zákonníka*; *Zákon o ochrane osobných údajov č. 428/2002 Zb.*; *Autorský zákon č. 34/2001 Zb.*; *Zákon o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov č. 395/2002 Zb.*

podmienky a spôsob využívania a sprístupňovania archívnych dokumentov uložených vo VA
ÚEt SAV.

XV. Valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti Svidník – 22. mája 2002

Správa o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za obdobie máj 1999 – máj 2002

Členská základňa SNS pri SAV má k dnešnému dňu 259 členov, z toho 217 riadnych a 20 kolektívnych členov. Čestných neplatiacich členov je 22. To, čo sme si už dávnejšie predsavzali realizovať, že „omladíme“ našu členskú základňu o nových, čerstvých absolventov, sa nám podarilo len čiastočne. Zdá sa, že naša odborná komunita sa rozrastá o menší počet potencionálnych členov, viacerí absolventi etnológie po skončení štúdia odchodom do zamestnania – spravidla v dôsledku nevyhnutnosti „presedať“ na inú špecializáciu – prerušili kontakt so svojim niekdajším odborným zázemím. Inak povedané, zanechali členstvo v Slovenskej národopisnej spoločnosti, alebo vôbec oň neprejavili záujem. Na strane druhej už aj generácia našich starších členov, mnohých ešte jej niekdajších zakladateľov, neudrzuje so SNS tak pravidelný kontakt ako pred pár rokmi. A napokon, v čase konania Valného zhromaždenia si, žiaľ, vždy pripomíname i tých kolegov, ktorí za uplynulé obdobie opustili naše rady. Prosím o tichú spomienku za našimi dlhoročnými kolegami a priateľmi Evou Munkovou a Milanom Kiripolským, ako aj za dlhoročným priateľom spoločnosti v zahraničí a čestným členom Viktorom J. Gusevom.

Organizačná činnosť spoločnosti sa koncentrovala na prácu hlavného výboru v kontakte s regionálnymi pobočkami, ktoré sa uskutočňovali nielen formou zasadnutia výboru, ale mnohokrát i pri príležitosti služobných ciest našich kolegyň a kolegov prichádzajúcich do Bratislavy za inými povinnosťami. Alebo opačne – čo bolo zriedkavejšie – pracovnou návštevou hlavného výboru „v teréne“. Dôvodom tohto spôsobu práce bola tak ako už po minulé roky neutešená finančná situácia v prípade finančných prostriedkov zo strany Rady Slovenských vedeckých spoločností SAV, z ktorých bolo možné vyčleniť sumu pokrývajúcu výdavky na maximálne jedno stretnutie do roka. Ani v tento rok, keď sa uskutočňuje valné zhromaždenie, nevychádza na viac a potrebná agenda, či organizačné povinnosti sa riešili telefonicky, e-mailom alebo cez súkromné mobilné telefóny. Aj to len čiastočne, lebo niektoré inštitúcie ešte nedisponujú e-mailovou poštou. Napriek tomu, sme však nepocítili ujmu vo vzájomnej informovanosti.

Činnosť pobočiek sa koncentrovala na prednáškové podujatia, odborné semináre korešpondujúce spravidla s vedecko-výskumnou a výstavnou aktivitou jednotlivcov a ich pracovísk. Okrem toho sme sa spolupodieľali na príprave a organizačnom zabezpečení väčších odborných podujatí, z ktorých v uplynulom období patrili k najvýznamnejším najmä: Vedecká konferencia pri príležitosti 55. jubilea založenia Ústavu etnológie SAV pod názvom „Etnológia na prahu 20. storočia“, seminár o význame a mieste ľudovej kultúry vo vzdelávacom procese, ktorý sa konal vo Zvolene, ako aj ďalšie samostatné vedecké a popularizačné podujatia poriadané v mieste našich pobočiek. V tejto forme činnosti sme tak ako obvykle spolupracovali aj s Maticou slovenskou, s Etnografickým múzeom – SNM v Martine, regionálnymi múzeami a so Slovenskou archeologickou spoločnosťou.

Na poli vedecko-výskumnom sa naša spoločnosť – vďaka iniciatíve dr. Z. Beňušovej – úspešne uchádzala o pridelenie finančných prostriedkov na realizáciu vedeckej úlohy pod názvom „Multietnické prostredie z multietnického pohľadu“. Výskum sa za účasti vedeckých a múzejných pracovníkov, vysokoškolských učiteľov a študentov uskutočnil v okrese Levice v obci Tekovské Lužany, kde žije obyvateľstvo slovenskej a maďarskej etnickej príslušnosti, ako aj početná skupina reemigrantov z Maďarska. V tejto súvislosti sa žiada uviesť, že terénny výskum s radosťou prijalo i predstavenstvo obce, ktoré vychádzalo nášmu tímu

v ústrety, ako aj jej obyvatelia. Priebeh výskumu a dosiahnuté výsledky sú optimistickým začiatkom štartu spoločnosti v oblasti vedeckého výskumu, ktorý, pevne verím, bude mať čoskoro nasledovníkov. Je to súčasne aj inšpirácia pre jednotlivé pobočky spoločnosti, ktoré by sa o podobné formy finančnej podpory mohli uchádzať aj v mieste svojho pôsobiska a jeho okolí.

Hlavný výbor sa v poslednom roku registroval aj ako občianske združenie, ktoré je oprávnené prijať 1 % daň od svojich priaznivcov. Očakávame, že k základnej sume pribudne určitý obnos finančných prostriedkov, z ktorého podľa uváženia hlavného výboru bude možné finančne podporiť niektorú z foriem činnosti spoločnosti.

K boľavým bodom, či nesplneným úlohám, ktoré si výbor predsavzal realizovať, patria ceny Slovenskej národopisnej spoločnosti v jednotlivých, už dlhoročne odmeňovaných oblastiach činnosti našich členov. Napriek snahe výboru inovovať spôsob výberu ocenených prác, a to verejným hlasovaním členov spoločnosti formou hlasovacích lístkov, ktoré sme s vysokou návratnosťou očakávali v Bratislave, náš zámer sa minul plánovanému cieľu. Nie s radosťou si dovoľujem oznámiť, že na adresu výboru sa zo všetkých rozoslaných lístkov vrátilo len osem. Azda nie je potrebné zdôrazniť, že tento počet nie je reprezentatívnym obrazom názoru našich členov o najvýznamnejšej knihe, štúdiu, výstave a pod. Z tohto dôvodu navrhujeme, aby výbor túto úlohu – prostredníctvom troch komisií – zrealizoval dodatočne, a to v priebehu jesene roku 2002. Návrh o zložení komisií predložíme na hlasovanie plénu Valného zhromaždenia. Pokúsili sme sa nájsť vysvetlenie a príčiny tohto neúspešného pokusu. Dôvodom môže byť azda skutočnosť, že hlasovací lístok naši členovia obdržali spolu so zloženkou na úhradu členského a neskôr nevenovali jeho vyplneniu dostatočne zavčasu náležitú pozornosť.

Slovenská národopisná spoločnosť kontinuitne komunikovala so svojimi partnermi v zahraničí, pričom o najintenzívnejšej spolupráci sa možno zmieniť smerom do Čiech a Rakúska, kde sa členovia spoločnosti pravidelne zúčastňovali na rôznych vedeckých, ale aj priateľských podujatiach. Rovnako tomu bolo aj zo strany našich zahraničných partnerov. Udelenie čestného členstva v zahraničných partnerských vedeckých spoločnostiach, ktoré som posledne obdržala zo strany Magyar Néprajzi Társaság chápem ako prejav kolegiálnej úcty voči celej komunite slovenských kolegov, ktorých som mala počas svojho funkčného obdobia česť zastupovať. Veľmi úzko spolupracovala spoločnosť aj s Výskumným ústavom Slovákov v Békešskej Čabe, a to aj formou pravidelnej účasti na zasadnutiach vedeckej rady, ktorej som členkou.

Nakoľko uplynulo deväť rokov, počas ktorých sa mi dostalo nielen cti, ale aj dôvery stáť na čele nášho stavovského združenia, prosím, aby ste prijali moju abdikáciu z funkcie predsedkyne Slovenskej národopisnej spoločnosti. Pri tejto príležitosti si dovoľujem poďakovať za spoluprácu celému výboru spoločnosti, bez podpory ktorého by sme neboli mohli vykonať to, čo sa nám podarilo splniť. Uvedomujem si, že nie všetko sa podarilo tak, ako som si to pri nástupe do tejto funkcie predsavzala. Určitou satisfakciou je pre nás i skutočnosť, že napriek nie veľmi žižlivým okolnostiam – najmä hneď na počiatku – sa podarilo spoločnosť udržať ako stavovské združenie. Napriek tomu som presvedčená, že obmena vo vedení spoločnosti je už nevyhnutná a prinesie jej aktivitám a ďalšej existencii veľa dobrých ideí, ktoré sa, dúfam, v nasledujúcom období podarí zrealizovať. S úprimným želaním bohatého priehrštia kreatívnych ideí a ich pružnej realizácie odovzdávam do viienka novému výboru, ktorý vzíde z volieb na tomto valnom zhromaždení.

Ďakujem aj členom spoločnosti za veľa dobrých podnetov a vykonanú prácu. Osobitná vďaka patrí našim milým hosťom, pánovi riaditeľovi M. Sopoligovi a jeho spolupracovníkom a v neposlednom rade i nášmu sponzorovi Prvej stavebnej sporiteľni na Slovensku a.s., bez ktorého by sa naše podujatie nemohlo uskutočniť.

Doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc.
Odstupujúca predsedníčka SNS pri SAV

Svidník 22.mája 2002.

Správa o hospodárení Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za obdobie máj 1999 – máj 2002

Pozitívnym javom v otázke financovania spoločnosti je možnosť členskej príspevky od roku 2000 kumulovať na účte, nemusia sa vyčerpávať do konca kalendárneho roka. Týmto rozhodnutím je daný do praxe ústretový krok pre spoločnosť, aby si získavali finančné prostriedky na konanie seminárov, valných zhromaždení a pod. Ide o akcie, ako je napríklad aj dnešné valné zhromaždenie, na ktoré Rada vedeckých spoločností neprispieva.

V roku 2002 sme sa ako občianske združenie uchádzali aj o 1 % z daní.

Ďalšou schodnou cestou v získavaní finančných prostriedkov sa ukazuje aj možnosť podávania grantových výskumných projektov, ktoré sa realizujú pod hlavičkou SNS.

Rok 1999

Dotácia SAV	30 000,-
Členské príspevky	7 000,-
Spolu	37 000,-

Výdavky:

Prevádzkové náklady	3 000,-
Dotácia pobočkám	10 000,-
Etnologické rozpravy	12 000,-
Prednášková činnosť	5 000,-
Publikačná činnosť	7 000,-

Rok 2000

Dotácia SAV	18 000,-
Členské príspevky	5 000,-
Spolu	23 000,-

Výdavky:

Prevádzkové náklady	6 000,-
Dotácia pobočkám	7 000,-
Etnologické rozpravy	10 000,-

Rok 2001

Dotácia SAV	30 000,-
Členské príspevky	4 500,-
Spolu	34 500,-

Výdavky:

Prevádzkové náklady	10 000,-
Etnologické rozpravy	10 000,-
Seminár kult. dedičstvo	3 000,-
Seminár Etnograf a múzeum...	1 500,-
Seminár Etnológia na Slov.	7 000,-
Prednášková činnosť	3 000,-

Katarína Zajicová-Nádaská
hospodárka SNS pri SAV

Zápisnica**z XV. valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV vo Svidníku
dňa 22. mája 2002**

Prítomní členovia SNS: 36 členov. Podľa Stanov SNS pri SAV § 7 odsek 4 bolo valné zhromaždenie uznášaniaschopné.

Program:

1. Slávnostné otvorenie XV. valného zhromaždenia SNS pri SAV
2. Voľba komisií
3. Kontrola uznesenia z XIV. VZ SNS v Liptovskom Mikuláši
4. Správa o hospodárení
5. Správa o činnosti
6. Udelenie absolutória
7. Voľba predsedu a členov Hlavného výboru Slovenskej národopisnej spoločnosti
8. Zmena názvu spoločnosti
9. Uznesenia

K bodu 1.

Účastníkov XV. valného zhromaždenia SNS privítal na pôde Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry riaditeľ a člen Slovenskej národopisnej spoločnosti Miroslav Sopoliga. Stretnutie SNS v Múzeu považoval za prejav uznania pracovisku a jeho dlhoročnej spolupráce so všetkými odbornými a vedeckými inštitúciami pre výskum ľudovej kultúry a komunikácie medzi rôznymi etnikami a regiónmi. Zároveň všetkých prítomných pozval na program, ktorí pracovníci Múzea pripravili pre účastníkov konferencie: prehliadku Múzea a Galérie Dezidera Millyho, vernisáž výstavy „V záhrade pokoja“, obhliadku skanzenu a návštevu poľského skanzenu v Sanoku.

Predsedníčka SNS M. Paríková, poďakovala za prijatie delegátov SNS na Mestskom úrade, ktoré sa uskutočnilo dňa 22.5.2002 od 9.00–10.00 hod. Pripomenula, že miesto konferencie nebolo vybrané náhodne. Etnografi z celej republiky vykonali na tomto území množstvo výskumov. Symboliku územia vidí tiež v súvislosti stále aktuálnejšieho smerovania výskumov do oblasti sociálnej a etnickej komunikácie.

Potom M. Paríková odovzdala slovo tajomníčke SNS. V. Feglová prečítala Program rokovania XV. valného zhromaždenia SNS. Program bol jednohlasne schválený a potvrdený.

K bodu 2.

Voľba komisií: mandátová – J. Dano, I. Šusteková, E. Beňušová

volebná – K. Holbová, T. Krafčíková

návrhová – Z. Liptayová, J. Slameňová

zapisovateľky – V. Sedláková, H. Zámečníková

Členovia komisií boli jednohlasne odsúhlasení.

K bodu 3.

Kontrolu uznesení z XIV. zasadnutia Valného zhromaždenia SNS v Liptovskom Mikuláši predniesla V. Feglová.

a) Zmena štatútu SNS bola vykonaná

- b) Udeľovanie cien SNS podľa vzoru Českej národopisnej spoločnosti sa nepodarilo. Rozposlané anketové lístky nebolo možné vyhodnotiť, pre malý počet vrátených lístkov.
- c) *Študentské ceny – práce boli vyhodnocované za rok 2000 v Bratislave, za rok 2001 v Nitre formou ŠVOUČ.*
- d) *Získavanie materiálov pre Vedecký archív SNS pri SAV je možné len cestou projektov.*

K bodu 4.

Správa o hospodárení – pozri prílohu

K bodu 5.

Správu o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti predniesla M. Paríková – pozri príloha

– Udeľovanie cien: nesplnený bod z Uznesenia z VZ v Liptovskom Mikuláši. M. Paríková si zobrala za úlohu do septembra 2002 spracovať tento návrh a ceny udeliť. Boli odsúhlasené tri návrhové komisie, ktoré do stanoveného termínu pripravujú podklady.

- a) Komisia pre zborníky a vedecko-organizačnú činnosť: M. Mlynka, M. Mešša, J. Darulová, M. Sopoliga
- b) Komisia pre monografie a odborné štúdie: H. Hlôšková, E. Pančuhová, V. Feglová, K. Jakubíková, Z. Beňušková
- c) Komisia pre výstavnú činnosť: Z. Krišková, D. Nociarová, I. Zuskinová⁸⁷

Do uznesenia navrhol I. Murín zaradiť 4. kategóriu pre audiovizuálnu prezentáciu a film.

K bodu 6.

Za mandátovú komisiu ohlásil J. Dano v sále prítomných 36 členov Slovenskej národopisnej spoločnosti a uznášaniaschopnosť.

Hlasovaním všetkých prítomných sa účastníci XV. valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti súhlasne vyjadrili k prednesenej Správe o činnosti za uplynulé obdobie

Návrhová komisia navrhla udeliť výboru SNS pri SAV absolútorium. Návrh bol plénom odsúhlasený.

K bodu 7.

Voľba predsedu Slovenskej národopisnej spoločnosti:

V. Feglová zdôvodnila výber kandidátov pre voľbu predsedu SNS a predstavila Zuzanu Beňuškovú, ako možného kandidáta na túto funkciu. Navrhovaná kandidátka predniesla svoj program a námety na činnosť Slovenskej národopisnej spoločnosti.

– zdôraznila, že sme občianske združenie, ktoré môže byť financované z nadácií, bude potrebné, aby členovia odbočiek dôsledne sledovali možnosti získania fondov z regionálnych nadácií v prepojení so SNS;

– *príjmy z 1 % dane by sa do roku 2003 dali využiť na vytvorenie aktuálnej www.stránky, čím sa posilní komunikácia a informovanosť medzi sebou, tak medziodborovo a zvýši sa záujem mladšej generácie;*

– v spoločnosti udržiavať diskusné formy na všetkých tematických, medziodborových a generačných úrovniach. Na adresu generačných diskusií navrhuje cielené fóra starších a mladších kolegov;

– podľa možností a stavu spoločnosti zamerať sa na častejšie viacdňové exkurzie a zviditeľňovať sa viac v médiách;

⁸⁷ Ceny SNS pri SAV za roky 1999–2001 budú uverejnené v Etnologických rozpravách 1/2003.

– na záver uviedla Z. Beňušková stručné curriculum vitae svojej činnosti v SNS pri SAV.

Potom V. Feglová, odovzdala slovo volebnej komisii.

Prítomným boli rozdané hlasovacie lístky s menom kandidátky Zuzany Beňuškovovej. Hlasovalo sa napísaním ÁNO alebo NIE. V čase, keď volebná komisia sčítavala hlasy, H. Hlôšková oboznámila prítomných s dôvodmi pristúpiť k návrhu kandidátov pre tajomníčku, hospodárku a štyroch kandidátov za jednotlivé odbočky do Hlavného výboru SNS potvrdzovacou voľbou.

T. Krafčíková, členka volebnej komisie, oznámila, že 33 hlasmi bola zvolená za predsedníčku Slovenskej národopisnej spoločnosti Zuzana Beňušková.

Voľba členov Hlavného výboru Slovenskej národopisnej spoločnosti.

Po krátkej prestávke boli prítomným rozdané hlasovacie lístky na kandidátov hlavného výboru a kandidátov odbočiek do HV SNS. Potom členka volebnej komisie T. Krafčíková prečítala výsledky volieb:

– rozdaných bolo 36 volebných lístkov, poradie členov do HV SNS za odbočky bolo nasledovné:

Západoslovenský kraj	V. Holicová 23 hlasov
Martin.....	E. Pančuhová 19 hlasov
<i>Banská Bystrica.....</i>	<i>E. Švajdová 18 hlasov</i>
Východoslovenský kraj.....	Z. Krišková 20 hlasov

Výbor Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV v rokoch 2002–2005 je nasledovný:

Hlavný výbor Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, Svidník 22.5.2002

Beňušková Zuzana	predseda	ÚEt SAV
Škovierová Zita	vedecký tajomník	KE FiF UK Bratislava
Herzánová Ľubica	hospodár	ÚEt SAV
Chlebana Milan	predseda Zsl. pobočky	Trenčianske múzeum, Trenčín
Nociarová Dita	predseda Strsl. pobočky-B.B	Novohradské múzeum, Lučenec
Sedláková Viera	predseda Strsl. pobočky-	Matica slovenská, Martin
Krafčíková Terézia	predseda Výchsl. pobočky	Vlastivedné múzeum, Prešov

členovia

Holicová Viera	Vlastivedné múzeum, Hlohovec
Krišková Zdena	Vlastivedné múzeum Poprad
Pančuhová Eva	Etnografické múzeum SNM Martin
Sopoliga Miroslav	Múz. ukrajinsko-rusínskej kultúry Svidník
Švajdová Eva	Horehronské múzeum, Brezno
Veselská Zuzana	Horehronské múzeum Brezno

K bodu 8.

Posledné roky častejšie rezonoval návrh premenovania názvu SNS.

1. Vyskytuje sa častá zámena skratky s politickou Slovenskou národnou stranou
2. Oficiálne znenie Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV je často prekážkou, lebo spôsobuje zdĺhavé vysvetľovanie finančnej nezávislosti na štátom dotovanej SAV.

V súvislosti hlavne s druhým argumentom a skutočnosťou, že je SNS už evidovaná ako občianske združenie pristúpilo sa k hlasovaniu najprv o zmene názvu a následne o znení nového názvu spoločnosti. V sále bolo prítomných 37 členov Slovenskej národopisnej spoločnosti

za zmenu názvu hlasovalo32 prítomných

za nemenenie názvu hlasovalo.....5 prítomných

K premenovaniu a vzniku nového názvu spoločnosti vznikla dlhšia a zaujímavá diskusia. Rezonovali v nej návrhy rešpektujúce úctu k historickým súvislostiam, k slovenskej, k bývalej československej, súčasnej českej, maďarskej, poľskej, rakúskej, rumunskej, bulharskej tradícii názvu. Zdôrazňoval sa význam združovania rôznych profesií v tejto spoločnosti, nielen etnografov. Zvažovali sa návrhy pre a proti národopis-etnografia, etnológia, spomenula sa antropológia a pod. Z množstva návrhov, vtipných a úsmevných argumentácií sa vyseletovali dva, za ktoré sa dalo hlasovať:

1. Národopisná spoločnosť v Slovenskej republike – NSvSR 15 hlasov
 2. Národopisná spoločnosť Slovenska – NSS 16 hlasov
- hlasovania sa zdržal 6 členov
- Odsúhlasil sa návrh, že zmenený názov sa bude používať až od 1.1.2003.

K bodu 9.

Návrhová komisia – J. Slameňová a Z. Liptayová prečítali Návrh na uznesenie a v tomto znení bolo odsúhlasené:

1. Valné zhromaždenie navrhuje znížiť počet členov Hlavného výboru.
2. Členské príspevky budú jednotné, vo výške 100,- Sk. (pre pracujúcich, dôchodcov aj študentov)
3. Správa o XV. Valnom zhromaždení bude uverejnená v Slovenskom národopise a správa o činnosti o hospodárení za uplynulé trojročné obdobie v Etnologických rozpravách.
4. Udeľovanie cien – návrh bude spracovaný do 09/2002, zodpovedná M. Paríková
5. Zmena názvu spoločnosti – od **1.1.2003** bude zaregistrovaný a používaný názov

Národopisná spoločnosť Slovenska

Zapisovateľky: H. Zámečníková a Viera Sedláková

Overoval: I. Kostovská

30.5.2000

Na prahu novej trojročnice

Príspevok je skrátenou verziou informácie o Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, ktorá bola spracovaná pre Spravodaj Rady slovenských vedeckých spoločností pri SAV.

Najvyšším orgánom Slovenskej národopisnej spoločnosti je valné zhromaždenie, ktoré sa koná v trojročných intervaloch vždy na inom mieste, aby sa členstvo mohlo oboznámiť s pracovným prostredím a výsledkami hostiteľov. Jeho súčasťou býva odborná konferencia a exkurzie. Posledné valné zhromaždenie sa konalo vo Svidníku, kde účastníci absolvovali bohatý odborný program: konferenciu, vernisáž výstavy, prehliadku hostiteľského Múzea ukrajinskej a rusínskej kultúry - (múzeum, galériu, skanzen) a exkurziu do poľského múzea v prírode v Sanoku. A aj keď etnológovia zďaleka neskúmajú už len tradičnú kultúru, svoju podstatu nezapreli pri živej ľudovej hudbe a miestnych gurmánskych špecialitách. Valné zhromaždenia sú teda významnou príležitosťou pre upevňovanie kolegiálnych vzťahov, ktoré

sa následne premietnu aj do kvality práce. Funkciu predsedu spoločnosti dosiaľ zastávali: M. Markuš (1958–63), J. Mjartan (1964–69), A. Pranda (1969–75), E. Horváthová (1975–78), E. Drábiková (1978–84), S. Švehlák (1984–87), M. Leščák (1987–90), O. Danglová (1990–93), M. Paríková, (1993–02) a od mája 2002 Z. Beňušková (ÚEt SAV), tajomníčkou je Z. Škovierová (Katedra etnológie FiF UK Bratislava). V poslednom prípade sa upustilo od chápania predsedu ako prioritne čestnej funkcie, pretože istá stagnácia spoločnosti v posledných rokoch ukázala, že predsedníctvo musí byť predovšetkým výkonné a komunikatívne vo všetkých odborných, regionálnych i generačných sférach.

Poslaním spoločnosti je

- rozvíjať bádateľskú činnosť v rámci odboru,
- pomáhať vytvárať podmienky pre optimálny rozvoj vedy a jej spoločenské využitie,
- prispievať k zvyšovaniu odbornej úrovne členov a poskytovať im finančnú i metodickú pomoc pri práci.

Tieto úlohy plní na viacerých úsekoch. V nedávnej minulosti bola prioritná vedeckovýskumná a zberateľská činnosť, ktorá vychádzala z aktuálnych potrieb vedy. Vykonáva sa formou individuálnych alebo kolektívnych výskumov, organizovaním ankiet, výkupom ucelených zbierok, získavaním dokladov z príbuzných vedných odborov. Na výskumoch sa zúčastňovali aj študenti a tak pomáhali v prípravách viacerých významných národopisných monografií lokalít či regiónov. Zhromažďovaný textový a ilustračný materiál sa sústreďuje vo Vedeckom archíve Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, ktorý predstavuje jeden z najbohatších dokumentačných textových fondov na Slovensku. Je však pravdou, že vzhľadom na nedostatok financií bola vedecko-výskumná činnosť utlmená a len pomaly opäť oživa. Na úseku edičnej činnosti spoluvydáva spoločnosť periodikum *Etnologické rozpravy* (do roku 1993 nazývané *Národopisné informácie*), ktoré sú zasielané členstvu. Podieľala sa aj na vydaní viacerých odborných zborníkov a knižných publikácií. V minulosti vydala rad metodických príručiek – návody na výskum niektorých oblastí ľudovej kultúry a nárečí.

V spolupráci s príbuznými inštitúciami organizuje spoločnosť pracovné semináre, sympóziá a konferencie. S cieľom zvýšiť úroveň a súčasne propagovať výsledky vedeckej práce v odbore etnológia vypisuje každoročne súťaž (Cena Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV) o najlepšie výsledky v za odborné diela (knižné, film, štúdie), vedecko-organizačnú, výstavnú a prednáškovú činnosť. Na úseku medzinárodnej spolupráce má uzavreté dohody s vedeckými národopisnými spoločnosťami okolitých krajín (od 1973 Polske Towarzystwo Ludoznawcze, od 1981 Magyar Néprajzi Társaság, nepretržitá je spolupráca s Národopisnou spoločnosťou v Českej republike, s ktorou má aj niektorých vzájomných členov).

Aj keď do ďalšieho volebného obdobia spoločnosť vstúpila so solídnym základom, na ktorom sa dá rozvíjať ďalšia činnosť, nie všetko fungovalo v posledných rokoch optimálne. Spoločenské zmeny narušili zabehané chodníčky, znížené finančné toky zo strany SAV hneď nedokázali členovia národopisnej spoločnosti vykompenzovať z novej pozície mimovládnej organizácie. Až v posledných dvoch rokoch spoločnosť rozvinula aktívnejšiu činnosť v rámci tretieho sektora. Z fondov PHARE prostredníctvom Nadácie pre podporu občianskych aktivít a fondu Pro Slovakia získala finančné zdroje na obnovenie kolektívnych terénnych výskumov. Išlo konkrétne o výskum medzietnických vzťahov v Tekovských Lužanoch, výskum bulharskej minority na Slovensku, výskum lokálnych tradícií a tvorivé dielne v Šumiaci a v Oščadnici. Čo je pozitívne, opäť sa začínajú naplňovať archívne fondy a opäť sa do výskumných aktivít zapájajú aj študenti a doktorandi. Orientáciu na mladých považuje súčasné vedenie spoločnosti za jednu z priorit, pretože sú jej budúcnosťou. Absolventov etnológie je síce veľa, avšak málokto z nich zostávajú pracovať v odbore. Na jednej strane sa pre Slovenskú národopisnú spoločnosť strácajú, na druhej strane práve spoločnosť pre

niektorých zostáva spojením s vyštudovaným odborom, v rámci ktorého sa im nepodarilo zamestnať. Snažíme sa nezabúdať ani na emeritovaných členov národopisnej spoločnosti. V našich pomeroch to možno znie neobvykle, ale vnímame ich ako potenciálny zdroj energie využiteľný pre tretí sektor.

Ako jedna z najvýznamnejších oblastí činnosti sa v súčasnosti javí práca na poli informačnom. Nové možnosti komunikácie prostredníctvom internetu sú príležitosťou pre stmelenie členskej základne a rýchle šírenie informácií o dianí v rôznych lokalitách. Preto jedným z prvých krokov nového výboru bolo zmapovanie e-mailových adries členstva (má ich približne polovica členov) a založenie e-mailovej adresy spoločnosti. Prostredníctvom nej sa šíria nielen informácie z predsedníctva, ale aj tie, ktoré do centrály zašlú jednotliví členovia so zámerom rozšíriť ich ostatným. Tento systém informovania sa rýchle ujal a okrem informácií o dianí v národopisnej spoločnosti a odborných podujatiach je cez e-mail možné šíriť aj ponuky z oblasti trhu práce. Uvažujeme aj o sprístupnení základných dokumentov - stanov, zápisníc a pod. Aj keď sa možno nad „objavmi“ etnológov pri využití techniky niekto pousmeje, pravdou je, že ako typickí spoločenský vedci, máme čo doháňať.

Jedným z blízkych cieľov je vytvorenie webovej stránky pre národopis/etnológiu. Pre tento účel budú využité finančné prostriedky získané prostredníctvom 1 % dane, ktorej príjem si Slovenská národopisná spoločnosť vybavila hneď v prvom roku fungovania tejto možnosti. Motivačným faktorom pre budúcich darcov je také využitie získaných prostriedkov, z ktorého nebude profitovať len užšia skupina, ale obohatí celý odbor. V budúcnosti by sme radi vytvorili aj elektronický časopis. Oblasť informatiky a propagácie sa javí ako správna investícia.

Význam propagácie vednej disciplíny a Slovenskej národopisnej spoločnosti nepodceňujeme ani v oblasti masmediálnej. Aj keď etnológovia sa pomerne často majú možnosť prezentovať v médiách, tieto aktivity zostávajú v odbornej komunite nedocenené. Pravdou však je, že organizácia, ktorá svoje produkty nedokáže správne predať, ťažko pre seba niečo získa.

Valné zhromaždenie vo Svidníku prijalo ešte jedno závažné uznesenie: od januára 2003 sa Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV premenuje na **Národopisnú spoločnosť Slovenska**. Táto zdanlivo kozmetická úprava názvu má viacero príčin. Azda najpodstatnejšou je, že ním ako občianske združenie deklarujeme dôsledné dodržiavanie občianskeho. Členmi národopisnej spoločnosti sú aj príslušníci etnických menšín a otvorenosť spoločnosti voči minoritám vyplýva už z podstaty disciplíny, ktorú reprezentuje. Jednou z úloh blízkej budúcnosti bude napríklad aj rozvinutie spolupráce s našimi kolegami maďarskej národnosti, ktorí vyvíjajú vlastnú odbornú činnosť zastrešenú najmä Fórum – inštitútom. Ďalším, možno úsmevným dôvodom k zmene je skratka súčasného názvu, ktorá na valné zhromaždenia SNS pri SAV v posledných rokoch lákala popletených novinárov v domnení, že ide o snem politického subjektu. Odstránenie časti názvu „pri SAV“ neznamená, že by sme sa chceli od združenia Slovenských vedeckých spoločností pri SAV dištancovať. Naopak, pre členstvo je SAV znakom odbornej autority a vo verejnosti je známkou kvality. Veľmi si ceníme podporu - finančnú aj ľudskú, s ktorou sa na Predsedníctve SAV a v Rade Slovenských vedeckých spoločností stretávame. Našu vďaku vyjadrila bývalá predsedníčka Doc. PhDr. Magdaléna Pariková, CSc. na stránkach predošlého čísla Spravodaja RSVS. Dôvody pre zrušenie tejto časti oficiálneho názvu spoločnosti sú celkom praktické: kratší názov je operatívnejší a pri získavaní finančnej podpory v rámci tretieho sektora nespochybňuje podstatu národopisnej spoločnosti ako mimovládnej organizácie.

Suspokojením sledujeme smerovanie Rady slovenských vedeckých spoločností, ktorej sa darí vžívať do praktických problémov ich fungovania. Oceňujeme informácie, ktoré sprostredkúva prostredníctvom tohto spravodaja a webovej stránky. Zvlášť užitočné sú praktické rady v oblasti práce s financiami. Podporujeme staronovú myšlienku, ktorá sa

v Spravodaji objavila, o opätovnom poskytovaní zliav na odbornú literatúru vo vydavateľstve VEDA pre členov vedeckých spoločností. Uľahčiť prístup k odborným informáciám sa členom národopisnej spoločnosti vynasnažíme aj prostredníctvom získania určitých výhod pri štúdiu v archívoch či odborných knižniciach a prostredníctvom spravodajských rubriek časopisu Etnologické rozpravy. Členovia Národopisnej spoločnosti Slovenska musia znovunadobudnúť presvedčenie o jej užitočnosti pre verejnosť, pre odbor, aj pre nich samotných. Len tak bude mať všetka vynaložená energia zmysel.

PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.
predsedníčka SNS pri SAV

**Valné zhromaždenie Národopisní společnosti ČR
a konferencia Čeněk Zíbrt – historik a etnograf
(Lázně Sedmihorky 17. – 18. 9. 2002)**

Hana Hlôšková

V malebnom prostredí rekreačného miesta Lázně Sedmihorky na prahu Českého raja sa 17. septembra 2002 konalo valné zhromaždenie Národopisné společnosti ČR. Gros organizačnej práce hostiteľa si na svoje bedrá vzali pracovníci Muzea Českého ráje v Turnove, ktorí pod vedením riaditeľky múzea PhDr. Vladimíry Jakoubčovej zabezpečili príjemné a nerušené prostredie na rokovanie a zaujímavý sprievodný program.

Podujatie sa konalo pod záštitou prezidenta Rady vedeckých spoločností ČR prof. MUDr. Iva Hánu, DrSc., ktorý ho svojim príhovorom aj oficiálne otvoril. Zo sesterských zahraničných vedeckých spoločností bola oficiálnou zástupkyňou zo Slovenska autorka príspevku. V príhovore som informovala o aktuálnej situácii v Slovenskej národopisnej spoločnosti – o Valnom zhromaždení SNS, zmene názvu spoločnosti na Národopisnú spoločnosť Slovenska a o konferencii Kultúrne dedičstvo a sociálna komunikácia v máji tohto roku vo Svidníku, o zložení nového výboru i o ďalších plánoch NSS. So želaním tvorivej atmosféry na rokovanie i ďalšiu prácu ČNS som vyjadrila nádej na prehĺbenie konštruktívnej spolupráce oboch sesterských vedeckých spoločností v nasledujúcom období.

Valné zhromaždenie členov Národopisní společnosti viedla jeho doterajšia predsedníčka Mgr. Jiřina Veselská (Valašské muzeum v přírodě, Rožnov p. Radhoštěm). V prednesenej správe o činnosti sumarizovala dosiahnuté výsledky za uplynulé funkčné obdobie. I keď J. Veselská konštatovala, že v súčasnosti práca členov výboru stojí predovšetkým na získavaní finančných prostriedkov na činnosť spoločnosti, z uznesení, ktoré prijalo VZ v roku 1999 v Rožnove pod Radhoštěm konštatovala, že sa podarilo rozšíriť členskú základňu, sprecizovať adresár členov, zasadzovať sa o revitalizáciu Letohrádku Kinských pre potreby národopisných expozícií. Aktívne pracovali komisie pre štúdium obyčaji a staviteľstva, pričom prostredníctvom Národopisní společnosti sa vykonalo viacero dotazníkových výskumov, napríklad o súčasnom stave obyčaji v mestskom prostredí či o problematike remesiel. Spoločnosť sa podieľala aj na príprave viacerých vedeckých a odborných seminárov. Účel splnil pravidelne vydávaný útlý informačný bulletin, ktorý prináša informácie o aktuálnom dianí v Národopisní společnosti. Osvedčený systém každoročného anketového hlasovania členov spoločnosti o cene za Čin roka v národopise sa národopis približuje i laickej verejnosti – ceny sa totiž slávnostne udeľujú na Medzinárodnom folklórnom festivale v Strážnici, čím sa diela a osobnosti etnológie dostávajú do širšieho povedomia. Ako konštatovala J. Veselská, budúcemu výboru ostáva úloha zaktivizovať styky s Národopisnou spoločnosťou Slovenska, kde sa črtajú viaceré možnosti konkrétnej spolupráce. Správa vyzdvihla spoluprácu a ústretovosť Rady vedeckých spoločností, ako strešného orgánu vedeckých spoločností v Čechách. Po diskusii k správe o činnosti a k správam o hospodárení a revíznej správe VZ prijalo uznesenia, pričom názov spoločnosti v ďalšom období bude znieť Česká národopisní společnost. Za čestných členov ČNS boli zvolení: J. Jančář, J. Látalová, K. Pavlišník a J. Štika. Prítomní členovia zvolili výbor, v ktorom sú zastúpení pracovníci múzeí, univerzít i vedeckých pracovísk a predsedom České národopisní společnosti na nasledujúce funkčné obdobie sa stal PhDr. Miroslav Válka, PhD., odborný asistent Ústavu evropské etnologie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. Keď A. Plessingerová ďakovala výboru, a predovšetkým

odstupujúcej predsedníčke Mgr. Jiřine Veselskej, za prácu v uplynulom období, zhromaždenie úprimným potleskom a kyticou potvrdilo pozitívne hodnotenie.

Spoločenský a odborný program podujatia doplnili: hudobno-slovné pásmo skupiny Fidle z Jičína, návšteva Dlaskovho statku v Dolánkach pri Turnove a expozícií Okresného muzea Českého ráje v Turnove s výnimočnou expozíciou spracovania drahých kameňov a historických šperkov.

Podujatie pokračovalo v popoludňajších hodinách a na druhý deň konferenciou Čeněk Zíbrt – historik a etnograf. Výberom témy konferencie organizátori pokračujú v tradícii konferencií pri VZ, ktoré venujú dielu a významu jednotlivých osobností v dejinách národopisu/etnológie v Čechách. Predchádzajúca konferencia tak bola venovaná osobnosti a dielu Drahomíry Stránskej a príspevky vyšli v samostatnom oddieli periodika Národopisné společnosti (Národopisný věstník XV (57) – XVI (58), 1998–1999).

Osobnosť a dielo Čenka Zíbrta zhodnotili z rôznych aspektov pracovníci múzeí, archívov, univerzít a vedeckých ústavov. Venovali sa jeho osobným osudom vo vzťahu k celoživotným pracovným záujmom (J. a D. Blümlovci), miestu v dejinách národopisu v Čechách a na Morave (M. Válka, K. Altman), aktivitám Č. Zíbrta mimo národopisu (D. Štěpánová), jeho podielu v jednotlivých oblastiach národopisu (H. Dvořáková, E. Večerková, J. Krba, V. Thořová, J. Tichá). Organizátorskej a vlastivednej práci Č. Zíbrta sa venovali príspevky J. Sojkovej, V. Jakoubčovej, osobnej korešpondencii a spolupráci s jednotlivými bádateľmi a kultúrными pracovníkmi príspevky J. Šťovíčka, I. Štěpánovej, B. Jirouška a rodinné spomienky A. Plessingerovej. Príspevky o folklóre zo Slovenska na stránkach Zíbrtovho Českého lidu (1892–1914, 1924–1932) aj vo svetle korešpondencie charakterizovala autorka príspevku. V diskusii odznel apel V. Jiřikovskej nadviazať na Zíbrtov odkaz v práci s dopisovateľmi a podporiť takýto typ spolupráce práve na pôde České národopisní společnosti. K. Pavliščík, odvolajúc sa na bibliografiu prác Č. Zíbrta od L. Kunza, poukázal na široký kultúrno-historický záber diela Č. Zíbrta ako iniciátora spolupráce so zberateľmi a regionálnymi vlastivednými pracovníkmi, ako možnú inšpiráciu pre aktivity vedeckej spoločnosti aj v súčasnosti. Príspevky priniesli mnoho nových poznatkov o osobnosti a diele prof. dr. Čenka Zíbrta a ako som avizovala vyššie, ako samostatná časť Národopisného věstníka budú koncentrovaným zdrojom informácií o tejto význačnej osobnosti dejín československého národopisu.

Valné zhromaždenie České národopisní společnosti v Láznach Sedmihorky a vedecká konferencia Čeněk Zíbrt – historik a etnograf boli užitočným podujatím a príjemným stretnutím kolegov a priateľov.

Nové knihy

- BURLASOVÁ, S.: Slovenské ľudové balady. Scriptorium musicum, Bratislava 2002. 263 s.
- DIVIČANOVÁ, A.: Premeny tradičnej kultúry Slovákov v maďarsku. Békešská Čaba 2001. 163 s.
- Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. (Ed. P. Salner, D. Luther) Ústav etnológie SAV, Bratislava 2001. 239 s.
- Geroj ili zbojnik? Obraz razbojnika v folklóre Karpatskoho regiona. (Ed. V. Gašparíková, B.N. Putilov) European Folklore Institute, Budapest 2002. 456 s.
- KRUPA, A.: Omrvinky detského folklóru a hier našich Slovákov. Békéšska Čaba 2002. 196 s.
- Ľudová kultúra Slovákov v Chorvátsku. (Zost. M. Benža) Zväz Slovákov v Chorvátsku, Našice 2002. 161 s.
- MUŠINKA, M.: Kurov v minulosti a dnes. Prešov, 2002, 152 s.
- PODOLINSKÁ, T. – KOVÁČ, M.: Lacandónci – poslední praví Mayovia. Bratislava 2001, 97 s.
- SALNER, P.: (môj) židovský humor. (židovský vtíp ako faktor identity) Bratislava 2002. 152 s.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Edícia Svet vedy. Veda, Bratislava 2002. 237 s.
- Slovenské ľudové rozprávky. 2. zväzok. (Ed. V. Gašparíková.) Veda, Bratislava 2001. 1075 s.
- STOLIČNA, R.: Kuchyňa našich predkov. Veda, Bratislava 2001. 228 s.
- TÁNCOŠ, J. – LUŽICA, R.: Zatratení a zabudnutí. Vydavateľstvo IRIS, Bratislava 2002. 202 s.
- Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne. (Ed. Z. Škovierová) FiF UK v Bratislave, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Bratislava 2002, 262 s.
- Vrútky 1255–2000. Zost. Š. Mruškovič. Vrútky 2000. 480 s.

Zoznam

DARULOVÁ, Jolana – ISKŠ FHV Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

HLÔŠKOVÁ, Hana – Ústav etnológie SAV, Bratislava

JÁGEROVÁ Margita – Katedra etnológie a etnomuzikológie FF UKF, Nitra

KOŠTIALOVÁ, Katarína – ISKŠ FHV Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

MURIN, Ivan – Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

PODOBA, Juraj – Ústav etnológie SAV, Bratislava

SEDLÁKOVÁ, Viera – Slovenská národná knižnica, Martin

SOPOLIGA, Miroslav – Múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

ŠUSTEKOVÁ, Ivana – Katedra manažmentu a kultúry FF UKF Nitra

ZUSKINOVÁ, Iveta – Národopisné múzeum Liptova, Liptovský Hrádok

Etnologické rozpravy

Vydáva Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Časopis kontinuítne nadväzuje na časopis Národopisné informácie (1967–1993)

Ročník IX., 2002, číslo 2

Vychádza dvakrát ročne

Redakcia: Zuzana Beňušková (zodpovedný redaktor)
Ingrid Kostovská

Preklad: Miriam Švedlárová

Redakčná rada: Jaroslav Čukan, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Martin Mešša, Juraj Podoba, Katarína Popelková, Peter Salner

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava
e-mail: zuzana.benuskova@savba.sk

Náklad: 350 ks

Tlač: ZING PRINT
Registračné číslo MK SR: 924/94

ISSN 1335-5074